د افغان هوتکي پاچهانو د درې سوهمې کلیزې جشن
۱۷۰۵_۲۰۰۵
د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه

د کندهار پاڅون

او د ایران صفوي دولت

ړنګېدل

لیکوال

کاندید اکاډمیسین محمد اعظم سیستانی

ژباړن:

صالح محمد صالح

د سیف لودین کتابتون
د کتاب پرلیسي شمېره

د کندهار پاڅون

او د ایران صفوي دولت

ړنگېدل

د سیف لودین کتابتون

لیکوال:

کاندید اکاډمیسین محمد اعظم سیستانی

ژباړن:

صالح محمد صالح

د سیف لودین کتابتون

د کتاب ځانګړنې:

د کتاب نوم :: **د کندهار پاڅون او د ایران صفوي دولت ړنګېدل**
لیکوال ::کاندید اکاډمیسین محمد اعظم سیستانی
ژباړن :: صالح محمد صالح
خپرندوی :: د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
چاپ کال :: ۱۳۸۴ل (۲۰۰۵ ع)
چاپ شمېر :: ۱۰۰۰ ټوکه
د خپرونو لړ :: (۷۶)
کمپوز/ډیزاین :: د هوسی مجلې اداره
کمپوزر :: پخپله ژباړن
چاپځی :: د دانش خپرندویې ټولنې تخنیکي څانګه ـ پېښور
Tel:+92-91-2564513/Email:danish2k2000@yahoo.co

لومړنۍ خبرې

د سیف لودین کتابتون

د اکادیمیسین کاندید ښاغلی محمد اعظم سیستانی د افغانستان له هغو لیکوالو او مؤرخینو څخه دی، چې د هېواد د تاریخ پر بېلابېلو څپرکو یې یو شمېر مهم او ارزښتناك آثار کښلي او خپاره کړي دي، په تېره بیا په وروستیو دوو لسیزو کې د هغه تاریخي آثار، لیکنې او مقالې د پوره پاملرنې وړ دي.

په داسې حال کې، چې ښاغلی کاندید اکادیمیسین سیستانی له خپل هېواد څخه ډېر لېرې په سویډن کې د پردېسۍ شپې ورځې تېروي او ښایې ډېرو هغو مأخذونو او منابعو ته یې هم لاس ونه رسېږي، چې د وطن د تاریخ د تورتمو اړخونو د روښانولو لپاره ورته اړتیا لري؛ خو بیا یې هم په همدغو حالاتو او امکاناتو کې یو لړ مهم تاریخي آثار لیکلي او خپاره کړي دي، چې بې له شکه زموږ د هېواد د تاریخي څېړنو په بهیر کې خپل ځانګړی ارزښت لري.

"رستاخیز قندرهار" او پښو ژباړه یې "د کندهار پاڅون" د ښاغلي استاد سیستاني هغه اثر دی، چې د افغاني- هوتکي پاڅون پر پیلامې، د لومړني افغاني خپلواک دولت پر بنسټ، د میرویس نیکه په مشرتوب او واکمنۍ او بیا د افغانانو له لوري د اصفهان د نیونې او د ایران د صفوي دولت په نسکورېدنې او په پای کې ددغه حرکت پر ماتې په تفصیل سره خبرې کړې دي.

د هوتکي دورې په اړه د منابعو د کموالي له کبله، پر دغه دوره ډېر لږ دقیق آثار کښل شوي دي. د استاد سیستاني "د کندهار پاڅون" ددغې لړۍ داسې یو تاریخي اثر دی، چې ددې پاڅون پر بېلا بېلو اړخونو یې ډېر مهم اسناد راټول کړي او د یو مستند اثر په توګه به ددې دورې په اړه د ارزښتناکو آثارو په لړ کې خپل ځای پیدا کړي.

د خوښۍ ځای دی، چې دغه پښتو ژباړه د هوتکي- افغاني پاڅون د پیلامې د درې سومې کالیزې د جشن په ویاړ خپرېږي.

د افغانستان د کولتوري ودې ټولنه

جرمني- د کولن ښار

د ۲۰۰۵ ز کال د مارچ لسمه

د ۱۳۸۳ل د کب (حوت) شلمه.

کندهار پاځون او د ایران صفوي دولت ړنګېدل

د لیکوال سریزه:

د هر نسل یوه ضروري دنده دا ده چې د نویو موندنو په مرسته د خپل هېواد تاریخ بیا - بیا ولیکي. د تاریخي، لرغونپوهنې، لیکلو شواهدو او عیني شاهدانو د روایتونو له مخې دې نوي ټکي په خپل هېوادني تاریخ کې زیات - دغه راز دې اضافي ټکي ورڅخه لیرې کړي.

د هېواد یو تاریخي پړاو، چې د قومي او مذهبي تعصب دوړې پرې پرتې دي، یو هم د صفوي استبدادي واکمنۍ پرضد د کندهار د ځورېدلو او کړېدلو خلکو د پاځون پړاو دی. د صفوي واکمنۍ پر مهال، شیعه مذهب د دولت رسمي مذهب و، چې تر ټولو توند سیاسي او مذهبي استبداد او پراخې ټولوژنې ورسره ملې وې.

ناشیعه قومي او مذهبي ډلې به له سپکاوي، ګواښ، ځور آن ټولوژنې سره مخ وې، د توند چلند، شکنجې او وژونکو چلندونو له کبله به د ېته اړ ایستل کېدل چې له خپل مذهب څخه واوړي او شیعه مذهب دې ومني.

د ایران نامتو پوه ډاکټر شفا کاږي: 'د دولتي مذهب په توګه د اثنی عشري شیعه مذهب دود بدل او د لومړنیو درېیو استازو (خلیفه ګانو) ښکنځل دومره زیات شول چې د صفویانو پر وخت یې له ګاونډیو سني مذهبو دولتونو (عثماني ترکیې او د منځنۍ اسیا خان مېشتو سیمو او افغانستان) سره یې د ایران اړیکي ډېر ترینګلي کړل.

تر لسمې هجري پېړۍ وروسته په ایران کې د شیعه ګانو تعصب ناکې تربګنۍ په سني مذهبو هېوادونو کې د دوی پرضد د خلکو کرکه راوپاروله چې همدې بهیر له منځنۍ اسیا او نورو سني مذهبو هېوادونو سره د ایران اړیکي غبوځ کړل او د هېواد په فکري او کلتوري ژوند کې یې ناوړه غبرګون راوپاراوه'.

ډاکټر شفا زیاتوي: 'د شاه اسمعیل په دربار کې یوه ملا په خپل کتاب کې ولیکل: د یوه سني وژل دومره ثواب لري لکه د پنځو پوځي کافرانو وژل، له سني سره نکاح نه ده روا. وینه یې بې ارزښته، مال یې حلال دی. دا واجب ده چې د سني امیندارو ښځو خېټې وڅیرې او نارینه اولاد یې په چړو ووژنې. د سنیانو پلورنه- پېرودنه روا ده، ځکه چې له اسلامي ازادۍ څخه بهر دي. سني فقهیانو هم په اسلامي تاریخ کې د لومړي ځل لپاره د شیعه ګانو، ان ساداتو غلامول او پلورل روان وبلل'. (پس از هزار و چهار صد سال، د ۲۰۰۳م کال چاپ، مخ: ۷۲۲).

د صفوي لړۍ موسس شاه اسمعیل صفوي خپله پاچایي د شل زره سنیانو په وژلو سره پیل کړه، کله چې مشهد ته روان شو، قزلباشانو یې په طبسین کې د اته زره کسانو پر ستوني چاړه راتېره کړه، چې د

پاچا د ويني تويولو تنده ماته شي.

شاه عباس تر هرڅه وړاندې خپل دوه وراره ګان له خپل يوه وراره او اکا سره يوځای ړانده کړل، بيا يې خپله دوه زامن (محمد ميرزا او امآقلي ميرزا) يړانده او درېيم زوی (صفي ميرزا) وليعهد يې هم په ډېر بد حالت ووژاه. درېيم زوی چې د ړندېدو طاقت يې نه درلود، ځانوژنه وکړه. په دې توګه د شاه عباس يو زوی هم پاتې نه شو. نو د دې لړۍ تر ټولو عادل پاچا چې له خپلو نږدې کسانو سره داسې وکړي، د نورو په وړاندې يې هم دريغ څرګند دی!

صفي ميرزا د لومړي شاه عباس ځايناستي هم په بېرحمۍ کې له خپل نيکه شاه اسعميل سره ورته والی درلود. هغه د خپلې پاچايۍ په ۱۴ کلونو کې په پرله پسې ډول خلک ووژل او دا وژنې يې له خپلو خپلوانو راپيل کړې، خپله مېرمن او مور يې هم ووژلې، يوه شپه يې د نشې پر مهال خپل تی رودونکی ماشوم هم اور ته غوځار کړ. (شفا: هماغه اثر، دويم ټوک، ۷۴۲، ۷۴۳ او ۷۴۹ مخونه).

د دويم شاه عباس زوی صفي ميرزا چې کله د شاهۍ تاج پر سر کړ، ځان يې شاه سليمان ونوماوه، د ځايناستۍ له هماغه پيل څخه يې د دربار زيات خانان او مخور اشخاص تر تېغ تېر کړل، په شراب څښلو کې دومره مشهور شو، چې 'شارډن' يې په باب په خپل يونليک کې وليکل:

'څوک په شراب څښلو کې د دې پاچا پر زغم باور نه شي کولای. زه باور لرم چې په ټول سويس او المان کې څوک په دې برخه کې ورسره سيالي نه شي کولای، حال دا چې د دې هېوادونو خلک ډېر شراب څښي'. (شفا: هماغه اثر، دويم ټوک، ۷۵۱مخ).

د شاه سليمان زوی شاه سلطان حسين چې څو زره حديثونه يې په زړه کړي او لږو کارونو ته بهيې له ښېګڼې پرته تصميم نيوه، تر شپږ کلنۍ واکنۍ وروسته زهد او تقوا ته شا کړه او ډېر سخت شراب څښونکی شوی. له خپل حرمسرای سره يې هم ژوره مينه پيدا کړه

’خواجه سرایان به یې د جُلفا په کوڅو کې ګرځېدل که به یې کومه ښایسته پېغله یا ښځه ولیده، تښتوله به یې او پاچا ته به یې راوستله دا پرهېزګار پاچا تر هر څه زیات د خپل حرمسرای په چارو بوخت و. د ایالتونو امران او مشران به د یو بل په سیالۍ کې، د دې لپاره چې له ښځو سره د پاچا مینه ماته کړي، د خپلې سیمې تر ټولو ښایستې نجونې په زوره د پاچا حرمسرای ته بېولې‘ (شفا: هماغه ټوک، ۷۵۵مخ).

کروسینسکي لیکي: ’د شاه سلطان حسین پرمهال په حرمسرای کې تر یوې میاشتې وروسته ۳۰ زانګوګانې جوړې شوې. که ځینې شهزادګان په ورکتوب کې له منځه نه وای وړل شوي، شمېر به یې تر دې بره خوت‘ (سقوط اصفهان بروایت کروسینسکي، ۷۲مخ).

د کروسینسکي مطلب دا دی چې هر کال به د پاچا په حرم کې ۳۶۰ شهزادګان زېږېدل او که په ماشومتوب کې نه وژل کېدای، ښايي شمېر به یې زرګونو ته رسېدای.

په همدې پېر کې د شیعه روحانیت مذهبي تربګنۍ (تعصبونه) دومره ډېر شول، چې د ایران په زیاتو اړوندو ایالتونو کې نورو مذهبي لړکیو په پاڅون لاس پورې کړ. په ۱۱۲۳ کال د داغستان لړکیو او په ۱۱۲۷ سني کردانو په یوه ستر پاڅون لاس پورې کړ، چې څو کاله یې دوام وکړ.

په ۱۱۳۵ کال د قفقاز ارمنیانو هم بغاوت وکړ، په همدې کال د ختیز ګرجستان خلکو هم په پاڅون لاس پورې کړ، په ۱۱۳۳ لړانو او په ۱۱۳۴ کال د مسقط بلوڅانو او عربانو هم پاڅون وکړ. (شفا: هماغه ټوک، ۷۵۸مخ).

په همدې کال (۱۱۳۴) په شېروان کې د سني ډلې پلویان راوپارېدل، دې خلکو د حاجي داود مدرس په مشرۍ پر شماخي او کرسي شېروان برید وکړ، چې په دې پېښه کې یې ۴-۵ زره شیعه ګان تر تېغ تېر کړل. چې د عثماني ترکیې په پلوي یې شعارونه ورکول

(لکهارت: انقراض سلسله صفویه، د عماد ژباړه، ۱۴۲مخ).

ملک محمود سیستاني په ۱۱۳۵ د صفوي دولت پلوي پرېښوده، په خراسان کې یې مشهد او نیشاپور ونیول او خپله خپلواکي یې اعلان کړه. په مشهد کې یې د کیانانو له دود سره سم تاج پر سر کړ او ځان یې د خراسان پاچا ونوماوه. په کرمان کې د میرزا داود لمسي سید احمد خان سر رااوچت کړ، په بلوڅستان او بندرونو کې بیا سلطان محمد (مشهور په خرسوار) څه ډگر تش و. (جي. پي. تیت، سیستان: لومړی ټوک، ۱۵۲مخ).

د افغانستان په ځینو نیول شویو سیمو کې د ۱۲مې پېړۍ تر لومړنیو کلونو وروسته هرات، کندهار او سیستان ته صفوي ډاډمن والیان او مشران د اصفهان له دربار څخه وټاکل شول. هر والي له ځان سره له لسو تر شل زره کسیز لښکر درلود، چې له پردیو ټاټوبو راغلي وو. یوازې یې د خپلو جېبونو ډکولو غم درلود، چې له کروندگرو او مالدارو څخه به یې مالونه اخیستل. ځمکوال او شتمن خلک اړ وو، چې هر ځل والي، پوځي مشرانو، مستوفي او قاضي ته د ډالۍ او سوغات په نوم رشوتونه ورکړي، کنه ورباندې په غوسه کېدل، ځمکې او مالونه به یې ترې اخیستل کېدل، د سلطان ځمکه (خالصه به شمېرل کېده) دوی به هم اړ وو چې یا په زندان کې وخت تېر کړي، یا هم مرگ ته غاړه کښېږدي.

د اداري چارو بېنظمي او پاشلتیا، د یو بل په وړاندې د درباریانو توطیې او اختلافونه، د صفوي مشرانو رشوت اخیستل او ستم، دغه راز په هېواد کې د شته قانون نه رعایتول، د هغوی ډلو مذهبي او سیمه ییز تعصبونه چې شیعه گان به نه وو، د خلکو شکایتونو ته د چا غوږ نه نیول، د درنو مالیاتو اخیستل، ځورونې، د سلطان حسین صفوي پر مهال د نویو نیمگړتیاوو ترمنځ د ټولنې مخور کسان دبته وهڅول چې حل لار ولټوي. د ځان پر ملي او سیمه ییزې خپلواکۍ سوچ وکړي، دغه راز په وړ وخت کې له وړ شرایطو وړ گټه واخلي.

له همدغسې شرایطو څخه په ګټه اخیستو په کندهار کې پښتنو غلجیو (غرزیو) د میرویس خان تر مشرۍ لاندې یو خپلواک دولت جوړ کړ. وروسته د هرات ابدالیانو له صفوي مشرانو څخه هرات او فراه ونیول، چې په ۱۱۲۲ - ۱۷۱۲م کال کې یې خپله خپلواکي اعلان کړه.

د دغو ولایتونو د پیاوړتیا لپاره د دولت هڅو صفوي دولت ماتې ته برابر کړ. د کندهار خلکو چې له وړاندې یې د خپلواکۍ خوند څکلی و، د میرویس زوی، شاه محمود تر جلوس وروسته پر ایران باندې له ناسمو واکمنو شرایطو په استفادې سره د خپلې واکمنۍ په سوچ کې شو. دا مهال صفوي دولت ډېر بې کفایته و. شاه محمود د ایران تر زړه (اصفهان) پورې وړاندې لاړ او پخوانی دولت یې ړنګ کړ، چې شرحه یې د لیکلو اسنادو او سرچینو په رڼا کې دلته لولو.

لیکوال هیله لري چې د دې اثر په لیکلو سره، د میرویس نیکه په مشرۍ د کندهار د خلاصون لپاره د ملي او ژغورونکو پاڅونونو په ۳۰۰مه کالیزه کې یې ونډه اخیستې وي، په دې توګه یې خپله ملي دنده ترسره کړې وي.

کاندید اکاډمیسین سیستاني
ګوتنبورګ، د جون ۱۴مه، ۲۰۰۵م کال

لومړی څپرکی

په اتلسمه پېړۍ کې د ایران صفوي دولت پرضد د کندهاریانو پاڅونونه

د سیف لودین کتابتون

پر افغانستان د ګاونډیو واکمني:

د شپاړسمې میلادي پېړۍ له پیله، چې تر افغانستان دننه او بهر څه پېښې وشوې، ټولې زموږ د هېواد په زیان او د ګاونډیانو د نویو راتوکېدلو ځواکونو په ګټه وې. په بله وینا، د سلطان حسین بایقرا (۱۵۰۲) تر مړینې وروسته هېواد خپل مرکزیت او اداري ځواک له لاسه ورکړ، ځکه د سلطان حسین ځایناستي (بدیع الزمان او مظفر حسین میرزا) چې له بېلابېلو میندو او په سیالۍ کې وو، ونه شول کړای چې د هرات د تېموریانو په سیمه کې خپله واکمني ټینګه وساتي. دا سیالۍ دومره ډېرې شوې، چې د دوارو ورونو په نوم سکې وهل کېدې، مالیات به هم دوارو پورې اړه لرله. خطبه دوارو په نوم لوستل کېده، په دې توګه په یوه هېواد کې دوه واکمنان، دوه صدارت او دوه وزارته جوړ شول.

دواړه ورونه په دې هڅه کې وو چې د ډالۍ او سوغات په مرسته پوځي مشران او سيمه ييز فيوډالان پرځان راټول او په دې توګه په خلکو کې خپل باور زيات کړي. پر دې مهال بهرني دښمن (د ازبکو شيباني دولت) د امو سيند له ها غاړې يرغل راوړ، چې بلخ او مروچاق ښارونه يې ونيول.

په ۱۵۰۰کال په ماوراالنهر کې شيباني دولت او په ۱۵۰۲کال په ايران کې صفوي دولت راوټوکېد، چې په ۱۵۲۵ کې بيا په هندوستان کې بابري (ګورګاني) دولت تاسيس شو. دغو نويو دولتونو د افغانستان له شمال، لوېديځ او ختيځ څخه په يرغل لاس پورې کړ، چې اخر يې هېواد په درېيو برخو (شمالي، لوېديز او ختيز) ووېشه ياني په ۱۵۱۰ کلونو کې د ايران صفوي دولت پر هرات او سيستان، په ۱۵۲۰، ۱۵۴۴، ۱۲۲۱ او ۱۲۴۲ او په غوڅ ډول په ۱۲۴۸ کلونو کې پر کندهار منګولې ښخې کړې. د هند بابري دولت په ۱۵۰۳ پر کابل او په ۱۵۰۵ پر غزني او په ۱۵۲۱ يې د هرات د والي سام ميرزا صفوي له کلابندۍ څخه وژغوره او په خپله ولکه کې يې راوست.

بابر په ۱۵۰۸ کال ننګرهار، ورپسې بدخشان له زبير راعي څخه ونيول. وروسته تر دې چې په ۱۵۰۰م کال د ازبک شيباني دولت په سرقند کې د تېمور او اوسني پاتې شوني پوځونه راوپرځول او د ماوراالنهر د کورګاني دولت پرځای يې خپل نوی دولت رامنځته کړ، په ۱۵۰۲م کال له امو څخه واوښت او بلخ يې ونيو. هرات يې وګواښه، يو کال وروسته (۱۵۰۷) محمد خان شيباني (شيبک خان) له يوه سمبال پوځ سره يوځای تر امو سيند واوښت، په مرغاب کې يې د تېموري شهزادګانو مقاومت پر شا وتمباوه او هرات يې ونيو(۱)

په دې توګه د پرديو واکني له ۱۵۰۲م کال وروسته تر ۱۷۰۹-۱۷۱۲ پورې په لوېديزو او جنوب لوېديزو، دغه راز تر ۱۷۴۷ په ختيزو او شمالي ولايتونو کې څه له پاسه دوه نيمې پېړۍ روانه وه. په دې دوره کې (د هند له ځينو برابري شاهانو پرته) د هېواد بيارغونې لپاره نه کوم ښار، نه کلی او نه هم کارېز او بند جوړ شو. هغه څه چې له پخوا پاتې وو، د وخت په تېرېدو سره له منځه لاړل، ځکه مشرانو او د پرديو ګوډاګيانو تر افغانستان د باندې مشهور ودان مرکزونه لکه ډيلی، اصفهان او بخارا په واک کې لرل. د افغانستان

اقتصادي او کلتوري وده یې دومره ارزښتمنه نه ګڼله، دنده یې دا وه چې پر خلکو واکمني وکړي، ملاماتوونکې مالیات واخلي او هرډول خپلواکۍ پلوی پاڅون وځپي.

په دې پېر کې درېګونو مشرانو او سرتېرو په کلاګانو کې ژوند کاوه. پوځونه به یې په ښارونو کې اوسېدل. سمسور څرځایونه یې د څارویو رمو او اسونو دغه راز یې ښنه باغونه د ساعتېرۍ ځایونه وو. دغو سرتېرو او مشرانو په افغانستان کې د ننه خلاص لاس درلود، هرډول یې چې غوښتل مشري یې کولای شوای، خلک او کروندګر اړوو چې واکمنان او د دوی پوځیان ماړه کړي او لګښتونه یې ورکړي. هېچا هم نه شوای کولای چې د بېلابېلو مالیاتو، ستونزو، کړاوونو او وزګاریو په وړاندې خپل ږغ اوچت کړي، ځکه قانون او مرافعه مقام نه و، چې څوک شکایت ورته وکړي.

په افغانستان کې له درېګونو یرغلګرو ځواکونو څخه ازبکي دولت څه ناڅه ساده او کم لګښته و. عمومي واکمن او سپاهي په بلخ کې اوسېدل، نورو مشرانو به یې په شمالي برخو کې له خلکو مالیات اخیستل، د ماورالنهر دولت ته به یې باج ورکاوه، چې یوازې یې په نوم بسنه کوله د دوی نظامي او قضایي تشکیلات دغه راز مالي چارې ساده، دفتري چارې به یې هم لږې او لومړنۍ وې. په احکامو او حقوقي چارو پورې نور اړوند اجراآت یې شفاهي او یوازې یې د پاچا او عمومي واکمن په دوو شوندو پورې اړه لرله حکومتي مامورانو کوم معاش نه درلود، مالیات به هم د واکمنانو په خوښه له خلکو اخیستل کېدل.

خو په افغانستان کې د هند بابري دولت اداره د ایران او ماورالنهر دولتونو په پرتله یو څه پراختیا درلوده. په افغانستان کې یې تر واک لاندې سیمې بدخشان، کندهار، کابل او بلخ وې. دا تلپاتې تشکیل نه و، ځکه بلخ ډېر ژر د ازبکي حکومت لاسته ورغی او وروسته بیا بدخشان خپله سیمه ییزه خپلواکي تامین کړه، چې کندهار هم د هرات صفوي دولت له خوا ونیول شو، یوازې کابل د اتلسمې پېړۍ تر نیمایي پورې د هند د بابري دولت په واک کې و. (۲)

اروا ښاد علامه حبيبي د عبدالحميد لاهوري له خولې ليکي چې د شاه جهان په پېر (عصر) کې (د اوولسمې پېړۍ نيمايي) د بابر له تر واک لاندې ۲۲ ولايتونو څخه څلور يې: کابل، ګندهار، بلخ او بدخشان په افغانستان کې وو، چې له کابل څخه ۱۲ کروړه دام، کندهار څخه ۶ کروړه دام، بلخ ۸ کروړه دام او بدخشان څخه ۴ کروړه دامه (هر پنځه دامه له دوو انو سره مساوي وه) عايد لاسته راته (۳)

په افغانستان کې د ازبک او هند - ايران دولتونو د واکمنيو ترمنځ ستر توپير دا و، چې ازبکانو په افغانستان پورې زړه وتاړه. ورو - ورو د واکمنۍ له حالت څخه راووتل او د کډوالۍ يا تلپاتې مېشتېدنې په څېر يې په افغانستان کې ژوند غوره کړ. له سيمه ييزو خلکو سره يې بلدتيا ومونده، اخر له ماورالنهر څخه منفک او د افغان ملت يوه برخه وګرځېده. حال دا چې د ايران او هند دولتونو به د افغانستان هغه برخې چې په واک کې يې وې، له ليرې ځايه په خپل پوځي ځواک سره اداره کولې، خو ايراني دولت چې تر دوو غوړونو پورې په اداري بيروکراسۍ او مذهبي تعصب کې ډوب و، په افغانستان کې د خپلو تر واک لاندې ولايتونو د تامين لپاره پر خپلو قزلباش پوځونو ډېره تکيه کوله. دې دولت اټکل ۲۰ زره پوځونه په هرات او ۲۰ زره پوځونه په کندهار کې مېشت کړل. د ټولو لګښت د صفوي دولت تر واک لاندې خلکو پر غاړه و. د صفوي دولت سرتېرو او واکمنانو په خپل توند چلند، مذهبي تعصب او استبداد افغانان ځپل، چې د ماورالنهر د دولت په پرتله دلته د خلکو له ډېرې کرکې سره مخ شول. (۴)

په صفوي پېر کې د مذهبي فاشيزم سياست:

د صفوي واکمنۍ په پېر کې (شيعه) مذهب د دولت د رسمي مذهب په توګه له توند سياسي او مذهبي استبداد، دغه راز پراخو ټولوژنو سره مل و. ناشيعه قومي او مذهبي ډلې به سپکېدې، ځورول کېدې، ان چې په ډلييزه توګه وژل کېدې. په جبر او زور به اړ ايستل کېدې چې له خپل مذهب څخه

واوړي او شیعه مذهب ومني.

د صفوي شاهانو رسمي او مذهبي سیاست، په ټوله مانا یو مذهبي فاشیستي سیاست و، چې د رسمي مذهب تر څنګ یې د نورو مذهبي ډلو زغم نه درلود.

په هر ډول، د تعصب پاروونکي چلند د مخنیوي لپاره مو د ځینو ایراني پوهانو او نظر خاوندانو ځینې رایې هم رااخیستي دي. که څه هم دوی په شیعه مذهب پورې اړه لري، خو د ناپېیلو پوهانو او روڼاندو په توګه یې یوازې رښتیا لیکلي چې خلک او ایراني نسلونه د خپل هېواد د تاریخ له حقیقت څخه په ښه توګه خبر کړي.

ځینو ایراني پوهانو د صفوي رژیم د مذهبي استبداد یا فاشیزم په باب هېښوونکي مطالب لیکلي، چې ډېر وېروونکي هم دي، چې کولای شو په دې برخه کې د ډاکټر شجاع الدین شفا، ډاکټر علي شریعتي، ډاکټر علي میر فطروس، سعیدي سیرجاني، عیسی صدیق او مرزا اقاخان کرماني یا ځینو نورو نومونه یاد کړو. د ټولو مخکښ ډاکټر شفا دی، چې په دې وروستیو کې یې د توحیدي دینونو او د شیعه مذهب پر مسایلو ډېر ارزښتمن کتابونه لیکلي دي. په دې منځ کې یې یو کتاب (توضیح المسایل)، (د زرکلنو پوښتنو ځوابونه) دی، بل یې (تولدی دیگر) دی او بل یې (پس از هزار و چهارصد سال) دی، چې د معتبرو اسلامي متونو د مطالعې او شننې پایله ده، ډېر مستند او ګټور اثار دي، نوموړی د خپل لومړني کتاب په سریزه کې لیکي:

’صفوي دوران، د ایران په تاریخ کې د بنسټیز بدلون دوران و، هغه دوران و، چې ایران په کې تر شاهنشاي سقوط زر کاله وروسته یو ځل بیا ملي یووالی او جغرافیایي یووالی وموند او یو ځل بیا له سیاسي او ټولنیزې بشپړتیا څخه برخمن شو. په دې پېر کې د یوه داسې ایران بنسټ کښېښودل شو، چې لا یې ملي واکمني او جغرافیایي پولې پېژندل شوي، چې د هغه دوران قدرداني کوي. خو دا د کار یو اړخ و، په اصطلاح د سکې یو مخ و، د سکې بل مخ دا چې په همدې وخت کې د دین د دکاندارانو څوسوه کلنه سودا له لومړني دکان

څخه وايستل شوه او د يوه نوي (سوپر مارکېټ) بڼه يې غوره کړه، چې دا ځل په خپله حکومت هم په کې پانګونه کړې وه'.(۵)

د کتاب په بله برخه کې وايي:

'د شيعه سرليک په ځانګړې توګه د بهرنيانو تر پاڅون وروسته هغو کسانو ته کارېده چې علي او د هغه پلويانو ته وفادار پاتې شوي. يا يې د علي په کورنۍ کې د امامت دوام ته عقيده لرله. تر هغه مهال وروسته ايران د شيعه مذهب په مورچل بدل شو او شيعه توب د انقلابي، مبارز او راپارېدونکي غورځنګ په څېر راژوندی شو. د شيعه غورځنګونو شنونکي يادونه کوي، چې تشيع په خپلو لومړنيو پېړيو کې، د پلويانو له خوا د ظلم او فساد پرضد د هڅو ښکارندوی و او د هغو کسانو غوښتنې، دردونه او سرکښۍ ګڼل کېدې چې د حق او عدالت هيله يې لرله. داسې يو مورچل و، چې د بهرني يرغل، کورني اشرافيت، عمومي واکمنۍ او ايراني کارکوونکو د فشار او فساد پرضد، پر کليوالو باندې د ظلم، فکري اختناق، توکميز تعصب او د هغې واکمنې روحاني طبقې پرضد مبارزه وکړي، چې د واکمنانو په واک کې وې'.(۶)

'د دولتي مذهب په توګه د اثنی عشري شيعه مذهب دودول په ځانګړې توګه د لومړنيو دريو خليفه ګانو ښکنځلو په صفوي پېر کې د ايران اړيکې له ګاونډيو سني مذهبه هېوادونو يانې: عثماني ترکيې، مرکزي اسيا (او افغانستان) سره ډېر خراب کړل. سني فقهيان د اسلام په تاريخ کې د لومړي ځل لپاره د غلامانو په توګه وکارول شول، ان په بازارونو کې يې د ساداتو پلورل هم روا ګڼل.

تر لسمې پېړۍ وروسته په ايران کې د شيعه ګانو له تعصبه ډک کارونه دې لامل شول چې په نړۍ کې د سنيانو کرکه راوپارېږي، همدې کار د منځنۍ اسيا له هېوادونو او نورو سني مېشتو سيمو سره د ايران کلتوري اړيکې غوڅ کړل، چې د هېواد په کلتوري او فکري ژوند کې يې ناوړه انعکاس وکړ'.

ډاکټر شفا زياتوي: د شاه اسمعيل د دربار يوه ملا په خپل کتاب کې وليکل:

'د يوه سني وژنه دومره ثواب لري لکه پنځه کافران چې ووژني. له سني سره

نکاح ناروا ده، ځکه شاهد يې ناسم او مال يې حلال دی. واجب ده چې د اميندوارې مېرمنې خېټه يې وڅيرې او نارينه اولاد يې په نيزه ووهې. د سنيانو پلورل او پېرودل روا دي، ځکه له اسلامي حريت څخه بهر دي'. (۷)

د همدې فتوا له مخې د شاه اسمعيل صفوي له لوري په تبرېز کې ډېرې وېروونکې عاموژنې وشوې.

د ډاکټر شفا په وينا: 'لومړي شاه اسمعيل، خپله پاچايي د تبرېز د شلوزرو خلکو په وژنې سره پيل کړه، ځکه دا خلک حاضر نه شول چې په يوه ورځ پر خپلو مذهبي معتقداتو پښه کښېږدي او د اسلام لومړنيو درېيو استازو ته ښکنځل وکړي. په پايله کې شاه اسمعيل قزلباش دا ټول خلک يا په تبر نيمايي غوڅ کړل، يا يې نسونه وروڅيرل، په همدې تبرېز کې له قبرونو څخه د مړو هډوکي وايستل شول او د غلو او نورو بدلمنو د غوڅو کړل شويو سرونو تر څنګ يې وسوځل'. (۸)

په دې توګه (په عثماني ترکيه کې) سني ملايانو هم په ګډه فتوا ورکړه چې د شيعه طريقې ټول پلويان په ځانګړې توګه اثنی عشري له اووه څخه تر اوياکلنو پورې مهدورالدم او واجب القتل دي.. سني پوهانو يو ګام نور هم وړاندې واخيست او فتوا يې ورکړه چې د هر شيعه وژل دومره ثواب لري، لکه اووه پوځي کافران چې ووژني. د شيعه ګانو ښځې، پېغلې نجونې او واړه کوچنيان هم د سني فقهيانو په لارښوونه پر عثماني لښکروالو ووېشل شول. پر شيعه ګانو تور وتړل شو، چې د شپې شمې وژني چې د يو بل له ښځو سره زنا وکړي.

د دې وحشيانه مذهبي دښمنۍ يوه پايله دا شوه، وروسته تر هغه چې په تبرېز کې شل زره سنيان د شاه اسمعيل په فرمان ووژل شول، په عثماني ترکيه کې هم له اناتولي مېشتو څلوېښت زرو شيعه ګانو څخه د سلطان سليم په امر د تاريخ په يوه وحشتناکه ټولوژنه کې سرونه غوڅ کړای شول، پر ځينو کسانو چې د شيعه توب شک کېده پر تندي يې په سرو او سپينو داغ ولګول شو.

په قسطنطنيه کې د اتريش د سفير يوزف هامر په وينا: 'دا د مذهبونو په تاريخ کې تر ټولو دردوونکې پېښه وه، چې د شپاړسمې پېړۍ له ټولوژنې پرته ورته

بل ساری نه شو موندای'. (۹) شک لرم دا د بشریت د تاریخ تر ټولو خونړۍ قصابیانې وې، چې د اسلام په پېروانو کې یې له مذهبي تعصب څخه سرچینه اخیسته.

ډاکټر شفا په (تولدی دیگر) نومي کتاب کې لیکي: 'ټول صفوي پېر له پیله تر پایه پورې په وینه تویونه، بېرحمۍ، ورورووژنه، فساد او ریاکارۍ تېر شو، چې ټول انساني او اخلاقي معیارونه یې تر پښو لاندې کړل.. د شاه اسمعیل صفوي یوه انسان خوړونکي (قورچي) د یوه ازبک خان بدن چې سني و، په غاښونو وداړه او ویې خوړ. نورو کسانو د دې خان کوپړۍ راواخیسته چې شاه اسمعیل یې د شراب څښلو د پیالې په توګه وکاروي. د دې پاچا لمسي دویم شاه اسمعیل خپل شپږ واړه ورونه (له ټولو کشر ورور- پرته چې شیدې رودونکی و) ووژل، په یوه ورځ یې له ۵۰۰ تنو صفویانو څخه سرونه غوځ کړل. لومړي شاه عباس یې پلار تر مرګه پورې په بند کې وساته او له خپل مشر زوی څخه یې سر جلا کړ. دغه راز یې دوه نور زامن ړانده کړل، د ده ځایناستي شاه صفي د صفوي کورنۍ تر ټولو وینو څښونکی شاه و، چې خپله مور، ښځه ان شیدې رودونکي ماشومان او ړوند اکا ووژل، چې د کورنۍ په لسګونو نور خپلوان یې ورړانده کړل. ټولو صفوي شاهانو (له وروستي پرته) په شراب څښلو کې دومره زیاتی وکړ، چې څلورو تنو یې د زیات شراب څښلو له کبله خپل ژوند'. له لاسه ورکړ.

کله چې به شاه عباس د (کلب علي) په توګه د تبرک لپاره له اصفهان څخه مشهد ته پلی مزل کاوه او هلته د امام رضا زیارت او درناوي ته ته، په هر منزل کې به ورته د نڅا، سندرو او شرابو امکانات برابرېدل، لکه څنګه چې شاردن په خپل یونلیک کې لیکي، په سلګونو بدلمنې به یې د پوځ ملګرې وې. د یوه بل ګرځندوی توماس هربرټ په وینا، د شاه حضور ته تر ټولو ستره او ښه ډالۍ غوره شراب او یا ښکلې پېغلې وې.

همدې لوی مرشد د فارس واکمن ته په خپل لاس د قرآن شریف پر پوښ یو لیک ولیکه چې د شیخ بهایي په لاس یې ورولېږه، خو دوې ورځې وروسته یې د دې واکمن د وژلو حکم ورکړ. (۱۰)

افغان پوه عبدالباري جهاني د صفوي شاهانو د اخلاقي کمزوریو په باب د یوه اروپایي لیکوال او ګرځندوی (دن کارسیا) د سترګو لیدلی حال لیکي:

"کله چې به شاه عباس سفر کاوه نو د پایکوبۍ، نڅا او شراب څښلو محفلونه به یې جوړول. کله به یې فرمان ورکاوه چې جارچیان دې په ښار کې وګرځي او خلک دې خبر کړي چې مسلمانان، مسیحیان او نور دې خپلې ښځې او پېغلې لوڼې پلاني بازار ته راولي، د هرې دروازې مخې ته به څو تنه ګمارل شوي کسان ولاړ وو چې ښایسته ښځې او پېغلې وټاکي او تر بازار پورې یې بدرګه کړي. د کاندارانو او سوداګرو به په خپلو دکانونو کې رنګارنګ شیان سره اوډل، بیا به یې خپلې پېغلې لوڼې او خویندې د دکانداري لپاره کښېنولې او دوی به بهر وتل. هېڅ نارینه اجازه نه درلوده چې دغو بازارونو ته ورننوځي شي، په دې وخت کې به شاه له خپلو سرای ساتونکو سره بازار ته دننه کېده، د ښار دروازې به تړل کېدې، شاه به له خواجه سرایانو سره د هغو نجونو او ښځو پر شا و خوا راڅرخېده، سبا ته به یې څو ښایسته نجونې له ځان سره شاهي حرمسرای ته بېولې. د ښار دروازې به خلاصې شوې او خلکو به خپلې پاتې لوڼې او مېرمنې کورونو ته بېولې".(۱۱)

د صفوي شاهانو د مذهبي جنایتونو په لړ کې د ایران یو بل روڼاندي سعیدي سیرجاني په خپل (ای کوته آستینان) نومي کتاب کې کاږي: "لومړي شاه اسمعیل به په جګړو او عاموژنو کې چې د شیعه مذهب د خپراوي لپاره وې، نږدې دوه سوه پنځوس زره کسان ووژل".(۱۲)

سیرجاني زیاتوي: "شاه اسمعیل هغه څوک و، چې د لاس په یوه حرکت سره به یې د خزان وهلو پاڼو په څېر د زرګونو بېګناه انسانانو سرونه غوڅول، یو بېرحمه واکمن و، چې ظالم قزلباشان یې د اسلام د غازیانو په توګه یادېدل. "په طبس نومي ښار کې یې دومره عاموژنه وکړه، چې شمېره یې اوو - اتو زرو کسانو ته ورسېده، د دې ښار اوسېدونکي سنیان وو، چې ووژل شول. په دې توګه د هغه شاه د قهر اور سوړ شو او پر خراسان یې یرغل ونه کړ".

پر دې سربېره "ژوندي کبابول، د دښمن د بدن غوښه خوړل، پوستول، په دېګ کې ایشول، تورن کس له لوړ ځای څخه لاندې غورځول او په غاړې

پورې یې د لویې ډبرې تړل، دا هرڅه د لومړي شاه اسمعیل له کارونو څخه دي".(۱۳)

د همدې "کامل مرشد" په دوران کې د (ال علي دښمنانو) ته نور مجازات هم په پام کې ونیول شول، چې ټولو ځایناستو یې اداسپې ورکړه. لکه: ګچ نیول، د بدن د غړو ټوټه - ټوټه کول، ژوندي پوستول، په سترګه کې سیخ منډل، غوږونه او پزه پرې کول، په ستوني کې سره شوي سرپ اچول، کبابول، په سرو کړو غوړیو کې اچول، د ګولۍ پر ځای د توپ په خولې پورې تړل".(۱۴)

په (احسن التواریخ) کې لولو: "په ۹۱۲ق ــ ۱۵۱۰م کال لومړي شاه اسمعیل د "مرو" په سیمه کې د شیبک خان ازبک (محمد خان شیباني) په وړاندې وجنګېد، چې شیبک خان ناڅاپه ووژل شو، کله چې د شاه اسمعیل ورپام شو، ورغی او پر مړه جسد یې د تورې څو ګوزارونه وکړل، بیا یې پر خپلو پلویانو ورږغ کړل: که څېرې زه درباندې ګران یم، زما د دښمن (شیبک) غوښه وخورئ.

خواجه محمود ساغرچي، چې په هغه مجلس کې حاضر و، وایي چې د مړو د خوړلو لپاره د صوفیانو شمېر دومره ډېر شو، چې ځینو ان د یو بل په وړاندې تېغونه وکښل. د وحشي مرغانو په څېر یې د مړي غوښې له یو بل څخه پټولې او خوړلې. شاه امر وکړ چې په کوپړۍ کې دې ورته شراب راوړي. سم له لاسه دا امر ومنل شو او د شیبک خان د سر له کوپړۍ څخه د جام په توګه کار واخیستل شو".(۱۵)

د ملک الشعرا بهار خراساني په وینا: "په تبرېز کې قزلباش تبرېزیانو په داسې حال کې چې تبر یې په لاس او یوه لویه کڅوړه پر اوږو اچولې وه، په کوڅو او بازارونو کې ګرځېدل، لومړیو درېیو استازو (خلیفه وو) ته یې ښکنځل کول، خلک اړ وو چې د هغوی د ږغ په اورېدو سره ناري ووهي. که چا به له دې کاره اوږه تشوله، له محاکمې او پوښتنې پرته به یې سر له تن څخه غوځېده".(۱۲)

"شاه اسمعیل په دوو شپو - ورځو کې د تبرېزیانو د شلو زرو کسانو خېټې په

دې تور وڅيرلې، چې سنيان وو. دغه راز يې د مړو هډوکي له قبرونو څخه وايستل او د غلو او بدلمنو ښځو د پرې شويو سرونو تر څنګ يې په عام محضر کې وسوځل".(۱۷)

دغه راز يې اميندوارې مېرمنې هم ووژلې، درې سوه بدلمنې ښځې يې کتار ودرولې، هره يوه به يې په منځ کې دوه نيم کړه، ان چې د تبرېزيانو سپي يې هم ووژل.

د احمد کسروي په وينا: "په صفوي تاريخونو کې تل د شاه اسمعيل پر بدو کارونو او خونړيو چارو پرده غوړول شوې، د صفويه پېر فقهانو هم پر دغو ستمونو سترګې پټې کړې دي".(۱۸)

د صفوي سلطنت بنسټ له هماغه پيله په خشونتونو او وينې تويونې سره کښېښوول شو، چې کله به آن د وحشت تر پولو ورسېده. دې خونړي خوی لکه د دين په پوښښ کې ځان راڅرګند کړ، کله د سياست په جامه کې او زيات وخت به يې د کينې او قهر د ختمېدو پر وخت ځان راڅرګنداوه. لاس غوڅول، پښه غوڅول، پوستول، کله هم د انسان په پوست کې نور شيان اچول، سترګې رايستل، اعدامول او داسې نور وحشيانه کارونه په اسانۍ سره ترسره کېدل. که "کاملو مرشدانو" به د غوسې د اور سړولو لپاره په خپلو ليريو خپلوانو کې څوک نه شو پيدا کولای، خپلو نژدې خپلوانو لکه مېرمنو، ورونو، اکاګانو او د اکا زامنو يا هم خپلو زامنو ته به يې مخ اړاوه او هغوی ته به يې په لاس ورکول".(۱۹)

"شاه اسمعيل د سلطان حسين بايقرا (د تېمور له لمسيانو) يو ليک او ځينې ډالۍ ترلاسه کړل، چې د خپل مقام او حيثيت وړ يې ونه ګڼل، پرته له دې چې د هغه او تېموري پاچا ترمنځ کومه ستونزه وي، د يزد له سارا څخه يې پر طبس بريد وکړ او هلته يې که هر قزلباش پيدا کاوه، له تېغ څخه به يې تېراوه، په دې پېښه کې د طبس اووه زره اوسېدونکي (چې سنيان وو) ووژل شول".(۲۰)

په ۱۵۱۰م کال کې وروسته تر دې چې د شاه اسمعيل صفوي له خوا هرات ونيول شو، د شافعي فرقې لوی پوه فريدالدين تفتازاني چې په هرات کې يې

له دېرشو کلونو راهيسې د شيخ الاسلام په توګه شهرت درلود، د شاه اسمعيل له خوا په عام محضر کې ووژل شو، بيا يې مړی په دار وځړول شو او بيا اور - ورته شو.

په همدې وخت کې يې د هرات يو بل مشهور خطيب حافظ زين الدين په دې تور چې په موعظه او نصيحت کې يې لومړي درې خليفه ګان نه وو ښکنځلي، صفوي قزلباش دی له منبر څخه راکښته او د مسجد په انګړ کې يې سر له تن څخه بېل کړ". (۲۱)

"د شاه طهماسب په امر لومړی په ۹۳۴هـ کال کې يو ستر سني مشر خواجه کلان غورياني چې د متعصبو صفوي سرتېرو له امر څخه يې سرغړونه کړې وه، د هرات چهارسوق ته بوتلل شو، لومړی يې د بدن پوست ځنې جلا کړ، بيا يې بوس ورواچول او په دار يې ځوړند کړ. په بل کال يې د غوريانو يو بل مشر خواجه هم تبرېز ته بوت، د شاه په امر يې له نصريه منار څخه له خوټو راځوړند کړ، چې په ډېرو کړاوونو سره يې ساه ورکړه. په همدې کال مظفر سلطان د ديباج امير د همايون په فرمان په اوسپنيز قفس کې واچاوه او د تبرېز له دوارو جوماتونو يې راوځړاوه، بيا يې مړ کړ". (۲۲)

د شاه اسمعيل صفوي مشرانو د خپلو نېکونو خوی درلود. لکه څنګه چې شاه عباس صفوي جلادان ګمارلي وو چې چيکين يانې سړي خواره يې ورته ويل، که کوم مجرم به يې په جزا محکوماوه، دوی ته يې سپاره، چې د بدن غوښې يې په غاښونو وشکوي او وخوري. (۲۳)

پولېنډي کشيش کروسينسکي د خپلو خاطرو په کتاب کې کاږي:

"د سلطان حسين صفوي پلار شاه سليمان هم دومره قاتل او خونخوار شاه و، چې په لږ جرم يې خپل زوی وواژه. مېرمن يې چې دا حالت وليد د شاهي ماڼۍ بام ته وختله او ځان يې لاندې راګوزار کړ. بل کوچنی زوی يې په دې تور وواژه چې د شاهي بڼ د يوې ونې څانګه يې غوڅه کړې وه، خو قورچي باشي وويل: قربان د دې خادم توره د ښمنانو د وژنې ته اوچتېږي، نه د دوستانو وژنې ته. شاه د دې خبرو په اورېدو د زوی له وژنې ډډه وکړه، کله چې د شهزاده مور او په خپله دی د شاه له دې هوډ څخه خبر شول، شهزاده له ماڼۍ

څخه وتښتېد، نور نو نه شاه - نه يې هم زوی ولیدل".(۲۴)
يوه پېړۍ وړاندې د ايران يوه روڼاندي، ميرزا اقاخان کرماني په دې باب وليکل: "د ډېرو ايرانيانو په اند صفوي پاچايان عام پالونکي او عادل وو، خو زما په اند هغه ظلم او جبر چې د دوی له کبله ايرانيانو ته رسېدلي، تر عربو وروسته ساري نه لري، ان وينې تويوونکي چنګېز هم دومره ظلم ونه کړ. دومره وراني چې د دې خرافات پالونکو له خوا د ايران ملت ته پاتې دي، تر اسلام وروسته له هېڅ يوې ډلې څخه نه دي رسېدلي، ځکه چې دې طبقې وغوښتل د دينپالنې له لارې د عامو خلکو په زړونو کې ريښې وځغلوي او د خپل سلطنت بنسټ په قوم او مذهب ټينګ کړي. ځانونه يې د امام اولاده او د پيغمبر ذريعه او د کشف و کراماتو څښتنان معرفي کړل، څرنګه چې په ايران کې د دې ټغر غوړولو، د حماقت د تخم کرلو ته اړتيا لرله، له دې کبله يې د ملا محمد باقر مجلسي په لاسنيوي يې د ايراني وګړو عقلونه او مدرکونه له منځه يووړل، چې په ايران کې د صفوي پاچايانو سلطنت ټينګ پاته شي".(۲۵)

د سیف لودین کتابتون

ډاکټر شفا د ايراني څېړونکي عيسی صديق له قوله ليکي: "په صفوي پېر کې د سني او شيعه ترمنځ د راپارېدلې دښمنۍ له کبله ايران له لوېديز سره خپل نېغ اړيکي له لاسه ورکړل، ځکه د ايران او اروپا ترمنځ پراخ عثماني دولت ولاړ و. دا دوره د رنسانس د پاڅون، د غرب پوهنيز صنعتي او اقتصادي ستر پاڅون او د نوي عصر حيرانوونکي عصر و. ايرانيان يې له نويو پوهنو او د اروپايانو له صنعت څخه بې برخې کړل. دوی د نوي تمدن له کاروانه هم وروسته پاته شول. له بله پلوه د مذهبي پوهانو او مخکښو د قدرت جاذبه د دې لامل شوه چې هر کس د خپل استعداد په کچه ديني زده کړې پيل کړي، چې يوه ورځ د جهاد درجې ته ورسېږي. د عزت او قدر خاوند شي. په دې توګه د فقهې، اصولو، حديثونو او د قرآن د تفسير مينه وال زده کوونکي ډېر شول. په بدل کې يې د طبيعي پوهنو، رياضي، حکمت او ادب محصلين ډېر کم شول. وېروونکې وروسته والي دا ځل ايراني ټولنه د علمونو او د نوې نړۍ د هغو په برخه کې ډېره وروسته پاتې کړه".(۲۶)

په اوسمهالي پېر کې تر ټولو په زړه پورې او له کره کتنې ډک نظر د علي شریعتي دی، چې په خپله د تشیع له پلویانو او د (محمدي ناب اسلام) مذهبي مبارزې سرلاری و، تر اسلامي انقلاب وړاندې په ټولو مذهبي لېوالتیاوو کې یې اغېزناکه ونډه لرله. دلته یې د علوي تشیع او صفوي تشیع په باب یو کتاب کښلی چې په وروستیو څلورو پېړیو کې یې د شیعه اخندانو په باب لولو:

"شیعه روحاني د خلکو له څنګه پاڅېد او د صفوي سلطان تر څنګ کښېناست، وګړنیز تشیع په دولتي تشیع بدل شو. د زاړه مذهب پر ځای یو نوی مذهب رامنځته شو، چې دا دی تر څلورو پېړیو وروسته هم پرځای پاته دی. (اخند له ځانه د پرهېزګارۍ څادر لیرې کړ، د خپلې خوارې کوټې له یوې خنډې راپاڅېد او یو ممتاز سیاسي او ټولنیز موقعیت یې وموند، چې د علي د شیعه مذهب په میرعصب بدل شو، صفوي پاچا ته به مخامخ کښېناستل، ځکه چې ځانونه یې د علي د در سپي ګڼل. په حکومت کې ورسره سلا کېده، ان چې دعوه یې کوله چې ګواکې د حکومت قدرت او د سطنت تاج د دوی له خوا د خلکو په استازیتوب شیعه پاچا ته ورکړل شوی دی).

اخوند د خلکو له بېخبرۍ او ناپوهۍ څخه په استفادې سره ډېر مفاهیم بدل کړل. د تفکر پرځای یې عبادت، د نېک کار پرځای یې د ټول امت شفاعت، د دیانت پر ځای یې تظاهر او نېک کار ته د رابلنې پر ځای یې شرعي خوله، د تعقل پرځای یې خرافات، د استقامت او زغم پر ځای یې تسلیم او تېټوالي، د اخلاقو پر ځای یې فحشا، د صداقت پر ځای یې درغلي، د سموالي پرځای یې فساد، د خلوص پر ځای یې تقلب، د ځانخبرۍ پر ځای یې تعصب، د زړورتیا پرځای یې ذلت او بې زړه توب، د انسان پر ځای یې د اخوندانو خېټې، شهوت او د پیسو بندګان، د نارینتوب پر ځای یې ژړا او زارۍ زیاتې کړې.

د صفوي استعمار شومو درملو له وینې څخه تریاک جوړ کړل، د مېړانې له کلتور څخه یې د خوب للو - للو، د امام حسین له ښوونځي څخه یې د شاه سلطان حسین ښوونځی جوړ کړ. (په دریو حاکمو څېرو: استبداد، ښکېلاک

او ځبېښناک سره یې یا د خلکو سرونو ته د دار کړۍ واچوله، یا یې د دوی جېبونه تش کړل، دریم کس د خدای له وینا سره سم زمزمه کړه: وروره! صبر وکړه، هر څه قیامت ته پرېږده، دوی که نن هرڅه لري، اخرت یې خراب دی.

صفوي جهاد هغه مقام دی، لکه یهودي پاتریارش، یا مسیحي اسقفا. په دې موضوع کې که څوک هرڅومره وروسته پاته او زوړ وي، هومره مجتهد دی. څومره زاړه کالي چې واغوندي او زوړ فکر ولري، دغه راز یې سلیقه، لهجه، اخلاق او خبرتیاوې زړې وي، تر نورو سپېڅلی او روحاني وي. په ځانګړې توګه له نوي ژوند، نویو مسایلو، نویو موندنو او خبرتیاوو څخه خبر وي، ورځپاڼه ونه لولي، راډیو وانه وري، په بهرنۍ ژبه پوه نه شي، خبرونه وانه وري، د وروستیو پېړیو له موندلو خبر نه وي، په دې توګه نور علی نور وي. یوه ټوټه رڼا ده، اخروي روحاني او په بله نړۍ کې ډوب موجود دی.(۲۷)

په صفوي دوره کې- په ځانګړې توګه لومړي شاه عباس تر مړینې وروسته، په ایران کې خرافات وروستي حد ته ورسېدل، سِحر، جادو، طلسم او نجومي احکامو ته د خلکو عقیده زیاته شوه. د ټولو چارو اصلاح یوازې په دعا سره غوښتل کېده، چا به عمل او هڅه نه کوله. د عقل پر ځای ناپوهۍ ته درناوی، د نذر په مرسته د هیلو ترسره کېدل، ښکنځلو ته درناوی، دینداری ته تظاهر، یوازې مذهبي مشرانو ته تسلیمېدل، طبیعي پېښې لکه باران، تندر، زلزله، توپان، لمر نیول، سپوږمۍ نیول د خدای غضب یا رحمت ګڼل کېده. ټولو طبقو همدا ګڼل. دا ډول سوچ د سلاطینو او چارواکو له خوا هڅول کېده، چې د اخلاقي بېلارۍ، ناپوهۍ، بې حرکتۍ او ماتې لامل کېده او د صفویانو کارونو دا هرڅه ثابت کړل. ناپوهۍ ته لمن وهل، مجلسونو او هدیرو ته د قرآن ځانګړي کول او پر ځای یې د دعاګانو بیاضونه. بحارالانوار، توفان البکا، کشف الغمه، روضة الشهاده او زادالمعاد او داسې نور کتابونه دود شول، چې په کشف الاسرار کې یې نوم یاد شوی دی.(۲۸)

د کلتور او عقلي پوهنو په برخه کې هم صفوي دوره د پوهنې او پوهانو د رکود دوره وه. د ډاکټر شجاع الدین په وینا: "د صفوي پېر په اخند روزونکي

ایران کې، مذهبي سختګیري دې حد ته ورسېده، چې زیاتو کسانو جلاوطنۍ ته مخه کړه او هند ته لاړل".

د (تاریخ جهان ارای غفاري) نومي کتاب لیکوال چې د شاه طهماسب صفوي پر مهال ژوندی و، په دې باب لیکلي دي: "په دې پېر کې ناپوهان د هېواد پوهان ګڼل کېدل، خو رښتیني پوهان به ناپوهان. نو ځکه زیاتې سیمې له پوهانو تشې شوې، ناپوهي ډېره شوه. په ټول ایران کې یوازې یو څو پوهان پاتې وو".(۲۹)

د علي میر فطروس په وینا: پر پوهې او فلسفې بندیز، دغه راز د عذر او ژړا دودېدلو، نورو مذهبي خرافاتو ایرانۍ ټولنه یوځل بیا د فرهنګي انحطاط پر لوري بوتله، له دې کبله زیاتو ایراني شاعرانو او اندیالانو (متفکرینو) د هند لار ونیوله، چې په دې ډله کې صائب تبرېزي هم راته(۳۰) چې ویل یې: د صفوي شاهانو په وړاندې د انسان د فضیلت معیار (غټه لنګوټه او راوتلې خېټه) وه.

اخر صائب له تبرېز څخه د هند بابري واکمن (کابل) ته راغی او د کابل په ستاینه کې یې یوه بولله (قصیده) هم ولیکله. د شاه سلطان حسین صفوي پر مهال، د شیعه روحانیت مذهبي تعصبونو دومره زور واخیست چې په شېروان کې د سنیانو مذهبي جذبې راوپارېدې او د دې سیمې خلکو د حاجي داود مدرس تر مشرۍ لاندې پاڅون وکړ. د شېروان د بېلابېلو قومونو ۱۵۰۰۰ کسان راغلل، پر شماخي، کرسۍ او شېروان یې یرغل ورووړ، څرنګه چې په شماخي کې د شیعه ګانو پلویان لږ وو، له ذې کبله په دې پېښه کې ۴_۵ زره شیعه ګان ووژل شول، چې نور پاڅونکي بیا د عثماني ترکیې په پلوي راوپارېدل.(۳۱)

"دا یوازې سنیان نه وو چې د شیعه روحانیت له کبله ځورېدل. د نورو دینونو پلویان. په ځانګړې توګه زرتشتیان او یهودان هم ډېر په تنګ وو. "هغه مذهبي مبارزه چې د ملا محمد باقر مجلسي له خوا پیل شوه او د لمسي او ځایناستي له خوا یې ادامه ورکړه. ورو - ورو یې د تور او افترا بڼه خپله کړه. که چا به د (مجلسیانو) د ځانګړې لارې ملاتړ نه کاوه، په بېلابېلو وسایلو

سره ځورول کېدل. څرنګه چې ملا حسین تر خپل نیکه وروسته د ملا باشي لقب ترلاسه کړی و ، له شاه سلطان حسین څخه یې یو فرمان واخیست چې زرتشتیان دې جبراً مسلمانان شي اورتونونه دې یې وران او پرځای دې یې جوماتونه ودان شي".(۳۲)

د دې فرمان له کبله روحانیونو په وېروونکو کارونو لاس پورې کړ. زرتشتیان به ځورول کېدل او سپکېدل. اورتونونه او نور عبادتځایونه یې ویجاړېدل، چې لـه خپـل پخواني مذهب څخه واوړي، خو زرتشتیانو د سپېڅلي اور د ساتنې لپاره د اصفهان حسن آباد سیمه پرېښوده او کرمان ته یې مخه کړه. هلته هم ورسره داسې چلند وشو چې کله محمد هوتک په ۱۷۱۹م کال هغه سیمه ونیوله، نو دوی به دغو یرغلګرو افغانانو ته د خپلو ازادي غوښتونکو په سترګه کتل.(۳۳)

غبار یادونه کوي چې شاه اسمعیل د مرو تر فتحې او د ازبک مړو له سرونو د کله منار تر جوړولو وروسته هرات ته راغی او د هرات د منشور فتح په جامع جومات کې قرائت وشو. دلته د هراتي حافظ زین الدین له خوا د شاه امر شننه شو ، ځکه حافظ د خلفاوو (لومړنیو درېیو استازو) د ښکنځلو لپاره شونډې ونه خوځولې. د شاه سرتېري چې د تعصب له کبله لړزېدل، هماغه ګړی حافظ په جومات کې وواژه. هراتیان په دې چلند ډېر خوابدي او کینه یې راوپارېده، شاه وروسته میمنې او فاریاب ته لښکرې وایستلې. د بلخ، جوزجان او غرجستان پـه ګډون یې د دې ولایتونو حکومتونه د بېرم بېګ تر واکمنۍ لاندې پرېښودل، دغه راز یې د بدخشان د واکمن سلطان اویس حکومت هم تصدیق کړ.

په ۱۵۱۲م کال تېمور سلطان ازبک پر هرات او عبید الله شیباني پر مشهد برید وکړ، خلک چې د صفوي حکومت له مذهبي استبداد څخه په تنګ شوي وو ، نو ازبکي دولت ته یې لار پرانیستله او په هرات کې یې تېمورسلطان ازبک ومانه، د حافظ زین الدین د خون پـه تور یې دوه صفوي واعظان او موذنین ووژل.

په بلخ کې هم خلکو ازبک واکمن ته هر کلی ووایه او صفوي واکمن (کمال

الدین محمود) یې تېښتې ته اړ ایست، چې اخر یې ونیو او وواژه. کله چې صفوي پوځ یوځل بیا پر هرات یرغل وروړ، تېمور سلطان او عبیدالله له هرات او مشهد څخه ماورالنهر ته شاتګ وکړ، خو خلک غلي پاتې نه شول، بلکې د صفوي یرغل په وړاندې یې په پاڅون لاس پورې کړ. لکه څنګه چې ابوالقاسم بخشي، خواجه شهاب الدین غوري، قاسم کړوخي، امیر نظام الدین، عبدالقادر او نورو د صفویانو پرضد په پاڅون لاس پورې کړ او د هرات د نیولو لپاره راوپاڅېدل، خو صفوي پوځ دومره ډېر و، چې هرات یې ونیو او پاڅون یې د شهاب الدین، قاسم کړوخي او ۳۰۰ نورو په وژلو سره پر شا وتمباوه.(۳۴)

دا ځل شاه اسمعیل په مشهد کې تم شو، د بو سلطان او امیر سلطان د یوه پوځ په ملګرتیا د افغانستان شمالي ولایتونو د نیولو لپاره له ازبک حکومت څخه ملاتړ کړی و او ویې ګماره.

د اندخوی خلک د قرابقال په مشرۍ د صفوي یرغل مخه ډب کړه او یوه اوونۍ په ډېره زړورتیا سره وجنګېدل، خو اخر صفوي پوځ پر سیمه ییزو ځواکونو بری وموند، چې د اندخوی خلک یې د ښځو او ماشومانو په ګډون ووژل شبرغان او بلخ یې هم ونیو، بیا یې ولوټل. په همدې وخت کې د کندهار پخوانی والي شجاع بېګ ذوالنون د هرات د ارګ له زندان څخه وتښتېدل، چې یې شاه اسمعیل له تېښتې خبر شو، نو امر یې وکړ که د هرات او کندهار هر اوسېدونکی دې ومومي، نو تر تېغ دې تېر کړي. په هرات کې صفوي سرتېرو په دې کار لاس پورې کړ، ډېر نارینه، ښځې او ماشومان یې ووژل، ځایونه یې ولوټل. دغه راز شاهرخ افشار د یوه لښکر په ملتیا کندهار ته روان شو، چې ویې نیسي او شجاع بېګ ذوالنون ورک کړي. دې لښکر ډېرې جګړې وکړې، خو کندهار یې ونه شو نیولای، په بدل کې د بلوڅستان مستونګ ته لاړ او د مستونګ بېګناه خلک یې ووژل او ولوټل، وروسته بېرته ایران ته ستون شو.

د افغانستان د شمال او شمال لوېدیځ د نیولو لپاره د صفویانو او شیبانیانو لښکرکښۍ، د ځایي اوسېدونکو پر کرنې او نورو کارونو ناوړه اغېز وکړ،

څرنګه چې په ۱۵۱۲م کال په هرات کې يوه ډېره پراخه قحطي راغله، ورپسې په ۱۵۱۴م کال د غرجستان او چغچران خلکو د محمد زمانخان ميرزا او امير اردوشاه تر مشرۍ لاندې د صفوي دولت پرضد پاڅون وکړ، خو دا پاڅون هم په وينو رنګ شو.

په داسې حال کې چې شاه اسمعيل صفوي يو کال وړاندې د اذربايجان په جګړه کې د سلطان سليم عثماني له خوا ماته خوړلې وه، د خپل هېواد پلازمېنه (تبرېز) يې هم له لاسه ورکړې و. شاه صفوي په ۱۵۱۵م کال هرات خپل زوی (طهماسب ميرزا) ته وسپاره او دا ميرزا د شيخ مجدالدين کرماني په ملګرتيا هرات ته راغی او استوګنه يې په کې غوره کړه.

د طهماسب ميرزا پلوي اميرخان په هرات کې راپاڅېد او د شتو او پيسو د ترلاسه کولو لپاره يې سرشمېرنه وکړه، چې پر هغوی يې ډېرې پيسې کښېښودې، هراتيان چې د صفوي واکمنانو د ظلم او مذهبي تبعيض له کبله په تنګ شوي وو، په پټه يې د ماورالنهر له حکومت څخه مرسته وغوښته د محمد خان شېباني (شېبک خان ازبک) زوی عبيدالله خان يو ځل بيا په ۱۵۲۰م کال پر هرات بريد وکړ، خو د صفوي پوځيانو په وړاندې يې څه ونه شول کړای، ناکام ستانه شول تر دې پېښې وروسته شاه اسمعيل صفوي خپل زوی (سام ميرزا) د طهماسب پرځای هرات ته ولېږه. (۳۵)

د صفويانو په پېر کې به د سلطنتي کورنۍ غړو او ساتندويانو ته سرکاري ځمکه ورکول کېده، چې له عوايدو او محصول څخه يې ګټه واخلي، د لومړي صفوي شاه طهماسب په دوره کې، زياتې سيمې په غير مستقيمه توګه اداره کېدې، چې له مشرانو يې ډالۍ او نور خراج يا عوارض اخيستل کېدل. مشرانو به په خپلو سيمو کې له هغو خلکو بېلابېلا ماليات اخيستل چې دوی پرې واکمن وو. د ځمکو د مالياتو بيه د ستمکارو مامورانو له کبله کله کله تر اصلي بيې پنځه برابره زياته شوه، اشر د اجباري کار په توګه دود شو، که چا به د اجباري کار په بدل کې مامورانو ته رشوت ورکاوه، له اشر څخه به معافېدل.

د صفوي شاهانو دربار ته ډالۍ وړل هم يو دود ګرځېدلی و، چې په نوروز او د

پیغمبرانو د میلاد په ورځو کې به یې پاچا ته ورلې. هغه مهال د مالوچو (پنبې) نیمایي او د وربښمو په پیسو کې یوه برخه محصول په شاه پورې اړه لرله.(۳۶)

د لومړي طهماسب په پېر کې د مالیاتو د کچې ډېرېدو د ایران پر اقتصاد ناوړه اغېز وکړ. دې پاچا د خپلې پاچایۍ په وروستیو ۱۴ کلونو کې ونه شول کړای چې د پوځ معاش ورکړي. د دینارو بیه دومره ټیټه شوه، چې د شپاړسمې پېړۍ په پای کې ۲۰۰ دینار د یوه مثقال سپینو زرو سره برابر وو. په ۱۵۵۸م کال د دولت لاسته راوړنه ۵ملیونه د سرو دینار وه. په ۱۵۷۱م کال کې ۳ ملیونه دینارو ته راټیټ شو.

د لومړي شاه طهماسب د دولت په وروستیو کلونو کې د ایران کورنۍ وضعه ډېره کړکېچنه شوه. کروندګر د مالیاتو د زیاتوالي، د محصولاتو د ارزانۍ او نباتي افتونو له کبله ډېر نېستمن شول. د غلو د بریدونو او د فیوډالانو کورني ظلم له کبله د کاروانونو لارې ناامنه شوې، چې پر زیاتو لارو چا تګ راتګ نه کاوه.(۳۷)

هغه لګښتونه چې د صفوي دربار له خوا د بهرنیو مېلمنو د هرکلي او پالنې په نوم د خلکو له جېبونو اخیستل کېدل، ډېر زیات وو.

غبار د یوه لیکوال (حدیقه الاقالیم) له قوله کاږي چې ګواکې د لومړي طهماسب په امر په هرات کې د بابر زوی همایونشاه [د شېرشاه سوري له خوا په ۱۵۴۰م کال په هند کې تر ماتې وروسته] له خلکو زیات مصارف راټول کړای شول: "چې له هرات څخه د اشرف ۵۰۰ سپاره پوځیان د همایون هرکلی وکړي، په دې ترخ کې دې د شاه طهماسب له خوا سل اسونه په طلایي زینونو سره د هرات د واکمن امیر خان له خوا ۳۰ اسونه په طلایي قیضو او لاجوردي نقش شویو زینونو سره ورډالۍ شي.

دغه راز دې د اسونو ځل سور او ژېړ بخمل وي او د اسمعیل صفوي ملابند او توره څلور سوه توپونه، پنځوس جامې له طلا څخه اوبدل شوې دوه کسیزه غالۍ، اتلس بالښتان، درې لویې غالۍ، دوولس سرې او سپینې خیمې د طمهاسب په نوم، پنځوس خیمې له لویو غالیو سره، سل اوښان، پنځوس

چېنې لوی-لوی لوښي (طبق) د هرات د واکمن له خوا ورډالۍ شول.

د همایون شاه د مجلس خوراکي توکي هم ډېر وو، د ورځې پنځوس سوه غوري په مېلمستیاوو کې، ۱۵۰۰ غوري بېلابېل خواړه په سپینو زرو او طلایي لنګرونو کې په طلایي او سپینو زرو سرپوښ سره، په ګلابونو او عنبر سره عطرين، د ګلاب لرونکي لېمو شربت، د مڼو مربا، هندوانه او انګور، نور خواړه لکه حلوا او فالوده.

د همایونشاه د پلویانو ورځنی جېب خرڅ پر یوه کس دوه تومانه له هغه او په خپله د شاه دوه زره تومانه (یو تومان مساوي و د سپینو زرو له لسو مسکوک سره چې هغه وخت دود وه) د ښکار په ورځو کې به بازان خوشې کېدل، دغه راز به د همایونشاه په مجلس کې هراتي سندرغاړي او نور هنرمندان لکه حافظ صابر، حافظ دوست، قاسم قانوني، استاد شاه محمد نایي !و استاد یوسف کمانچه حاضر وو.

هرات ته به د همایونشاه د ننوتو پر وخت ۳۰ زره سپاره او پلي د هغه هر کلي ته راوتل. بازارونه به ورته ښایسته کېدل، حماموته به ورته سپین او معطر ېدل. کرانتر حسین هراتي به د دې بهیر ټول رپوټ به لیکه او اصفهان ته به یې لېږه". (۳۸)

د شاه صفوي دغه دستور ته په پام سره د هراتیانو د درد او ستونزو کچه ځان ته اټکلولای شو چې د دې عیاشیو او مزو-چړچو د لګښت لپاره به یې څومره ستونزې ګاللې، ځکه دا ټول لګښت باید په هرات کې د هراتیانو له خوا ورکول کېدای، نه د شاه طهماسب صفوي له خزانې. له شک پرته چې د شاه صفوي او همایونشاه لسګونه زره پوځیان به ټول په هرات کې سمبالېدل، دا په داسې حال کې چې په ۱۵۰۷م کال شیبک خان ازبک او وروسته په (۹۱۲ق ـ ۱۵۱۰م) کې شاه اسمعیل صفوي د هراتیانو ټول شته د شکنجو او اعدام په زور ولوټل.

په دې توګه کله چې د هېواد د تاریخ پاڼې سره اړوو، وینو چې د شپاړسمې پېړۍ له پیل ژاهیسې د صفویانو والیان او نور واکمنان د اصفهان له درباره هرات، کندهار او سیستان ولایتونو ته ټاکل شوي دي. هر والي به له ۲۰_۳۰

زره لښکرې لرلې، چې له پرديو سيمو څخه به راغلي وو او يوازې يې د خپلو جېبونو د ډکولو سوچ کاوه، چې دا هرڅه به يې له کروندګرو او يا هم سيمه ييزو خانانو څخه اخيستل. ځمکوال او خانان اړ وو چې په اوونۍ کې يو ځل والي، مستوفي، قاضي او نورو ته د سوغات او ډالۍ په نامه لوی رشوتونه ورکړي، کنه واکمنان به وربانديې په غوسه کېدل. ځمکې او جايدادونه به يې ترې اخيستل کېدل، يا به هم په سلطاني (خالص) جايداد کې شمېرل کېدل، له همدې کبله د کندهار ورپسې هرات او سيستان ولايتونو خلکو چې د تاريخ او جغرافيې له مخې سره کلتوري او اقتصادي اړيکې لري، د ځوانمردۍ، لوړ همت، رښتينولۍ، يووالي او قربانۍ کچه او د خپلواکۍ غوښتنې مينه يې په سيمه کې ډېره مشهوره وه، يو په بل پسې د اتلسمې پېړۍ له پيله د خپلې ژغورنې په سوچ کې شول، چې د صفويانو له ستمکار او بې کفايته دولت څخه وژغورل شي. دوی پاڅون وکړ چې خپله خپلواکي يې په جګړو او قربانۍ سره ترلاسه کړه.

د دې دريو سيمو د خلکو پاڅون نه يوازې نورو ته يوه بېلګه شوه، بلکې د ايران او افغانستان تر نورو پاڅونونو يې ډېر توپير درلود، په دې چې په دې پاڅون کې هدف نغښتی و. د دوی موخه د پرديو له واکمنۍ څخه د خلکو ژغورنه وه. اخر دوی بريالي هم شول.

څرنګه چې زيات هدف لرونکي پاڅونونه د مالياتو د کموالي يا هم د واليانو او نورو واکمنانو د بدلولو لپاره وي، چې اکثره يې د واکمنې ډلې له خوا ځپل شوي دي، لکه د اتلسمې پېړۍ په پنځمه لسيزه کې د نادر افشار د دولت پرضد د بلخ، اندخوی، بادغيس، غور، بدخشان او سيستان، يا هم د کابل رود په سرچينو کې د پښتنو پاڅونونه، چې ټول د نادر افشار د ظالمو ځواکونو له خوا په وينو رنګ شول.

سرچينې:

۱. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۱۹۵_۱۹۹مخونه/ غبار: افغانستان در مسير تاريخ، تر ۲۸۲مخ وروسته

۲. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۱۳۴۲چاپ، کابل، ۲۰۴_۳۰۲ مخونه

۳. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، پېښور چاپ، ۲۰۸مخ.

۴. حبيبي: // // ۲۰۹مخ.

۵. شفا: توضيح المسايل، پنځم چاپ، ۳۴مخ، ډاکټر شفا زياتوي: "په دې پانګونې سره (پلورنځي) خپل کار پراخ کړ، چې د ايران په هر ښار، هره سيمه او هر کلي کې جوړ شو. د مرکزي پلورنځي اداره په لويو فقهيانو، مجتهدينو، بېلابېلو مشرانو، شيخ الاسلامو، حديث پوهانو او نورو جوړه وه.

په دې څانګه کې بېلابېلې درجې رامنځته شوې، لکه: مدرسان، متوليان، ملايان، پېشنمازان، روضه لوستونکي، زيارتنامه لوستونکي، قاريان، واعظين، د حرم خدام، دعا ليکونکي، رمالان او نور... د کار پراختيا د کار ډول بدل نه کړ، يوازې بازار لږ څه رنګ پيدا کړ. زړې ريا دوام وموند، درواغ هم پرځای پاته شول. د ښکلو او بدرنګو جامو په ډلبندۍ کې بدلون راغی، دا ځل د کار سمبالوونکو د دکانداری له حد څخه پښه واړوله او د واکمنې دستګاه يوه برخه شوه.

ذاکر سيد الشهدا د (بيضه دارالسلام) مقام ته ورسېد، روضه لوستونکي او دعالوستونکي په ماذالانامي او حجة الاسلامي او (د علي شيعه جنډه رپوونکي) مقام ته لوړتيا وموندہ.

څرنګه چې صفوي پاچا (د علي د در سپی) و. د علي پر حق نايب هم د سپي مقام ته ورسېد او اعلان يې وکړ، چې يوازې يې د اسلام د پرمختګ لپاره په لنډ وخت کې حکومت شيعه پاچا ته ورسپارلی دی. اوس نو په ټول ايران کې يوه سودا پراخه شوه، د دين دکانداران له صفوي شاهانو سره کښېناستل او د شرعي چارو په باب يې خبرې پيل کړې، په زرګونو مهدورالدم، مرتد، زنديق، محارب، ملحد، منافق، مفسد فی الارض، ياغي او طاغي يې شاهي ميرغضبانو ته په لاس ورکړل. په لسګونو زره زناکاران، غله، رباب ږغوونکي او نور بدکاره يې چې د اسلام د حج له احکامو يې

سرغړونه کوله، د رجم، حد او تعزیر ټپکه دارانو ته وسپارل".(۳۴_۳۵مخونه)
۶. ډاکټر شجاع الدین شفا: توضیح المسایل، پنځم چاپ، ۶۰_۶۱ مخونه
۷. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، د ۲۰۰۳م کال چاپ، ۷۲۶مخ.
۸. ډاکټر شفا: تولدي دیگر، پنځم چاپ، ۴۳۲مخ.
۹. // پس از هزار و چهارصد سال، ۲۰۰۳م کال، ۷۲۷مخ.
۱۰. // تولدي دیگر، ۱۹۹۹م کال چاپ، ۴۳۲مخ.
۱۱. عبدالباري جهاني: شرارت، پښتانه او ستره لوبه، ۱۱۵مخ، ۱۹۹۹م کال- پېښور چاپ.
۱۲. سعیدي سیرجاني: ای کوته نشینان، د سوئد چاپ، ۱۹۹۲م کال، ۱۸۷مخ، د تاریخ انقلاب اسلام په حواله، د تهران ملي کتابتون خطي نسخه، ۵۹۹ او ۱۸۵مخونه
۱۳. ای کوته نشینان: ۱۸۷_۱۸۸ مخونه، ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دویم ټوک، ۷۲۴مخ.
۱۴. ډاکټر شفا: تولدي دیگر، ۳۸۲مخ.
۱۵. احسن التواریخ: ۸۵_۱۲۲مخونه، پس از هزار و چهارصد سال: ۷۲۴مخ.
۱۶. ملک الشعرا بهار: سبک پېژندنه، دریم ټوک، ۲۵۵مخ، شفا: ۷۲۲مخ
۱۷. ډاکټر شفا: تولدي دیگر، ۴۸۲مخ.
۱۸. // پس از هزار و چهارصد سال، دویم ټوک، ۷۲۲مخ.
۱۹. // // ۷۱۶مخ.
۲۰. حبیب السیر: څلورم ټوک، ۴۷۸مخ، احسن التواریخ: ۷۷مخ، شفا: دویم ټوک، ۷۲۳مخ.
۲۱. داکټر شفا: هماغه اثر، ۷۲۶مخ.
۲۲. ډاکټر شفا: دویم ټوک، ۷۳۵مخ.
۲۳. سعیدي سیرجاني: ای کوته نشینان، ۱۸۵مخ.
۲۴. تاریخ سیاح مسیحي: کروسینسکي، د فقیر محمد خیرخواه په سمون او لمنلیک، ۱۳۲۳کال چاپ، کابل، پنځم مخ.
۲۵. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، ۷۰۹مخ.
۲۶. توضیح المسایل: پنځم چاپ، ۳۶_۳۷مخونه
۲۷. ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷۷۳_۷۷۴مخونه

۲۸. // هماغه أثر، ۷۷۲مخ.

۲۹. // تولدي دیگر، ۴۲۰ مخ، پس از هزار و چهارصد سال: ۷۷۰مخ.

۳۰. علي میرفطروس: نظرونه او خبرې - اترې، ۱۹۹۳م کال چاپ، ۴۸مخ.

۳۱. لکهارت: انقراض سلسله صفویه، د عماد ژباړه، ۱۴۶مخ.

۳۲. ډاکټر شفا: هماغه اثر، ۷۶۸مخ

۳۳. // هماغه اثر، ۷۳۲مخ.

۳۴. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۲۷۳_۲۸۲مخونه.

۳۵. // هماغه اثر، ۲۸۹مخ.

۳۶. عنایت الله شاپوریان: ۲۵ سده مالیات، ۱۰۰_۱۰۲مخونه

۳۷. لکهارت: انقراض سلسله صفویه، د مصطفی قلي عماد ژباړه، ۱۳۶۴ل کال چاپ، ۸۴_۱۴۶مخونه

۳۸. غبار: ۲۸۹_۲۹۰مخونه (د حدیقة الاقالیم مرتضی حسن بلگرامي په حواله، د هند د نولکشور چاپ، ۳۴۶مخ، دا مطلب په تفصیل سره په گنج دانش "د ایراني ښارونو تاریخي جغرافیه" کې د محمد تقي حکیم په قلم، ۱۳۶۶ل کال، ۴۶۷_۴۷۵مخونو کې لوستلای شئ).

دویم څپرکی

د میرویس نیکه په مشرۍ د کندهار پاڅون

(۱۱۲۱هـ ق ـ ۱۷۰۹م)

د سیف لودین کتابتون

د کندهار پر نیولو لانجه:

کندهار د افغانستان په جنوب لوېدیځ کې له هغو شنو سیمو څخه ده، چې انګرېز ختیځپوه لسترنج یې په باب لیکي: "په منځنیو پېړیو کې یې مرکز (پنجوایي) وه، چې د ارغنداب او ترنک رودونو ترمنځ پرته ده. د منځنیو پېړیو په اسلامي سرچینو کې کندهار الرخج (معرب: یوناني اراکوزیا، پهلوي: الرخوت او پارسي: الرخذ) نومول شوی، چې وروسته په کندهار نومول شوی دی.(۱)

بابر په ۱۵۲۰م کال پر هند تر لښکرکښنې وړاندې کندهار د ارغوني د ورونو له منګولو وژغوره.[1]۲

---

[1] امیر ذوالنون ارغون د سلطان ابوسعید کورګاني له کارکوونکو څخه و، چې د سلطان حسین بایقرا له خوا د غور او زمینداور د واکمن په توګه ټاکل شوی و. ده په (۹۰۴ق ـ ۱۴۹۸م) د هزاره ګانو نکودري قبیله راضي کړه چې په مرسته یې د فراه او کندهار حکومتونه ترلاسه کړل او په ۹۰۲ هجري، ۱۴۹۶م کال کې یې خپله لور شهزاده بدیع الزمان ته ورکړه او په دې نیت یې د هغه مرسته وکړه چې د خپل پلار په وړاندې

او خپل زوی کامران میرزا یې د حکومت د مشر په توګه وټاکه، خو ډېر وخت لا تېر نه و، چې په ۱۵۲۰م کال سام میرزا صفوي د کندهار د نیولو لپاره لښکر تیار کړ او دا ښار یې کلابند کړ.

خو کامران میرزا د سام میرزا په وړاندې مقاومت وکړ، چې د سام میرزا کلابندي یې ماته کړه او سام میرزا شاتګ ته اړ شو، چې سیستان ته لاړ او له هغه ځایه هرات ته واوښت.(۳)

همایون د هغه زوی یې او د بابر ځیناستي په ۱۵۴۴م کال د صفوي دولت د مرستې په بدل کې ایران دولت ته پرېښود، چې له افغان سوریانو څخه د ډیلي سلطنت ازاد کړي، ځکه همایون په ۱۵۴۰م کال د شېرشاه سوري له خوا په هند کې ماتې وخوړله او د ډیلي سلطنت افغان سوریانو ته پاتې شو.

همایون د صفوي دولت د مرستې راجلبولو لپاره ایران ته مخه کړه او د هغه مرسته یې ترلاسه کړه، کندهار یې بیا ایراني دولت ته په واک کې ورکړ.(۴)

صفوي پوځ د شهزاده مراد په مشرۍ کندهار ونیو، خو

سر رااوچت کړي، چې سلطان حسین بایقرا اړ کړي چې دی په خپل سلطنت کې ورګډ کړي او په خطبه کې یې نوم یاد شي او پر بلخ واکمن وي.

پر همدې مهال ارغون له کندهاره پر سیستان برید وکړ او سیستان یې ونیو، د واکمنۍ لمن یې تر کندهار، سیستان او بلوڅستان پورې وغزېده. د شېباني په وړاندې جګړه کې یې په هرات کې ماتې وخوړه، دوه زامن یې شاه بېګ او محمد مقیم ارغون چې له کندهاره یې د سند تر سیند پورې حکم چلاوه، د هرات تر فتحې وروسته یې له شېباني سره روغه وکړه، چې په همدې سیمو کې یې خپله واکمني وساتله. برابر په ۱۵۲۰م کال کندهار له هغوی څخه ونیو.(تاریخ مختصر افغانستان. ۱۹۵_۱۹۶مخونه).

شهزاده تر یوه کال وروسته په کندهار کې ومړ او کندهار بیرم خان ته وسپارل شو، چې ایراني پوځ ته رخصت ورکړل شو (۱۵۴۵) خو د نیولو او تصرف هیله هېڅکله هم د صفوي دولت له زړه څخه ونه وتله. له دې کبله یې یو ځل د هغه د نیولو لپاره لښکر تیار کړ.

لومړي شاه طهماسب په ۱۵۵۲م ـ ۹۴۲ق کندهار د هند له بابریانو څخه ونیو، خو د هند اکبر پاچا هغه بېرته له ایران څخه ونیو. لومړي شاه عباس په ۱۶۲۲م ـ ۱۰۳۲ق دغه ولایت د هند له امپراتور جهانګیر څخه ونیو، خو جهانګیر ۱۲ کاله وروسته (۱۶۳۸م کال) بیا دا ځای ونیو، په ۱۶۴۸م ـ ۱۰۵۸ق کال کې دویم شاه عباس له پنځوسو زرو سرتېرو سره یو ځای دا ولایت ونیو، چې بست او زمینداور هم په کې راته.

شاه صفوي لس زره کسیز پوځ د مهراب خان تر مشرۍ لاندې کندهار ته پرېښود، په خپله د فراه له لارې هرات بیا مشهد او بیا اصفهان ته ستون شو، تر ۶۰ کلونو پورې (۱۷۰۹م ـ ۱۱۲۱ق) د ایراني صفویانو په لاس کې پاتې شو، چې د هند نورو شاهانو لاسرسي نه ورباندې لرله.(۵)

د دې پېښو په بهیر کې اورنګزېب چې د افغانستان د دفاع مسوول او په ملتان کې مېشت و، پر وخت ونه شو کړای د کندهار دفاع وکړي، یو کال وروسته له اویا زره کسیز پوځ سره یو ځای د کابل ـ غزني له لارې کندهار ته ورسېد، چې شاه جهان هم کابل ته راغی.

دغو بهرنیو الهګولو د خلکو کرنې ته دومره زیان واړاوه، چې نه یې شول کولای ان د پوځ لپاره هم خواړه برابر کړي. نو پر

هندي پوځ ډېره قحطي راغله، له کابله تر کندهاره يو من غله او بوس په دوو روپيو هم نه پيدا کېده، هغه وخت دوې روپۍ ډېرې وې.

مهراب خان په ټينګه د ښار دفاع کوله، نو ځکه د ښار محاصره څلور مياشتې وغزېده، ژمی رانژدې کېده، چې په دښتو کې به واښه نه پيدا کېدل، شاه جهان چې دې حالت ته وکتل، له کابله هند ته لاړ او پر اورنګزېب يې هم امر وکړ چې ملتان ته لاړ شي.

په ۱۶۵۰م کال يو ځل بيا د هند امپراتور شاه جهان يو شپېته زره کسيز پوځ له ۴۰ توپونو او ۱۰ جنګي فيلانو سره د خپل زوی اورنګزېب تر مشرۍ لاندې له ملتان او سند څخه کندهار ته ولېږه، چې په خپله کابل ته راغی. دوې مياشتې او اته ورځې دا جګړه روانه وه. خو کندهار يې ونه شو نيولای، ژمی و چې شاه جهان له کابل او اورنګزېب له کندهاره هند ته ستانه شول. په ۱۶۵۱م کال د اورنګزېب پر ځای د هغه سيال شهزاده داراشکوه د کندهار په نيولو وګمارل شو. هغه د ۷۰ سرتېرو، ۷۰ زره سپاره او پليو کسانو، ۱۰ زره ټوپکوالو، ۶زره بېل لرونکو، ۵۰۰ سقاو، ۳ زره اوښانو، ۶۰۰ فيلانو، ۴ زره بانونو (هوايي اورنيو غشيو) ۵۰۰۰منه باروتو، ۵۰۰ منه سرپو، ۵۴ کوچنيو توپونو او ۳۰ زره توپونو سره کندهار کلابند کړ.

کندهاريانو نوماند صفوي افسر مهراب په زړورتيا سره دفاع کوله، دې سملې او د دفاع پنځه مياشتې وخت ونيو، خو برې د شاه جهان په برخه نه شو، ځکه هغه له وړاندې د کندهار د کلابندۍ لپاره اته سوه زره روپۍ لګولې وې، چې اخر د هند

دولت د کندهار له نیولو نهیلی شو. د داراشکوه پوځ هند ته ستون شو، تر هغه وروسته له کوم تړون پرته د ایران په صفوي دولت کې ورګډ شو، په دې توګه د هېواد وېش نور هم شونی شو.(۲)

د ګاونډیانو تفرقه اچوونکی سیاست:

کله چې د ایران او هند دولتونه په سیاسي پروګرام کې د کندهار د نیولو پلان هم ځای شو، ایراني صفویان او مغولي امپراتور د کندهار د نیولو لپاره په خپلو کې سره کښېوتل، شاه جهان او عالمګیر څو ځله پر کندهار لښکرې ورخوشې کړې، هر یوه هڅه کوله چې د کندهار ځایي مشران د خپل دولت ملاتړي کړي.

پوهاند حبیبي لیکي چې له ډیلي دربار څخه د خضرخان ابدالي زوی شېرخان سدوزي ته د شهزاده لقب ورکړل شوی و. حال دا چې صفوي دربار هم دی په (میرزا - شهزاده) سره پېژاند.

شېرخان په ۱۱۰۵هـ ـ ۱۶۹۳م کال د کندهار له صفوي واکمن (محمد زمان خان) سره ونښت، چې صفوي پوځ ته یې په کوږک دره کې ماتې ورکړه. دغه راز یې خپل کورنی سیال د مغدود (مودود) زوی حسین خان هم مغلوب او ملتان ته په کډوالۍ اړ ایست. په ملتان کې د هند د مغول امپراتور عالمګیر له خوا ورته بل ځای ناستی ورغی. حسین خان په ۱۰۶۹هـ ـ ۱۶۵۹م کال د هند په رنګپور کې له نړۍ سترګې پټې کړې، چې اولاده یې شجاع خان د احمدشاه بابا او شریف خان د تېمورشاه په پېر کې دغه راز مظفرخان رکن الدوله د ډېر وخت لپاره د ملتان د

ناظمانو په توګه وټاکل شول. تر شېرخان وروسته د هغه زوی سرمست خان وروسته بیا د هغه زوی دولت خان (د احمد شاه بابا نیکه) د کندهار د پولو د ساتونکو په توګه پېژندل کېدل.

دولت خان ابدالي چې دا مهال لږ څه ځواکمن شوی و. د هر دولت د پام وړ وګرځېد، دواړ دولتونو د کندهار ساتنې لپاره د دولت خان مرستې ته اړتیا لرله.

دویم صفوي شاه عباس په خپل یوه لیک کې (د ۱۰۵۹و ـ ۱۶۴۹م په پیل کې) دولت خان ته لیکلي وو، هغه یې د کندهار د کلا کوټوال او ایالت پناه نومولی و. ژمنه یې ورسره کړې وه چې د ایران او هند تر ټولو ستر ولایتونه به ورسپاري.(۷)

په دې توګه به یې افغان قومي مشران په ډالیو او سوغاتونو راخپلول، یا به یې د مقام او واک له مخې ورکولې. لکه څنګه چې سلطان محمد خالص (د تاریخ سلطاني خاوند) د هند د امپراتور اورنګزېب منشور د سلطان ملخي توخي په کورنۍ کې مطالعه کړې او دا هغه کورنۍ وه چې له کلات څخه تر غزني پورې د سیمې خانان او د ارغسان ابدالي خانان هم د ایران دولت له خوا ونازول شول، د تاریخ سلطاني د څرګندونو له مخې، حسین خان ابدالي د (ده شیخ- ارغسان) په مورچه کې ځینې ابدالیان د ایران صفوي دولت پلویان وو، له همدې کبله صفوي دولت ورته یو اس له ټولو سامانونو سره ډالۍ کړ او (شهزاده) یې ونوماوه.(۸)

څرنګه چې د هغه او د ایران دولتونو د کندهار د نیولو لپاره د افغاني قبایلو مرستې ته اړتیا لرله، له شک پرته چې خپلو موخو ته د رسېدو لپاره یې د افغاني قبایلو مشرانو ته رشوت،

الی او سوغاتونه ورکول. ځانونو ته

یې رانژدې کول، بیا به یې

لښکرې ایستلې.

کل

ـه چې به یو هېواد بریالی کېده، نو دغه قبایلي مشران به یې د بېر نازول، افغان ولس به یې په همدې افغاني قبایلي مشرانو ټکول، ان چې له خپلې خاورې به یې شړل. دې کار د افغان قومونو ترمنځ قومي دښمني راپیدا کړه.

له بده مرغه د افغاني قبایلو مشرانو چې ایران هر وخت نازولي، هر وخت یې تېښه پر خپله ریښه وهلې او خپل کلي- چم یې سوځلی دی.

کله چې دولت خان سدوزي وکړای شول تر غزني او سلیمان غرونو پورې خپله واکمني پراخه کړي، یو پلو د کندهار له صفوي واکمن سره په مخالفت بوخت شو او د خپلواکۍ اعلان یې وکړ، بل پلو حیات سلطان د خپل تره زوی دومره تر فشار لاندې ونیو، چې اړ یې کړ له ټولو میراثي او پاتې شوي جایداد څخه سترګې پټې کړي او له خپل ورور لښکرخان (شېر زره ابدالي کورنۍ سره یو ځای) ملتان ته ستون شو. (۹)

له شک پرته که د حیات سلطان، د هغه د پلویانو او دولت خان سدوزي ترمنځ یې د ګډ ژوند فضا لږه خړه پړه نه وای، نو حیات سلطان او د تره زوی ته به یې د بېر امتیاز په پام کې نیول کېده، چې کورنۍ یووالی به یې هم ساتل کېده. رښتیا هم چې د دولت خان سدوزي قدرت زیات و. غدار ګرګین نه شوای کولای چې هغه ژر له منځه یوسي، چې تر هغه وروسته ټول قومونه د هغه له پلرني ټاټوبي څخه وشړي.

دولت خان سدوزي به ښایي د خپلو کورنیو سیالانو اجباري

شړل ځان ته یو بری ګاڼه، پر خپل واک او بري خوښ و، چې د صفوي بېګلربېګي یې یوازې د کندهار په کلا پورې راایساره کړې وه. کله چې صفوي دربار د دولت خان په وړاندې د دوی د واکمن محمد زمانخان د واک له کمزوري کېدو خبر شول، نو زمان خان یې له کندهاره لېرې او پرځای یې یو بل سختګیر او ظالم واکمن عبدالله خان کرجي د کندهار د والي په توګه وټاکه. هغه مهال چې عبدالله خان کندهار ته ننوت (۱۲۹۸م ـ ۱۱۱۰ق) نو د یرغل لاسونه یې وغزول، چې خلک ډېر په تنګ شول. خلکو ترې صفوي دربار ته شکایت وکړ، په دربار کې د عبدالله خان پلویانو شکایت کوونکي شکمن کسان وګڼل او د علاج لار یې بنده کړه. دا ګیله من خلک د اورنګزېب دویم زوی شاه عالم ته ورغلل، نوموړی هغه مهال د کابل واکمن و. خو د اورنګزېب زوی هم د خلکو غوښتنه ونه منله، اخر په ۱۷۰۳م کال پر کندهار د بلوثانو یرغل ته زمینه برابره شوه. خو تر دې یرغل وړاندې د خان ابدالي دولت چې ښار صفا یې مرکز و، د صفوي واکمنۍ په وړاندې پاثون کړی و، چې والي یې په وېره کې اچولی و.

ثرنګه چې موضوع شاه سلطان حسین ته ورسېده، نو ده ته هم یو خونړی او ظالم قوماندان ګرګین ورپه یاد شو، چې په ۱۲۹۹م کال یې د بلوثانو پاثون او پر کرمان یرغل شنډ کړی و. پر دې بنسټ ګرګین ته امر شوی و، چې له وړ ځواک سره یو ځای د کندهار پر لوري حرکت وکړي. د ۱۷۰۴م ـ ۱۱۱۲ق کال په مې میاشت کې ګرګین له خپلو پوځیانو سره له کرمانه د کندهار پر لوري حرکت وکړ، چې تر اوو اوونیو وروسته کندهار ته راغی(۱۷۰۴ جون).

ګرګین- پاڅون شاته وتمباوه او په کندهار کې یې امن واکن کړ. اوس نو ګرګین په کندهار کې د خپل پایښت لپاره دوه عمده کارونه په مخکې لرل، یو د ابدالي قبیلې رئیس دولت خان سدوزي کمزوری کول، ځکه چې د بیګلربیګي په توګه یې قناعت نه کاوه او دویم کار د میرویس خان برمته کول او له منځه وړل و، چې تر ټولو نفوذ لرونکی قومي شخصیت و. د لکهارت په وینا پنځوس زره غلجي کورنۍ پسې ولاړې وې.

ګرګین د خپلې لومړۍ موخې د عملي کولو لپاره، میرویس خان ته د دوستۍ لاس وغزاوه او د کندهار کلانتري یې ورو سپارله. میرویس خان چې یو دراک او د غور خاوند شخصیت و، دا یې غوره وګڼله چې ګرګین ته نژدې وي "د ګرګین په وړاندې به یې اطاعت او همکاري ښووله. ګرګین به هم دی د هغه د شور لرونکي فطرت او ډېر نفوذ له کبله یو خطرناک کس ګاڼه". (۱۰)

په هر حال، ګرګین چې یو دوکه مار او دوه مخی سړی و، د دولت خان سدوزي تر له منځه وړلو وړاندې یې د میرویس خان په وړاندې خپل هر ډول پټ نیت پټ کړ، هڅه یې دا وه چې د دولت خان دولت او قبیله ړنګه کړي. په دې برخه کې یې بېلابېلې لارې وکارولې. هغو کسانو یې مرسته وکړه چې په ابدالي قبیله کې ځینو کسانو ورسره مرسته کړې وه چې دولت خان ونیسي. له بده مرغه چې دا ناپوه سیالان (عزت خان او اتل خان سدوزي) نه پوهېدل چې د دولت خان تر له منځه تلو وروسته د ګرګین په لاس د دوی د له منځه تلو وار هم رارسېږي، دوی د یوې توري شپې په نیمايي کې ګرګین د هغه له خونړي

پوځ سره یوځای په ښارصفا کې د دولت خان کلا ته (د کندهار په ۳۰ میلۍ کې) راوست.

د ګرګین پوځیانو کلا محاصره کړه، دروازه یې ورماته او دننه شول. دولت خان چې یو زړور انسان و، د تېښتې پر ځای د ګرګین مخې ته ورغی. ګرګین هغه له ځنډ پرته وواژه. بیا یې د هغه زوی نظر محمد خان هم له منځه یووړ. کله چې کلا لوټل کېده دوو نورو زامنو یې رستم خان او محمد زمان له تیارې څخه په استفادې سره وتښتېدل او په ارغسان کې یې خپلو قومیانو ته ځانونه ورسول.

د ارغسان ابدالیان چې له دې پېښې خبر شول، وسلوال شول او له ګرګین څخه د غچ اخیستلو په نیت راووتل. ګرګین وویرېد او روغه یې وکړه، د دولت خان یو زوی رستم یې د قبیلې د رئیس په توګه په رسمیت وپېژاند او د دې لپاره چې له ابدالي قبیلې کوم خطر ورته متوجه نه وي، د رستم خان ورور محمد زمان یې د یرغمل په توګه له ځان سره دربار ته یووړ او کرمان ته یې ولېږه، چې د یرغمل په توګه تر څارنې لاندې وي.

څلور کاله وروسته ګرګین په یوه چل رستم خان ځان ته وغوښت، لومړی یې زندان ته وسپاره، بیا یې وواژه. په عین حال کې د ابدالیانو پاتې خلک یې تر فشار لاندې ونیول، ویې لوټل او خپل پوځ ته یې وسپارل. بیا یې د کندهار په جنوب کې د شورابک یا بکوا وچو او بې اوبو دښتو او ځینې یې هرات او ځینې یې کرمان ته تبعید کړل (۱۱۱۹ق ـ ۱۷۰۷م).(۱۱)

ګرګین د ابدالیانو حاصل ورکوونکې ځمکې د غلجیانو پر مشرانو وویشلې او په دې توګه یې د افغاني قبایلو ترمنځ د

نفاق او دښمنۍ اور بل کړ.

د لکهارت په وینا ، ابدالیان چې د اتلسمې پېړۍ په پیل کې (د صفوي دولت پرضد د ابدالیانو د پاڅون پر مهال، په هرات او فراه کې اوسېدل، شمېر یې تر ٦٠ زرو کورنیو رسېده).

لکهارت یادونه کوي: "غلجیانو د لومړي ځل لپاره د لومړي شاه عباس د پاچایۍ پر مهال (د اوولسمې پېړۍ په نیمایي کې) اهمیت پیدا کړ. وروسته تر دې چې ابدالیان د غلجیانو د فشار له کبله (او د صفوي دولت د تفرقه اچونې له کبله) له کندهاره هرات ته شاته شول. دویمې قبیلې (غلجیانو) په کندهار او زمینداور کې ډېر زور پیدا کړ، ځکه چې غلجیانو پر سني مذهب ایمان درلود، نو پر کندهار یې د ایرانیانو واکمنۍ ته په پردۍ سترګه کتل، چې وجه یې د لومړي شاه عباس چلند و.(۱۲)

د (تفرقه واچوه او خلکو ته تمه ورکړه) سیاست یوځل بیا په کندهار کې راژوندی شو، چې نادر افشار کندهار تر یوولس میاشتنۍ محاصرې وروسته په ۱۷۳۸م کال ونیو. څرنګه چې د هرات او فراه ابدالیانو په ایران او شا و خوا سیمو کې د نادر افشار په ګټه توري وهلې وې، نادر افشار هم د ابدالیانو او نورو افغاني مشرانو د خپلولو په موخه چې د کندهار په نیولو کې یې مرسته کړې وه، مازندران، خراسان، بخارا، بلخ او نورو سیمو ته د هوتکي سلطنتي کورنۍ او نوموتو اشخاصو تر شړلو وروسته یې امر وکړ چې د نیشاپور، ایران او هرات ټول ابدالیان دې کندهار ته ستانه شي او د غلجیو خانانو ځمکې دې راخپلې کړې (دا ځمکې وړاندې د صفوي دولت له خوا د دې

قبیلې خانانو ته ورکړل شوې وې).(۱۳)

طبعاً د نادر افشار دا اقدام ابدالي قبیلې ته یوه پېرزوبــ له ده څخه ملاتړ و، چې د کندهار نیول یې اسان کړل، کنه نادر یوې افغاني قبیلې پروا هم نه درلوده. یوازېنی شی چې ورته ارزښتمن و، هغه پر سیمو د ده واکنمي او پر هندوستان لښکرکښۍ لپاره د ځواکونو برابرول وو.

د پاڅون لپاره زمینه:

د صفوي دولت له خوا د کندهار تر دایمي تصرف وروسته. د اوقافو، مدد معاش او نورو سیمو له خلکو څخه د صفوي مشرانو له لوري له خلکو اضافي مالیات اخیستل کېدل، یا به هم له ځینو کسانو ځمکې اخیستل کېدې او نورو کسانو ته ورکول کېدې، دغه راز په صفوي دربار کې د شیعه روحانیت پراخېدونکی نفوذ زیاتېده، چې سني مسلمانان یې ځورول. د همدې ستونزو له کبله د صفوي دولت اداري او مالي دستګاه کمزورې او ړنګه شوه.

د شاه سلیمان صفوي د واکنۍ په پای کې انفلاسیون دومره غالب شو چې د سکې ارزښت زیاتېدو لپاره له خلکو د سږکال مالیات هم په زوره اخیستل کېدل، خو په بل کال کې به یې دا مالیات نه مجرا کول. دې سیاسي او اقتصادي پاشلتیا د ایراني کروندګرو د هېوادپالنې حس کمزوری کاوه. د ایران په نسبت به یې د قسطنطنیې مېړانه زیاتوله، دغه راز یې د ډیلي زړورتـ د بابر احساسات پارول؛ چې د شیباني ازبکانو برید و نه یې هم زیاتول، د صفوي دولت په وړاندې چې د هېوادپالنې ا،

خپلواکۍ حس راوپاراوه... د شاه صفي (۱۲۳۹_۱۲۴۲) په لنډه واکمنۍ کې نه یوازې کندهار د ازبکانو په لاس له صفوي دولت څخه وایستل شو، بلکې همدان او بغداد هم د عثماني ترکانو له خوا د صفویانو له لاسه ووتل. د شاه سلطان حسین صفوي په راتګ سره د صفوي دولت سیستم سره ګډوډ شو، چې د بیارغونې هیله یې نه کېده.(۱۴)

د پولېنډي کشیش کروسینسکي په وینا: "شاه سلطان حسین به خپل ډېر وخت په شاهي حرمسرای کې تېراوه، کله چې به رابهر شو، یوازې به یې خلک ځورول".(۱۵)

د غبار په وینا: "د شاه سلطان حسین په واکمنۍ کې د دولت مرکزیت کمزوری شو، د دربار وزیران، سرتېري، روحانیون، خواجه سرایان او فال کتونکي په خپلو کې په شخړو بوخت وو. په اړوندو ولایتونو کې واکمنو فیوډالانو د خپلواکو او نیمه خپلواکو واکمنانو بڼه غوره کړه، چې مرکزي دولت ته به یې مالیات نه ورکول.

څرنګه چې به دولتي خزانې کسر درلود، له دې کبله به یې مامورینو ته د معاش پر ځای ځمکې ورکولې.

دا ځمکې میراثي نه، بلکې لنډمهاله وې، نو د ځمکې خاوند به یې اړ ایسته چې لاسته راتلونکې ګټې ته په پام سره مالیات ورکړي. له مالیاتو معاف شوې لویې ځمکې بیا د روحانیونو او مذهبي هدیرو په واک کې وې، خلک د معاشونو د نشتوالي، د واکمنو او فیوډالانو د ستم له کبله ډېر ځورېدل.

همدې کار د مرکزي دولت سقوط ته لار اواره کړه. د ایران ملت دې فاسدې اداري له کبله ډېر ګیله من و، چې تر مرکز ډېرو

لیریو ځایونو کې یې د دولت پرضد پاڅون کولای شوای.(۱۲)

د شاه سلطان حسین د واکمنۍ په پنځلسمو کلونو کې، د صفوي کمزوري دولت په وړاندې لږ تر لږه لس پاڅونونه وشول، چې مسوولیت یې تر هر چا وړاندې د شیعه روحانیونو پر غاړه و، چې د دود له مخې یې یوازې د حل پر لنډمهالو لارو غور کاوه. د شاه سلطان حسین د مرکزي دولت په وړاندې د کندهار د افغانانو پاڅونونه یوازې د دې دورې پاڅونونه نه وو، بلکې د هېواد په ګوټ- ګوټ کې د ګڼو پاڅونونو د لړۍ یوه کړۍ وه، چې زیاتې اقتصادي، ټولنیزې او سیاسي انګېزې یې درلودې. په دې پېر کې د شیعه روحانیت سختګیرۍ زیاتې وې، پر نورو مذهبي لږکیو فشار و، چې همدې کار په لومړۍ درجه ټولو پاڅونونو ته مذهبي رنګ ورکاوه.(۱۷)

په ۱۲۹۹م کال د کرمان بلوڅ قبایل تر یرغل لاندې ونیول شول، دوه کاله وروسته یانې په ۱۷۰۱م کال په کندهار کې هم پاڅون وشو.

اروابښاد فرهنګ د دې پاڅون یو لوی لامل د کندهار د یوه فیوډال دولت خان سدوزي بغاوت ګڼي او زیاتوي: "د صفوي لړۍ وروستی پاچا شاه حسین چې په ۱۲۹۴م کال د اصفهان پر تخت جلوس وکړ، د کمزوري نفس خاوند، خرافاتي او بې ارادې انسان و. د دربار خلکو یې له یو بل سره سیالۍ کولې، د دوی د دسیسو له کبله په مرکز او ولایتونو کې د دولت اداره کمزورې شوه. د ابدالي قبیلې مشر دولت خان سدوزي د سدوخان د کینې له کبله (دی د دې قبیلې یو مشر و) د خپل نفوذ په مرسته په کندهار کې د صفوي والي له اطاعت څخه

سرغړاوی وکړ، چې په سیمه کې یې اوضاع خړه پړه کړه. د اصفهان دربار تصمیم ونیو، چې د دولت خان د ځپلو لپاره په کندهار کې یو سختګیره او انضباط لرونکی واکمن وټاکي. یو نوی مسلمان شوی ګرجي (ګئورګي) او (ختنک) چې په تاوتریخوالي، اخلاقي نیمګړتیا او ظلم مشهور و وټاکه.

ګئورګي چې په افغانانو کې یې د ګورګین په نوم شهرت موند، په ۱۷۰۴م کال د شاهنواز خان په لقب او بېګلربېګي (اعلی حاکم) په توګه له یوه پوځ سره چې په کې ګرجیان او قزلباشان وو، کندهار ته راغی او هڅه یې وکړه چې په سیمه کې د خانانو او امیرانو نفوذ ختم او په کندهار کې مستقیمه اداره ټینګه کړي. څرنګه چې یو دسیسه ګر انسان و، نو لومړی یې له ابدالي مشرانو (د دولت له سیالانو سره) دوستي ټینګه کړه، دغه راز یې د غلجیو یو مشر امیرخان هوتک (میرویس خان) ډېر ونازاوه. (۱۸)

لکه څنګه چې اشاره وشوه. د ګرګین سرتېري په ټولیز ډول له ګرجیانو جوړ و، چې د فاتح پوځ په توګه یې پر کندهاریانو هر ډول ظلم او تېری کاوه. د (پښتنو تاریخ) کتاب په حواله، له لاسه یې نه سپین ږیرو، نه هم ځوانانو، نه نارینه وو او نه ښځو ښه ورځ لرله. (۱۹)

له دې کبله د هرې ورځې په تېرېدو سره به د صفوي واکمنۍ په وړاندې د ناراضو خلکو شمېر زیاتېده، په دوی کې یو ډېر هوښیار او دراک انسان میرویس خان هم و، چې د خپل ځانګړي ځراکت او هوښیارۍ له مخې یې د یوه ټولیز پاڅون لپاره زمینه برابروله.

د کندهار د پاڅون لپاره د میرویس خان هوښیاري:

میرویس خان د ښالمخان زوی (د هوتکي- غلجیو یو خان) له نژدې څخه پر خپلو هېوادوالو د بهرنیو حکومتونو د ظلم او تبعیض شاهد و. هم یې په تجارتي برخه کې لیدل چې د کندهار ډېر عایدات او نور مالونه څنګه د پردیو جیبونو ته لوېږي، دغه راز یې لیدل چې باید عام خلک ۳۰ زره بهرني سرتېري په خپل مزد او لاس ګټلې متاع سره تغذیه کړي. دغه راز د ایران واکمنو د تکبر او تبعیض دروند بار به پر خپلو اوږو ولېږدوي، نو هڅه یې وکړه چې د قوم پاشلي ځواکونه سره یو او بهرنۍ واکمني ختمه کړي. نو د دې ډول هڅې لپاره عمومي شهرت، باور او نفوذ په کار و. د قبایلو خانانو دی له وړاندې پېژانده او خپل ملګری یې ګاڼه.

د ښار خلکو هم د هغه شریفانه او خیرغوښتونکې هڅې د سر په سترګو لیدلې وې او ورباندې باوري وو. هغه څه چې پاته وو د عمل ازادي وه او دا د یوه نظامي حکومت د څارنې په وړاندې شوني نه وو. نو میرویس له دښمن سره د دوستۍ لار غوره کړه، په خبرو، مشورې او خدمت سره یې له ګورګین سره مرسته وکړه چې له سرکښو قبایلو مالیات راټول او اداري او نظامي چارې دې پر ځان متکي کړي، تر دې چې ګورګین دی د کندهار د کلانتر په توګه وټاکه، ځکه چې پر لیاقت او کفایت یې باوري و او هغه مهال دې رتبې د بلدیې (ښاروالۍ) ریاست او ښاري انتظام چارې په خپله لمن کې رانغاړلې.

میرویس خان په کندهار کې د خلکو باور راخپل کړ، د خلکو او حکومت ترمنځ یو ډول پول شو، په همدې وخت کې یې

له قبایلي خانانو سره صمیمي اړیکي او غمشریکي ساتله، بله دا چې دی د ابدالیانو زوم و، له دې کبله هغوی ورڅخه کرکه نه درلوده.

خلک د حکومت د ظلم او تېري له کبله پوزې ته رسېدلي وو، چې د چارې لټه یې کوله او میروس ته راغلل. میرویس خان شاه حسین صفوي ته یو لیک ولیکه، چې په هغه کې یې د ګورګین ظلمونه یاد کړي وو، پر لیک میرویس خان او د ښار نورو مخورو کسانو لاسلیکونه وکړل، چې وروسته د قوم د امانتکاره کسانو له خوا د اصفهان دربار ته ولېږل شو.

تمه کېده چې د خلکو له ګرېوانه به د ګورګین او پوځیانو لاسونه لنډ شي، خو د صفویانو فاسدې ادارې دغو شکایتونو ته د غوږ نیولو وخت نه درلود، ګورګین د خپل ورور له اقدام څخه چې په صفوي دربار کې یې د دېوان بېګي دنده لرله، خبر شو، میرویس خان یې له کلانترۍ څخه لیرې کړ، د څو شکایت لرونکو لاسلیکونه یې واخیستل او د ایران دربار ته یې یو پټ لیک ولېږه او دی یې د ایران دولت دښمن معرفي کړ (۱۷۰۷م کال) د یوه روایت له مخې صفوي دولت هم میرویس خان او د هغه ملګري دربار ته نژدې په بند کې واچول. (۲۰)

میرویس خان په هماغه کال (۱۷۰۷) د هند شهزاده د اورنګزېب زوی ته، چې د کابل واکمن و (۲۱) یو بل لیک ولېږه او په کې لیکلي یې وو چې تصمیم لري د پاس د شاه پرضد پاڅون وکړي. له شهزاده څخه هیله کوم چې د هند معظم او درانه پاچا ته زما د حال حقیقت څرګند کړي. (۲۲) میرویس خان په اصفهان کې د خپل بند پر مهال د شاه پر کمزوري نفس او کم

عقلي وپوهېد ، چې د خواجه سرايانو او ملايانو د لاس آله وه، ځيني تذبيرونه يې وکارول چې د ګورګين تور له ځانه لېرې کړي.

په دې وخت کې يې د دولتي ادارې ټول ماهيت او ظرفيت په سم ډول مطالعه کړل چې څومره په فساد کې راښکېله وه. پاچا يو بې کفايت او مامورين نالايق خلک وو. کارکوونکي او سرتېري رشوت خوړونکي او لټان اموخته شوي وو. اداري چارې پاشلې او شاه هم په فال کتلو، دعا لوستلو او له خواجه سرايانو سره پر مجلس بوخت و. د ايران خلک د ملاماتوونکو مالياتو او د دولت له کبله ډېر په تنګ شوي وو.

ميرويس خان باوري شو چې له داسې يوې مفسدې ادارې څخه خپلواکي اخيستل اسان کار دی، خو د افغانانو د نظر يووالی لومړنی شرط و، هغه مهال د خلکو واک، د سيمه ييزو خانانو او ملايانو په لاس کې و، دا خانان له يوې خوا له صفوي واکمنانو سره او بل پلو له سيالانو سره پر شخړه بوخت وو. ملايانو هم خلک دېته هڅول چې پر خپل بل مسلمان ورور باندې توره له تېکي راوباسي.(۲۳)

پولېنډي کشيش کروسينسکي چې اصفهان ته د ميرويس خان او د افغانانو له لورې د اصفهان د کلابندۍ پر وخت (۱۷۲۲م) په هغه ښار کې حاضر و او خپلې ليدنې يې په يوه رساله کې ليکلې دي، د ميرويس د ملي وجاهت په باب يې کښلي دي: "په افغان قبايلو کې ميرويس خان د باور او درنښت وړ کس و، چې افغانانو ورته درناوی درلود. ډېر غرور يې درلود، مدبر او د تجربې خاوند کارپوه او ماهر انسان و،

ځرنګه چې افغانانو يې اطاعت کاوه، له دې کبله يې د هند له اوسېدونکو سره ځانګړې مينه وه، ډېره شتمني يې درلوده، هرځای يې سفرونه کول له دې کبله يې ډېره شتمني لرله. ګورګين چې د دۀ دا درناوی او پلويان وليدل، ځان ته يې وغوښت، ويې نازاوه او د ځان له لوري يې ډاډمن کړ، په دې پلمه چې ګواکې يو مدبر او عاقل انسان دی، نو ځکه غواړي دی د ځينو درنو کارونو لپاره اصفهان ته ولېږي. ژمنې يې ورسره وکړې او د هيلو دروازې يې ورته پرانيستلې.(۲۴)

په (سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي) نوي کتاب کې د ميرويس خان په باب لولو: "ميرويس خان چې د کندهار کلانتر و، په کندهاريانو کې د خپلو ښو اخلاقو له مخې په يوه تجربه لرونکي کس بدل شوی و. د ګورګين تر پام يو خطرناک سړی ښکاره شو، د ولايت واکمن پرېکړه وکړه چې له کندهار څخه يې ليرې کړي. ګورګين خان چې کله شاه ته راپور ورکاوه، نو پر ميرويس خان يې د خپل شک په باب هم وليکل او وړانديز يې وکړ چې اصفهان ته دې وشړل شي... تر شک لاندې ميرويس خان د دې پرځای چې په اصفهان کې تر څارنې لاندې وي، د خپل تدبير له کبله يې وکړای شول نه يوازې دربار ته لار پرانيزي، بلکې د کروسينسکي په وينا د وزيرانو او مشرانو لپاره د رازونو محرم شو او هر وخت به يې په غونډو کې حاضر و. اصفهان ته د ميرويس خان ليرې کول او په دربار کې يې استوګنه د هغه لپاره ځکه ګټوره تمامه شوه چې په ذهن کې به يې ډېره غټه سودا پخوله. دا يو ښه چانس و چې له وخت څخه په استفادې سره د دربار حالت إو وضعه ځان ته معلومه کړي، پر

همدې مهال یې د دوو ډلو (درباریانو او امیرانو) ترمنځ مخالفتونه او کینې له نژدې ولیدې.

د فرانسوي کشیش (دوسرسو) په وینا: "د درباریانو ترمنځ د ډلبندیو له خبرېدو یې تصمیم ونیو چې په هغو کې د نفوذ په مرسته له دواړو ډلو څخه استفاده وکړي، خپله لار یې په داسې مهارت سره اواره کړه، چې یوه ډله هم ورباندې شکمنه نه شوه". (۲۵)

نو میرویس خان په خپل ځراکت او درایت سره وکړای شول د اعتمادالدوله (لومړي وزیر - صدراعظم) او دېوان بېګي (د ګورګین د ورور) پام ځان ته راواړوي او شاه حسین پر ګورګین شکن کړي. د کروسینسکي په وینا ځرنګه، چې دروند سړی و، خپله لوړه - ژوره یې په غور، سوچ او تفکر سره وڅېړله، له همدې کبله صفوي شاه دوی له بند څخه ازاد کړ او اجازه یې ورکړه، چې بېرته کندهار ته ستون شي.

خو میرویس خان کندهار ته تر راتګ وړاندې د حج لپاره مکې ته لاړ، مکې ته د میرویس خان سفر د کندهار پاڅون ته د عطف ټکی هم ګڼل کېږي، ښایي میرویس خان به دا سوچ کړی وي، چې د کندهاریانو پاڅون ملي صبغه پیدا کړي، ځکه دینې انګېزې ګټولای شول چې په ټولو افغان قومونو کې یووالی رامنځته کړي او د ده غوندې یوه مشر اطاعت ته یې راوبولي. میرویس خان په سفر کې په دیني مسایلو پوه کسانو سره خبرې وکړې. د کروسینسکي په اند، هغوی ته یې وویل: "ډېره موده کېږي، چې عجم پاچایان راهاندې واکمن دي او موږ یې رعیت یو، پر موږ ډېر زیاتی کوي، واکمن و جاهل، ناپوه او بې ایمان

دی. لښکریې هم ظالم دی، چې پر موږ هر ډول ظلم او تېری کوي. دوی یې ساتندویان نوموي، چې هر وخت ناروا وې کوي. جور او جفا کوي، زموږ پت او ناموس ته لاس راغزوي، هېڅ ډول زړه سوی نه رابانديې کوي. زموږ اولادونه راڅخه غلا کوي او ګرجستان ته یې وړي. هلته یې پلوري، مېرمنې مو هم په زوره راڅخه ودوي، که موږ دیني غیرت ولرو، ایا شرعاً روا نه ده چې پر وړاندې یې توره راوباسو او که هرڅای یې وینو ویې وژنو؟ که جګړه وکړو، جهاد به وي، ایا زموږ له خوا وژل شوي کسان د خدای په لارکې شهیدان شوي؟ نو که چېرې بری زموږ وي، که یې ناموسونه وپلورو، پر موږ حلال دي؟ دا فتوا ولیکئ چې پر خپله ستونزه وپوهېږو". (۲۶)

میرویس خان په دې دلیلونو سره د مکې له مذهبي پوهانو څخه د افغانانو لپاره په لیکلي ډول فتوا واخیسته، د شاه عباس په پېر کې هم د مکې پوهانو، د رافضیان پر وړاندې د سیف پر پاڅون فتوا صادره کړې وه، چې په کې راغلي وو: "که کوم مسلمان یو پوځي مسیحي ووژه، یو ثواب یې کړی، خو که څوک یو ایرانی (شیعه) ووژني، داسې ثواب یې کړی، چې اجر یې اویا برابره زیات دی". (۲۷)

غبار دعوه کوي چې میرویس خان په دې استفتا کې چې له مذهبي پلوه یې موخه د خلکو راپارول و، دا دوې نورې مادې هم ورزیاتې کړې: "د یوه مسلمان ملت مذهبي فرایضو په ادا کولو کې د کوم حکومت له خوا خنډ رامنځته شي، ایا دا ملت شرعاً دا حق لري چې د توري په زور ځان د دې ډول حکومت له شر څخه خلاص کړي؟ دویم: که قومي خانانو یوه ظالم پاچا ته له

خلکو بیعت اخیستی وي، ایا خلک دا حق نه لري چې شرعاً دا ډول بیعت فسخ کړي؟".

د مکې او مدینې دیني پوهانو دا دواړې پوښتنې او فتواوې مثبت ځواب کړې او په غوځ ډول یې ولیکلې.(۲۸) دا فتوا هغه مهال واخیستل شوه، چې په شماخي ولایتونو کې سنیانو د شیعه ګانو پرضد په پاڅون لاس پورې کړی و. شیعه ګان یې وژل او د عثماني دولت په پلوي یې شعارونه ورکول. ترکیې هم د دې ولایت نیولو ته تمه لرله او خلک یې د صفوي دولت پرضد هڅول. په هر حال، د مکې د دیني پوهانو فتوا ورکړل شوه، چې د فرانسوي راهب (دوسرسو) په وینا "په یوازې سر د ایراني دربار تر ټولو وزیرانو هوښیار و".(۲۹)

میرویس خان د دې قوي مذهبي سند په مرسته اصفهان ته ستون شو، له شاه سلطان حسین او نورو وزیرانو سره یې وکتل، په دربار کې د ګورګین مخالفینو هم هغه په غوږ وواهه، چې ګواکې میرویس یې د مقابلې ځواک لري. نو شاه د میرویس خان د ځواکمنېدو لپاره په ظاهره له خپل استازي سره د کندهار د کلانترۍ فرمان د ګورګین په خوښه صادر کړ، میرویس خان به د لارې په اوږدو کې هر ځای چې کوم قومي مشر او ملا لیده، راکښته کېده، خبرې به یې ورسره کولې او د ایراني دربار د فساد او د خپلواکۍ غوښتنې په باب به یې ورسره خبرې کولې، بیا به یې د مکې د پوهانو فتوا ورته د یوه معتبر سند په توګه وریاده کړه، میرویس خان به د قبایلو، ملایانو او روحانیونو پر یووالي ټینګار کاوه او ټول یې د کندهار عمومي پاڅون ته په تمه کول. د سیستان، فراه، هلمند او کندهار خلک د ده پر لار

پراته وو، د هر قوم خلکو د ده نیت تایید اوه.(۳۰)

میرویس خان په ۱۷۰۹م کال په ډېر درنښت سره کندهار ته دننه شو او په ډېر ځراکت یې له ګورګین سره اړیکي ټینګ کړل. لیکونه او پیغامونه به یې ورلېږل، دغه راز یې د هغه له ورور سره (چې په دربار کې یې د دېوان بېګي دنده لرله) ښه اړیکي وغزول.

د کندهار ملي جرګه او د پاڅون پیل:

کله چې میرویس خان کندهار ته ورسېد، په ظاهره یې له ګورګین سره پالل، خو په باطن کې د ابدالیانو او غلجیانو له قبایلي مشرانو سره په کندهار کې دننه او بهر په مشوره او د پاڅون په طرحه بوخت و. د میرویس خان لومړۍ جرګه په کوکران (د کندهار د لوېدیځ په شپږ میلۍ کې) ترسره شوه، چې د صفوي دربار د وضعې په باب یې خبرې وکړې او د حج د سفر له پوهانو سره د لیدنې او صفوي د مذهبي استبداد او ظلمونو په باب یې هم څرګندونې وکړې، د خلکو د یووالي غوښتنه یې وکړه او له هغوی څخه یې لوز واخیست.(۳۱)

تر دې جرګې وروسته ګورګین میرویس خان ته پیغام ولېږه او د میرویس لور یې ځان ته وغوښته، میرویس چې د ګورګین د وژلو طرحه ورسره وه، د هغه دا شرمناکه غوښتنه یې ومنله او د خپلې لور پرځای یې خپله یوه مینزه د ګورګین حرم ته ولېږله.(۳۲)

میرویس خان تر دې وروسته خپل فعالیتونه زیات کړل، چې د (مانجي= د کندهار د شمالي لوېدیځ په ۲۰ میلۍ کې) په ملي جرګه کې یې د مکې د عالمانو فتوا د جرګې ګډونوالو ملي

مشرانو ته څرګنده کړه او ویې ویل چې د ګورګین او پلویانو پرضد یې پاڅون شرعي توجېه لري. په دې جرګه کې د غو مشرانو ګډون کړی و: سید الخان ناصر، بابوجان بابی، بهادرخان، پیر محمد میاجي هوتک، یوسفخان هوتک، عزیز خان نورزي، ګلخان بابړ، نورخان برېڅ، نصروخان الکوزي، د میرویس ورور یحیی خان، وراره یې محمد خان، یونس خان کاکړ او نورو..(۳۳)

د جرګې له برخوالو سره تر اوږدو خبرو وروسته یې پر قرآن کریم لوړه وکړه چې ګورګین او د هغه پوځیان یوځای له منځه یوسي او یو خپلواک ملي حکومت دې جوړ کړي. په دې جرګه کې د قبایلي مشرانو لپاره دندې بېلې شوې، چې د خپلواکۍ ساتنې او مقابلې لپاره د صفوي دولت هر ډول اقدام ته تیاری ولري. د میرویس خان پرله پسې هڅې او وړتیا د دې لامل شوه، چې دا جرګه په خوښۍ سره پای ومومي او میرویس په خپله مشرۍ ومني.

د غبار په وینا: د دې تاریخي جرګې یوه څرګنده ځانګړنه دا وه چې د دود خلاف د ابدالیانو، غلجیانو، تاجکانو، هزاره وو، بلوڅانو او نورو قومونو متنفذ ملایانو یوه واحده ملي قوه جوړه کړه.

د جرګې له مقرراتو یوه دا وه چې څرنګه صفوي پوځ په کندهار کې ډېر دی، باید داسې لارې چارې وسنجول شي، چې ځواک یې راکم شي. نو د دې لپاره یې د تیرین اباد سیمې د بلوڅ قوم د یوه تن له خوا ګورګین ته د مالیاتو له ورکړې انکار وشو. له بلې خوا میرویس خان دېته وهڅاوه چې د بلوڅانو د ځپلو

لپاره نظامي پوځيان واخلي او له تيرين اباد څخه دې په زوره ماليات واخلي. دغه راز کاکړانو ورپسې په ارغسان کې د مالياتو له ورکړې انکار وکړ، چې ګورګين د درې زره سرتېرو په مرسته د ياغي خلکو په همکارۍ د مالياتو اخيستلو لپاره له ښاره ووت. ميرويس خان ته يې ويل چې له شا څخه د قومي ځواکونو په مرسته ورسره مل شي. ميرويس خان له ملي ځواکونو سره يوځای ځان ارغسان ته ورساوه او ګورګين يې د شپې د مېلمستيا لپاره د (ده شيخ- ارغسان) په يوه باغ کې راوباله. نيمه شپه وه چې ميرويس خان او پلويانو يې توره له تيکي راويسته او داسې جګړه يې وکړه چې د دښمن يو تن هم ژوندی پاتې نه شو.

ميرويس خان ناڅاپه د دښمن درې زره اسونه او وسلې واخيستې او د ښار لوري ته يې مخه کړه. د ښار ساتونکو په دې سوچ چې ګورګين راځي، دروازې خلاصې کړې، ځکه ميرويس خان د ګورګين جامې په تن کړې وې، نورو سرتېرو يې هم د ګورګين د سرتېرو جامې اغوستې وې.

ميرويس خان لومړی ګرجي ساتندويان ووژل، د هغوی پرځای يې خپل ساتندويان وټاکل، چې د ګورګين د پلويانو مخه ونيسي. تر سبا پورې له ټول صفوي پوځ څخه يو تن هم ژوندی پاتې نه شو، د ورځې په رڼا کې د لومړي ځل لپاره خلکو ته د دښمن بشپړه ماته او د ميرويس خان بری اعلان شو.(۳۴)

ميرويس خان د خپلواکۍ مدافع:

ميرويس خان چې د دوو لويو امپراتوريو ترمنځ خپل خطرناک موقعيت درک کړ، د کندهار مشران او مخور يې

مشورې او جرګې ته راوبلل، وروسته تر دې چې یې د افغان ولس سیاسي موقف د دوو شرقي او غربي دولتونو ترمنځ څرګند کړ، نو ویې ویل که راسره همږغي یاست او همکاري مې کوئ، تل به د خپلواکۍ بیرغ اوچت ساتو، چې د پردیو د غلامۍ کړۍ مو په غاړه نه شي. هغه څوک چې له خپلواکۍ سره مینه نه مني او د پردیو غلامي مني، زموږ ملګري نه دي. کولای شي داسې ځای ته لاړ شي چې هیڅ ظالم پرې واکمني ونه لري.(۳۵)

د میرویس خان دې خبرو د کندهار پر خپلواکۍ پلویو خلکو د زړه له کومې اغېز وکړ او ټولو دی د قوم په مشرۍ ومانه. میرویس خان تر دې وروسته د ایران شاه ته، د صفوي دولت د تېرایستلو لپاره یو لیک ولېږه او د ملاتړ ترلاسه کولو لپاره یې د هند امپراتور ته هم لیک ولېږه. په هغه لیک کې چې د ایران شاه ته یې لیکلی و، د کروسینسکي په قول، په کې راغلي وو:

"افغانان د ګورګین له بد چلند څه په تنګ شوي، هغه یې له ګرجیانو سره یوځای وواژه. زه یې په کښلو، کښلو یووړم او کندهار ته یې ورسولم، بغاوت او سرکښي یې وکړه. که اوس پاچا غواړي غچ واخلي او دلته لښکرې راولېږي، افغان لښکر چمتو ولاړ دی. په مقابله او مقاتله به لاس پورې کړي، خدای مه کړه بری به ومومي او کندهار به د هندوستان پاچا ته ورکړي. هغه وخت به د دې کار چاره ډېره سخته وي. زه دا وړاندیز کوم چې یو څه وخت دې د لښکرو رالېږل بند شي، څرنګه چې زه په افغانانو کې نفوذ لرم، زه به یې د فتنې اور ووژنم".(۳۶)

د هندوستان پاچا په لیکل شوي لیک کې راغلي وو:

"د کندهار خلک د صفوي واکمنۍ پرضد پاڅون کړی او خپله خپلواکي يې ترلاسه کړې ده، که کوم وخت د ايران پاچا د کندهاريانو پرضد لښکرې راولېږلې موږ به اړ يو ستاسو مرسته وغواړو، ايا د هند پاچا مرسته به مو مرسته وکړي، که يه؟".

د هند پاچا د ميرويس خان له خوا لېږل شوی کس له مثبت ځواب سره راولېږه.(۳۷) د هند مغولي دولت په ظاهره د کندهار خپلواکي په رسميت وپېژنده، خو په پټه يې صفوي دربار ته پيغام ولېږه، چې د دې پېښې مخه ونيسي. هسې نه چې د پښتنو پاڅون د هند تر لمنو ورسېږي او هورې د غوريانو، غلجيانو. سوريانو او لوديانو د عظمت پخوانۍ خاطرې يې په ذهن کې ژوندۍ کړي.(۳۸)

ميرويس خان د واک تر ګوتو کولو وروسته د دې پرځای چې ځان پاچا اعلان کړي او د ځان پر وړاندې د سيالانو د حسادت حس راوپاروي، ځان يې د قوم د مشر او له نورو سيمه ييزو مشرانو سره برابر شخص معرفي کړ. په دې توګه يې ټول قومي او سيمه ييز مشران دې ته وهڅول چې د بهرنيو يرغلګرو په وړاندې يو موټي او د خپلې ملي خپلواکۍ ترلاسه کولو لپاره يووالی غوره کړي.

کله چې د دې پاڅون خبر د اصفهان دربار ته ورسېد، شاه حسين صفوي خپل يو تن استازی کندهار ته ولېږه چې په نصيحت، وعظ يا هم ګواښ او ننګونې سره ميرويس د ملي خپلواکۍ له ادعا څخه راوګرځوي. خو ميرويس خان د صفوي دربار استازی بندي کړ. سيد جمال الدين افغان په (تتمة البيان

فی التاریخ افغان) کې کاږي چې صفوي دربار خپل استازی محمد جامي خان کندهار ته ولېږه، چې کندهار ته ورسېد، د دې لپاره چې مخالین وویروي د ایراني دولت د عظمت او د شاه د قدرت په باب یې څرګندونې وکړې.

میرویس خان یې په ځواب کې وویل: "ایا تاسې ګومان کوئ، چې عقل او حکمت به د افغانستان د غرنیو خلکو په دماغونو کې پیدا نه شي؟ که ستاسو د شاه په قدرت کې زموږ د ځپلو زور وي، ستاسو رالېږلو ته به حاجت نه و، چې داسې بې مانا خبرې راته وکړئ". وروسته میرویس خان خپلو ساتندویانو ته مخ واړاوه او ویې ویل: "بندي یې کړئ!"(۳۹)

صفوي شاه د خپلو بېرندوکو درباریانو په مشوره کندهار ته یو بل ایلچي ولېږه. دا دویم استازی د هرات والي محمد خان بلوڅ و، چې له میرویس خان سره د حج په سفر کې ملګری شوی و، میرویس خان دې دویم استازي ته وویل: "د خدای شکر پرځای کړه چې د خبرو چانس خو لرې. لکه د هغه بل غوندې برخلیک به درپه برخه کېده. د غرونو خپلواک خلک د بندګیو په لومو کې نه رابندېږي. زمریو زنځیرونه شلولي او تېرې تورې یې په لاسونو کې دي، چې تیکي ته یې نه دننه کوی".(۴۰)

بیا یې زیاته کړه چې که چېرې زموږ د دوستی حرمت نه وای، ته به مې هم بند ته لېږلې، خو تا د مېلمه غوندې پالم.

دویم مېلمه هم تر څارنې لاندې ونیول شو، هرات یا د ایران صفوي دربار ته یې د تګ مخنیوی وشو. په همدې موده کې د ایراني ځواکونو پر وړاندې د مقابلې لپاره ډېر ترتیبات ونیول شول.

کله چې د دويم استازي د نيول کېدو خبر اصفهان ته ورسېد، د هغه دولت وزيرانو ته څرګنده شوه، چې ميرويس خان په غوړو ژمنو او تمو سره له خپله هوډه نه اوړي. نو په دې تکل کې شول چې کندهار ته ځواکونه ولېږي.

خو د دې پرځای چې له مرکزه کندهار ته ځواکونه ولېږي، په هرات کې د ايران مېشتو ځواکونو ته امر وشو، چې د ميرويس خان د ځپلو لپاره کندهار ته حرکت وکړي. ميرويس خان له پنځه زره ملي پوځ سره د صفوي ځواکونو مقابلې ته تياری درلود. په هغه جګړه کې چې پېښه شوه، ميرويس خان پر دښمن بريالی شو. صفوي ځواکونو شاتګ وکړ او هرات ته ستانه شول.(۴۱)

تر دې وروسته اتلسو مياشتو کې د اصفهان له لوري څلور ځلې پر کندهار لښکرې راغلې، چې يوازې يې زيات تلفات وليدل. صفوي دولت بل بری ترلاسه نه کړ، وروستی ځل محمد خان د تبرېز واکمن و، چې د پنځه زره کسيز پوځ په ملګرتيا د کندهار له جنګياليو سره په جګړه بوخت شو، ميرويس خان يوازې پنځه سوه افغان سپاره د مقابلې لپاره لېږلي وو، چې په پايله کې د دښمن زر تنه پوځيان مړه يا هم ټپيان شول، پاتې نورو يې تېښته وکړه. واکمن له خپلو دريو زامنو سره ونيول شو(۴۲)

د صفوي دولت د کندهار د نيولو لپاره د ګورګين وراره خسرو خان له ۲۵۰۰۰ پوځيانو سره ولېږه (۱۷۱۰). لکهارت ليکي چې دا پوځونه د ۱۷۱۰م کال په نومبر کې فراه ته ورسېدل او د ۱۷۱۱ تر دوبي پورې هلته تم شول. پر دې مهال يوه ډله ابدالي ځواکونه هم له هرات څخه راغلل او دواړو د کندهار پر لوري

حرکت وکړ. (۴۳)

د میرویس خان ځواکونه چې غلجیو او بلوڅانو په کې ونډه لرله، د (پټې خزانې) لیکوال د پلار داودخان تر مشرۍ لاندې د فراه پر لوري د خسروخان مخې ته ووتل. ځرنګه چې د خسروخان ځواکونه ډېر وو، د میرویس خان ځواکونه تر شاه شول او په ګرشک کې د هلمند رود پر غاړه د دښمن راتلو ته په مورچو کې پټ شول. د میرویس خان ځواکونو دلته څو ځلې له ځانه ورتیا وښوده، چې د خسروخان ځواکونه یې مات کړل. خو خسروخان خپل ځواکونه له سره سمبال کړل، چې دا ځل غلجیانو ماتې وخوړه او کندهار د صفویانو له خوا کلابند شو (۱۱۲۳ق=۱۷۱۲م) خو دا برۍ تلپاتې نه و، ځکه د ښار خلکو په ټینګه دفاع کوله او تر ښار دباندې میرویس خان ترینان او بلوڅان او د پښین خلک د دښمن پرضد وهڅول چې یو شپاړس زره کسیز پوځ تیار کړي او پر دښمن برید وکړي. په دې توګه کندهار ډېر ژر د پردیو ځواکونو له یرغل څخه وژغورل شو. خو خسروخان له ۲۵ زره کسیز پوځ سره د کندهاري پاڅونکو له تېغ څخه تېر شول او د جان ملکم په وینا د صفوي له ۲۵ زره کسیز یرغلګر پوځ څخه یوازې ۵۰۰_۷۰۰ کسان ژوندي پاتې شول، یاني نور ووژل شول. (۴۴)

غبار د ابدالي او ایراني پوځونو د یوځایوالي په باب په دې باور دی چې د ایران سپهسالار خسرو چې د کندهار نیولو ته ګمارل شوی و، له کرمان څخه د تېرېدو پر مهال د دولت خان ابدالي زوی زمانخان چې له ایرانیانو سره یرغمل نیول شوی و، خوشې کړی شو، چې د کندهار د ابدالیانو د رئیس په توګه

وټاکل شو او ده هم ورسره ومنله. زمانخان یې له ځان سره راوست او اړ یې کړ چې په دې جګړه او کلابندۍ کې په ځان پورې ځینې اړوند ابدالیان د کندهار د ځینو غلجیانو پرضد په جګړه کې ګډون وکړي، خو د کندهار ابدالیانو د میرویس خان له خوا د خپلواکۍ تر اعلانېدو وروسته د حیات سلطان ابدالي د زوی عبدالله خان چې د زمانخان د پلار له خوا ملتان ته په هجرت اړ ایستل شوی و، کندهار ته راوغوښتل شو او دی یې د ابدالي قبایلو په ریاست وټاکلی و. په دې شېبه کې عبدالله خان په کندهار کې د ټولو ابدالیانو د مشر په توګه وټاکل شو، چې له میرویس خان او غلجي قبایلو سره په سوله او موافقت کې اوسېده. زمانخان اړ و چې له خپلو اتباعو سره خسروخان او ایران تورن کړي، خو زمانخان ملي روغه جوړه تر شخصي ګټو غوره وګڼله او له خپل قبیلوي سیال عبدالله خان سره پخلا شو، خسرو چې له ابدالیانو څخه بېخي نهیلی شو، نو پر خپلو پوځونو یې تکیه وکړه او ښار یې کلابند کړ.(۴۶)

په یوه ځای کې د غبار او فرهنګ روایت توپیر سره لري: "کله چې خسرو د یوه ستر پوځ په مشرۍ د کندهار پر لوري روان و، د سدوزیو یوه مشر عبدالله خان چې پلار یې یو وخت د ابدالي قبیلې مشر او وروسته یې د ځینو ستونزو له کبله په ملتان کې استوګنه غوره کړې وه، له خپل زوی اسدالله خان سره له ملتانه د هرات پر لوري روان شو، چې د هغه ځای د ابدالیانو مشري وکړي. دا دوه کسان په فراه کې له ایران پوځ سره مله شول، کله چې ایراني ځواکونه مات شول، هرات ته لاړل او هلته یې استوګنه غوره کړه".(۴۷) •

په ۱۷۱۴م کال دوه نور ځواکونه، یو د رستم خان او بل د محمدزمان خان تر مشرۍ لاندې کندهار ته ولېږل شول، خو دا دواړو ګټه ونه کړه، په ځانګړې توګه کله چې له کرمان څخه یو پوځ د محمد زمان قورچي باشي تر مشرۍ لاندې ګمارل شوی و، چې کندهار ته نژدې د لارې په اوږدو کې د بلوڅانو د برید له کبله ووژل شول.

د صفوي دربار له خوا پوځ ونه لېږل شو، ځکه چې دا مهال له فراه څخه تر کندهار، کلات او مقره پورې سیمې د یوه ملي واحد په توګه د ملي پوځونو په لاس کې وې، چې ټولو خلکو یې میرویس خان د ملي اتل او خپل مشر په توګه پېژانده.(۴۸)

میرویس خان یو مبارز او ملي شخصیت و، چې د ګاونډیانو له سیاسي اوضاع څخه هم ښه خبر و، دغه راز یې د حکومت کولو دود هم زده و. اته کاله یې په ډېره خپلواکۍ سره د خلکو مشري کوله، هر وخت به یې د خلکو له درد او ستونزو ځان خبراوه، خلکو هم ورته ډېر درناوی او ارادت درلود. هغه ته به یې (نیکه) وایه. میرویس خان دا نوښتګر مبارز شخصیت چې د هوتکي لړۍ موسس و، د پردۍ واکمنۍ د ړنګولو او ملي خپلواکۍ د ټینګولو لپاره یې د افغانستان په یوه څنډه کې لار پرانیستله، خو ډېر لنډ عمر یې وکړ، ده لا خپله طرحه نه وه بشپړه کړې، چې په ۱۷۱۵م (د ۱۱۲۷ه، د ذیحجة ۲۸مه) یې تر اته کلنې واکمنۍ وروسته د ۴۱ کلونو په عمر له دې نړۍ سترګې پټې کړې.(۴۹)

چې د کندهار په لوېدیځ د کوکران په سیمه کې خاورو ته وسپارل شو، پر شنخته یې دا بیت لولو:

بر سر مرقد ما چون گذري همت خوا
که زیارتکدهٔ مردان جهان خواند بود

په کندهار کې خلک تر اوسه پورې د هغه قبر ته د زیارت لپاره ورځي او ځینې کسان د ځینو ناروغیو د درملنې لپاره له هغه څخه شفا غواړي، چې دا کار دغه باتور او مېړني کس ته د کندهار د خلکو اخلاص او ارادت ښيي.

افغانانو او خپلو پلویانو ته یې وروستی لارښوونه دا وه:
"لومړی ستاسو کارونه خدای ته سپارم، دویم دا چې دښمنانو پرضد جهاد کې هڅه وکړئ، په هر حال کې خپله مېړانه وساتئ، باید یووالی ولرئ او دښمن ته سر ټیټ نه کړئ، د ستونزو، درغلیو او شومو موخو د شنډولو لپاره هڅه وکړئ، چې د عجم خلک نفاق او کرکه کري. دولتونه یې باید ړنګ شي، د زړونو په یووالي سره حرکت وکړئ، د خدای په مرسته به ورباندې بریالي شئ او اصفهان به ونیسئ.(۵۰)

تر دې خبرو وروسته میرویس خان ومړ او په کوکران کې ښخ کړای شو.(۵۱)

تر دې وروسته یې ورور میر عبدالعزیز واکمن شو، میر عبدالعزیز یو نرم خویه انسان و، له صفوي دولت سره یې د سازش هوډ درلود. په دې موخه یې د ایران شاه ته یو لیک ولیږه چې خپل اطاعت یې په کې څرګند کړی و.

د میرویس نیکه زوی محمود چې اکثره وخت به له خپل اکا سره و، سترګې یې پر لیک ولګېدې، چې د اکا له خوا یې د ایران پاچا ته لیکل شوی و، محمود ته مړینې پر وخت د خپل پلار خبرې یادې وې، د لیک په لیدو ډېر په غوسه شو، توره یې

وکښله او د خپل اکا کټ ته ورغی، په یوه ګوزار یې وواژه. له کوره ووت او خلک یې له قرآني ایتونو سره سم د صفوي دولت پرضد جهاد ته راوبلل او ویې ویل: "زما اکا میر عبدالعزیز خپل قوم ته خیانت وکړ، یو څو ورځې پرکراره وو، بیا یې غوښتل زموږ ګرېوان د دښمن منګولو ته ورکړي.(۵۲)

بیا یې د خپل اکا له خوا ایراني پاچا ته لیکل شوی لیک ولوست. افغانانو چې په جګړو کې د محمود زړورتیا لیدلې وه، مینه یې ورسره درلوده، دی یې د هغه د پلار د ځایناستي په توګه ومانه (۱۷۱۲م) هغه دا مهال ۱۸ کلن و.

سرچينې:

۱. ۲. لسترنج: جغرافیای تاریخي سرزمینهای خلافت شرقي، د محمود عرفان ژباړه، ۱۳۳۶، ۳۴۵مخ.
۳. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، لومړی ټوک، ۲۹۴_۲۹۵مخونه
۴. میر محمد صدیق فرهنګ: افغانستان در پنج قرن اخیر، لومړی ټوک، ۷۴مخ،
۵. لکهارت: انقراض سلسه صفویه، ۹۵مخ.
۶. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۱۹۶۷م کال، ۳۰۰مخ، تاریخ مختصر افغانستان: ۲۰۵_۲۰۶مخونه
۷. حبیبي: هماغه اثر، ۲۳۵_۲۳۶مخونه. لکهارت: هماغه اثر، ۱۱۱مخ.
۸. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۰۱مخ.
۹. حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، ابدالیان، ۲۳۵مخ.
۱۰. لکهارت: هماغه اثر، ۹۷_۹۸مخونه
۱۱. میرغلام محمد غبار: احمد شاه بابا، دویم چاپ، پېښور، ۱۳۷۸ل، ۱۱مخ، له تاریخ مختصر افغانستان سره دې پرتله شي، ۲۳۷مخ.
۱۲. لکهارت: هماغه ځای، ۹۵، ۹۶ او ۱۱۱مخونه
۱۳. فیض محمد کاتب، نژادنامهٔ افغان، ایران چاپ، ۹۸مخ. فرهنګ: لومړی ټوک، ۱۰۷_۱۰۸مخونه
۱۴. پوهاند زهما: اریانا مجله، ۱۳۵۱، درېیمه ګڼه، "رستاخېز قندهار" نومې لیکنه، ۱۷_۱۸مخونه.

۱۵. سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: د سیدجواد طباطبایي بیالیکنه، ۲۳مخ.
۱۶. غبار: هماغه اثر، ۲۹۱مخ.
۱۷. ډاکټرشفا: پس از هزار و چهارصد سال، دویم ټوک، ۷۵۶مخ.
۱۸. فرهنګ: افغانستان در پنج قرن اخیر، لومړی ټوک، ۷۵مخ.
۱۹. قاضي عطا الله: د پښتنو تاریخ، لومړی ټوک، ۵۶مخ، د حربي پوهنتون چاپ، ۱۳۵۶.
۲۰. ایران، کلده وشوش، د مېرمن ژان ډیولافوا لیکنه، وشوالیه لژیون دونور، پاریس، ۱۸۸۷م کال، د علي محمد فره وشي ژباړه، د تهران پوهنتون چاپ، ۱۳۷۱، ۲۵۶مخ.
۲۱. هماغه اثر: ۱۱مخ، دا لیکوال بهادرشاه ته لېږل شوی چې لکهارت بیا د بهادرشاه په باب لیکي: نوموړی په ۱۷۰۷م کال د خپل پلار (اورنګزېب) پر ځای کښېناست او د بهادرشاه لقب یې غوره کړ.
۲۲. کروسینسکي: ۱۱مخ (تعلیقات).
۲۳. غبار: ۳۱۸مخ. د قاضي عطا الله خان تاریخ، لومړی ټوک، ۵۶_۵۷مخونه. ملسون: تاریخ افغانستان، د منشي احمدجان ژباړه، ۲۰۶_۲۰۹مخونه
۲۴. تاریخ سیاح مسیحي، زیاتونې او لمنلیکونه د فقیر محمد خیرخواه، ۱۳۶۳، کابل، ۱۸مخ.
۲۵. سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: د سید جواد طباطبایي بیالیکنه، ۳۱_۳۲مخونه، د ۱۳۸۲ل کال چاپ.
۲۶. کروسینسکي: تاریخ سیاح مسیحي، د فقیر محمد خیرخوا په زیار، ۲۱مخ.
۲۷. سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: ۳۲مخ.
۲۸. غبار: افغانستان در مسیر تاریخ، ۳۱۹مخ.
۲۹. ۳۰. سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکي: ۳۳مخ.
۳۱. حبیبي: تاریخ مختصر افغانستان، پېښور چاپ، ۲۴۳مخ.

۳۲. پوهاند حبيب الله تږی: د کروسينسکي خاطرات، د ازاد افغانستان مجله، څلورمه ګڼه، ۵۲مخ.

۳۳. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۳مخ.

۳۴. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۱۸_۳۱۹مخونه، د قاضي عطا الله د پښتنو تاريخ نومي اثر، لومړي ټوک ۵۵مخ سره دې پرتله شي. تاريخ افغانستان از ملسون، د منشي احمدجان پښتو ژباړه، ۲۰۲مخ.

۳۵. حبيبي، تاريخ مختصر افغانستان، دويم ټوک، ۷۳مخ، هوتکيها: عبدالروف بېنوا، ۱۳۳۵ل کال چاپ، ۴۴مخ.

۳۶. کروسينسکي: تاريخ سياح مسيحي، ۲۲مخ.

۳۷. هماغه ځای، ۲مخ.

۳۸. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۴مخ.

۳۹. سيد جمال الدين افغان: تتمة البيان فی التاريخ افغان، د محمد امين خوګياڼي ژباړه ۱۳۱۸ کابل، ۱۹_۲۰مخونه، ميرزا ملکم خان هم دا خبرې اترې په خپله کتاب (تاريخ ايران) کې رااخيستې او ارواښاد علامه حبيبي بيا دا خبرې اترې په (تاريخ مختصر افغانستان)، ۲۴۵مخ کې رااخيستې دي.

۴۰. تاريخ مختصر افغانستان: ۲۴۶مخ.

۴۱. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۶مخ.

۴۲. هماغه اثر: هماغه مخ.

۴۳. لکهارت: هماغه اثر، ۱۰۴مخ.

۴۴. حبيبي: تاريخ مختصر افغانستان، ۲۴۶مخ.

۴۵. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۲۰ مخ.

۴۶. غبار: افغانستان در مسير تاريخ، ۳۲۲مخ، او قاضي عطا الله، ۷۳_۷۴مخونه

۴۷. فرهنګ: هماغه اثر، ۸۱مخ.

۴۸. غبار: ۳۲۰مخ، له (تاریخ افغانستان از ملسون) سره دي پرتله شي، پېښور چاپ، ۲۱۰مخ.

۴۹. غبار: هماغه ځای، ۳۲۰مخ.

۵۰. کروسینسکي: هماغه ځای، ۲۸مخ.

۵۱. هوتکیها: عبدالروف بېنوا، ۱۳۳۵کال چاپ، ۷۹مخ. غبار: ۲۲۳مخ.
کروسینسکي: ۲۸_۲۹مخونه

د سیف لودین کتابتون

دریېم څپرکی*

د شاه محمود افغان سرکښي
او د ایراني صفوي دولت پاشلتیا
(۱۱۳۴هـ ق= ۱۷۲۲م)

د عمده سرچینو پېژندنه:

د شاه محمود افغان او د هغه پوځیانو د اروایي او فزیکي پېژندنې لپاره، دغه راز پر اصفهان د افغانانو د یرغل په باب له تعصبه ډکو ایراني او افغاني سرچینو ته تر مراجعې وړاندې

که څه هم دا څپرکی د تېر دا ادامه ده، خو څرنګه چې بحث د افغانانو له خوا د ایران د پلازمېنې اصفهان سقوط او بیا د صفوي رژیم نسکورېدل دي، چې په ایرانیانو او هغو افغانانو کې یو ځانګړی حساسیت لري، چې ځانونه (افغانستانیان) ګڼي. لیکوال دا بحث د لیکلو اسنادو او د اصفهان د سقوط په صحنه کې د عیني شاهدانو د کتنو پر بنسټ لیکلی، چې دوی بیا وروسته خپل اندونه د کتابونو او یادښتونو په بڼه خوندي کړي دي

عبدالرزاق مفتون د نبلي تبریزي د هغه کتاب ژباړه له ترکي متن څخه چې (تاریخ مساح در بیان ظهور افغانیان و سبب انهدام دولت صفویه) نومېده د (بصیرتنامه) تر سرلیک لاندې ژباړلی دی(۱)

باید د اروپایانو یادښتونو او خاطرو ته پام وکړو، چې د افغانانو له خوا د اصفهان د کلابندۍ په بهیر کې هلته موجود وو، چې د اصفهانیانو، د ایراني واکمنانو د تدابیرو او له خلکو او دولتي کسانو سره د افغانانو د چلند په باب یې له کینې او تعصب پرته لیکنې کړې دي. په دې برخه کې درې نوموتي تاریخي اثار په لاس کې لرو، چې په اړونده موضوع کې مو مرسته کوي. لومړی اثر (تاریخ سیاح مسیحي) دی، چې د یوه پولېنډي کشیش کروسینسکي J. T Krusinske له خوا لیکل شوی او د (بصیرتنامې) او یا (عبرتنامې) په نومونو هم ژباړل شوی.

کروسینسکي ۲۰ کاله په ایران کې تېر کړل، د اصفهان د محاصرې او فتحې په ستونزمنو ورځو کې هورې و، چې د ۱۷۲۵م کال د جون تر لومړیو، یانې په اصفهان کې د شاه اشرف افغان تر جلوس څو اوونۍ وروسته هملته و، چې د خپل شهرت له کبله هم د شاه سلطان حسین په دربار کې منل کېده او هم یې له محمود افغان سره راشه درشه درلوده. له اوضاع څخه ښه خبر و، له دې کبله یې لیکنې هم له عیني واقعیتونو برداشتونه دي.

دا کتاب پر پارسۍ سربېره په ترکي، فرانسوي، انګرېزۍ او لاتینۍ ژبو هم ژباړل شوی، چې ایرانپوهان، نور خېړونکي او پوهان ګټه ځنې اخلي. د مسیحي ګرځندوی (سیاح) رساله په ۱۳۵۲ل کال په تهران کې (بررسهي های تاریخي) نومې مجله (۴_۵ ګڼو) کې چاپ شوې، چې په ۱۳۵۴ل کال بیا د ډاکټر اسمعیل رضوان له خوا په مستقل ډول په تهران کې چاپ شوې ده.

په افغانستان کې هم په ۱۳۸۲ل کال (پژوهشي نگاه معاصر در تهران) نومې موسسې د کروسينسکي رساله د سيد جواد طباطبايي په زيار بيا ليکلې او چاپ کړې، چې په کې د يوه فرانسوي (دوسرسو) نظر هم راغلی دی.

دويم اثر ګراسننګ انګرېز لاس لکهارت اثر دی، چې (انقراض سلسله صفويه و ايام ايتلای افاغنه در ايران) نومېږي له لومړي لاس ماخذونو او سرچينو څخه په ګټه اخيستلو د ګرځندويانو يادښتونه، د شرقي هند، هالېنډ، د فرانسې قنسول د استازو يادښتونه په کې راغلي، چې د اصفهان د کلابندۍ پر مهال يې په ګڼو اروپايي او ايراني سرچنو کې له علمي او تاريخي تحليلونو سره يوځای چاپ کړي(۲)

دا کتاب لومړی ځل د مصطفی قلي عماد له خوا وژباړل شو، چې په ۱۳۴۳ل کال په تهران کې خپور شو، وروسته بيا د ډاکټر اسمعيل دولتشاهي له خوا هم وژباړل شو او په ۱۳۴۴ل کال په تهران کې چاپ شو. د عماد ژباړه په ۱۳۶۴ل کال بيا نوې او ليکوال (سيستاني) زياتره له همدې کتاب څخه ګټه اخيستې ده.

درېيم مهم او ګټور اثر (اشرف بر تختګاه اصفهان) نومی اثر دی چې ډاکټر فلور په ايران کې د اصفهان د سقوط پر مهال د هالېنډ "د هند د شرقي کمپنۍ" د استازو د ورځنيو يادښتونو له مخې ليکلی، په دې اثر کې د ايران د دښمنانو لکه روسيې او عثمانيه ترکيې پر وړاندې د شاه اشرف د جګړو په باب ګټور مطالب راغلي دي. د يادونې وړ ده چې په دې درېيو اثارو کې د افغانستان د ملي غورځنګونو په ځانګړې توګه د هوتکيانو د

غورځنګ د تاریخ په باب ډېر مهم او ګټور مسایل او مطالب راغلي، چې څرګندنه ده افغان تاریخپوهان ولې پام نه ورته کوي؟ ان د (افغانستان در پنج قرن اخیر) نومي کتاب لیکوال هم دغو اثارو ته سرسري کتنه کړې ده، حال دا چې په دوی کې د پوځیانو لږه توقع، د افغانانو جګړه ییزه روحیه، ډسپلین او عسکري نظم، خوراک، پوښاک، د افغان مېرمنو ګانه، صورت، خوی او اخلاق او له ایرانیانو یا ایران مشرانو سره چلند، د ټولنیزو ډلو او طبقو په باب یې لیدلوری، پر صفوي حکومتي نظام یې د بري لامل، ایرانیانو له لاسه یې د ماتې لاملونه او په سلګونو نور موضوعات په دې دوو اثارو کې راغلي دي.

مخ پر وړاندې، پر اصفهان تر بري پورې:

شاه محمود (۱۷۱۲=۱۷۲۵م) د میرویس نیکه زوی یو ځواکمن او زړور جنګیالی و، خو د خپل پلار په کچه یې ځراکت، تجربه او تدبیر نه درلود، ځکه د جلوس پر مهال ۱۸ کلن و او د خپل پلار مقام ته تر رسېدو پورې یې ډېر وخت ته اړتیا لرله. خو ډېر مسوولیت او لږې تجربې د هغه عمر لنډ کړ، ان تر درېیو کلونو هم.

د کروسینسکي د لیکنې له مخې شاه محمود افغان د ایران او په صفوي دولت کې د اختلاف او درزونو په باب معلومات د خپل پلار له خولې، ان د مرګ پر وخت اورېدلي وو. له دې کبله یې د ایران تر زړه پورې د پرمخیون سوچ درلود.(۳)

د هرات د ابدالیانو او د کندهار غلجیو له خوا د صفوي

لښکرو تر پرله پسې ماتو وروسته دی په دې پوه شو چې په ایران کې اوضاع بدله ده، که هر زړور څوک وغواړي یو غوڅ او بریمن برید وکړي، بریالی کېږي. دی د ۱۷۱۹م کال په دوبي کې د یوه ۱۱۰۰۰کسیز پوځ په ملتیا (د لکهارت په حواله) له کندهاره ووت او داسې یې وښووله چې ګواکې له ابدالیانو سره د جګړې خیال لري، خو کله چې دلارام ته ورسېد، سیستان ته یې مخه کړه، د دې ولایت تر نیولو وروسته یې د کرمان لار ونیوله. د سیستان او کرمان ترمنځ په وچه او سوځنده دښته (کویر لوت) کې د محمود پوځ ډېر تلفات ورکړل. کله چې کرمان ته ننوتل، د ښار واکمن له جګړې او مقاومت پرته ښار پرېښود او اصفهان ته وتښتېد. کرمان له تلفاتو پرته د شاه محمود افغان لاسته ولوېد، چې ۹ میاشتې یې پرې واکمني وکړه. صفوي دولت محمد قلي بېګ قزویني له ۹۰۰۰ سپاره پوځ سره یوځای د افغانانو مقابلې ته ولېږه، خو دا پوځ د شاه محمود افغان له خوا وځپل شو، په کندهار کې د سلطان بېجن لکزي تر مشرۍ او د ملک جعفر سیستاني (محمود سلطان بنېجن یې په کندهار کې د خپل نایب په توګه ټاکلی و) په ملګرتیا د پاڅون خبر د اصفهان پر لوري د محمود افغان پرمخیون په ټپه ودراوه. ځان یې ډېر ژر کندهار ته ورساوه او په کندهار کې یې پاڅونکو مشران اعدام او امنیت یې ټینګ کړ.(۴)

لکهارت په څرګنده د هغو کسانو نظر ردوي چې وایي ګواکې د قزلباشو قوماندان لطف علي خان داغستاني د محمود پر وړاندې جګړې لپاره کرمان ته لاړ او محمود ته یې ماتې ورکړه. نو ځکه د محمود لښکرو کرمان پرېښود، لکهارت

دا خبره یوازې د لطف علي خان باتې ګڼي.

د مجمع التواریخ په روایت لطف علي خان (هغه څوک و، چې په بې تدبیرۍ، غرور او غوسه کې یې نوم درلود)(۵)

په دې توګه لطف علي خان په غوڅ ډول یو بې کفایت او بې زړه قوماندان ونومول شو، ځکه چې د محمد قلي بېګ قزویني تر مشرۍ لاندې د ۹۰۰۰ کسیز پوځ له شتوالي سره سره یې د محمود پر وړاندې جګړه نه غوښته، ده هېڅ کوم نقش ونه لوباوه، دا پوځ یې په خپله رنګ شو. په هر حال، شاه محمود دوه کاله په کندهار کې تم شو، پر ایران یې د برید لپاره ځان ځواکمن او په ۱۱۳۴ه (۱۷۲۱_۱۷۲۲م کال) یې له مجهز پوځ سره د اصفهان د نیولو لپاره له کندهاره ووت او د ۱۷۲۱م کال د اکتوبر پر ۲۱مه کرمان ته ننوت. کرمان له کومې ستونزې پرته د هغه لاسته ولوېد، خو ارګ د محمود پر وړاندې خپلې دروازې وتړلې او مقاومت یې پیل کړ، افغانانو د ارګ د نیولو لپاره ډېر درانه تلفات ومنل، خو بریالي نه شول. بیا یې ارګ کلابند کړ د کرمان قوماندان رستم محمد سعدلو چې ارګ یې له هره اړخه پیاوړی کړی و، په مېړانه دفاع کوله. تر دې چې ووژل شو. رستم سعدلو د ۱۷۲۲م کال په جنورۍ کې ووژل شو او ځایناستی یې چې د جګړې او مقاومت وړتیا یې نه لرله، د پیسو په اخیستلو له محمود سره روغه وکړه.

محمود هم ډېرې پیسې ومنلې او هوډ یې وکړ چې د اصفهان پر لوري به خپل پرمخیون ته دوام ورکړي.(۶)

بله پېښه چې په کرمان کې یې د افغانانو پاڅون نور هم غښتلی کړ، له محمود څخه د هغه ولایت د زرتشتیانو ملاتړ و،

ځکه په دې ښار او د ایران په نورو برخو کې دوی د شیعه ملایانو او دیني مشرانو له خوا سپکېدل، چې ډېر ترې په تنګ وو. دوی اړ وو د هر هغه پاڅون او هڅې ملاتړ وکړي، چې صفوي ځواک ختموي.

زرتشتیانو ګام پر ګام د محمود ملاتړ کاوه، ده هم له دې وضعې د ځان پر ګټه استفاده وکړه او د زرتشتیانو هرکلی یې وکړ.

په دې لښکرکښۍ کې د محمود د پوځ یو بریالی مشر د سیستان یو زرتشتی و، چې نصرالله (ړوند سلطان) نومېده. د نصرالله دا عادت و چې تل به یې یوه سترګه پټه نیوله، له همدې کبله یې په (ړانده سلطان) شهرت موندلی و. د افغاني پوځیانو په مشرتابه کې د زرتشتي قوماندان شتون په هغو مذهبي اختلافاتو کې له یوې خوا د محمود افغان هوښیاري څرګندوله، له بله پلوه یې په نظامي چارو کې د (ړانده سلطان) د بېساري مېړانې او وړتیا څرګندویي کوله. کېدی شي یو بل دلیل یې له شاه محمود افغان سره د کرمان د زرتشتیانو همږغي او د شاه محمود افغان شتون وي. په هر حال، شاه محمود تر کرمان وروسته د یزد پر لوري مخه کړه، کله چې یزد ته ورسېد، خلکو د افغان لښکرو پر وړاندې مقاومت وکړ. محمود د یزد له کلابندۍ ډډه وکړه او د اصفهان لوري ته روان شو. د ۱۷۲۲م کال د مارچ په لومړیو کې افغان پوځیان د اصفهان په ۲۰کیلومترۍ کې ګلناباد سیمې ته ورسېدل، تر دې ځایه پورې د افغان ځواکونو د مخنیوي لپاره د ایران دولت له خوا هېڅ ډول مقابله او مقاومت ونه شو.

د ګلناباد بر خلیک ټاکونکې جګړه:

د شاه محمود د پوځ په باب هم د تاریخ کښونکو روایتونه سره اختلاف لري. ځینې کسان یې شمېر ۸زره او ځینې ۲۸زره، ځینې نور بیا له ۳۰زره څخه تر ۴۰زره پورې کسان ښیي. خو د شاه محمود د پوځ هغې شمېرې ته په پام سره چې دوه کاله وړاندې یې په مرسته تر کرمان پورې مخته تللی و او لکهارت یې شمېره ۱۱۰۰۰سپاره ښیي، اټکل کولای شو چې شاه محمود په کندهار کې په خپله دوه کلنه استوګنه کې زیات کندهاریان د بلوڅانو، هزاره ګانو او نورو په ګډون د ایران پر پلازمېنه د برید لپاره راټول کړي وو. دا اټکل چې دا ځل یې باید د نورو مهالونو په پرتله د پوځ شمېر زیات وای، حقیقت ته نژدې دی.(۷)

خو کروسینسکي وايي: افغان پوځ د اصفهان تر کلابندۍ وروسته که څه هم ډېر مړي پرېښوول، بیا یې هم شمېر ۲۰ زره ته رسېده. د عبدالله ایشیک اقاسي په وینا، شاه محمود نکل کوي، چې د اصفهان د محاصرې پر وخت د افغان پوځیانو شمېره زرو پښتنو، اته زره هزاره وو او څلور زره بلوڅو ته ورسېده.(۸)

خو لکهارت بېلابېلو شمېرو ته په پام سره وايي: د شاه محمود د پوځیانو شمېر دا ځل تر ۱۸۰۰۰کسانو زیات نه و، حال دا چې صفوي دولت د اصفهان د دفاع لپاره ۵۲زره جګړه مار چمتو کړي وو.

لکهارت دا یادونه هم کوي چې ښايي د اصفهان د نیولو .

لپاره به دا پوځ بس نه و، خو باید یاد وساتو چې د افغانانو مذهبي ملاتړ، زړورتیا او جګړه ماری دا خلا ډکوله(۹)

فرانسوي څېړونکی او لرغونپوه مادام ژان دیولافوا چې په منځینو پېړیو کې د ایراني ودانیو د معماري سبک د مطالعې لپاره په ۱۸۸۱م کال ایران له نژدې لیدلی او ودانۍ یې کتلې وې، پر هغه ښار د افغانانو د یرغل تر یادولو وروسته د صفوي پوځیانو شمېر چې په وسلو او زغرو سمبال وو، ښه اسونه او ښه رکابونه یې لرل، ۲۰زره او د افغان جنګیالیو شمېر چې د توري له پړکا پرته یې نور څه نه لرل، ۲۰زره کسه ښیي او زیاتوي چې له افغان پوځیانو سره ۱۰۰ زنبورک توپونه، چې پر اوښانو لېږدول کېدل، یوځای وو.(۱۰)

په هر حال، د ۱۷۲۲م کال د مارچ پر اتمه د افغان برخلیک جوړوونکو پوځیانو جګړه د صفوي دولت پر ضد چې په قوي توپخانو سمبال وو، په ګلناباد کې پیل شوه.

شاه محمود هوتک تر جګړې وړاندې د خپل پوځ کتنه وکړه، د خپلو لنډو خو پاروونکو خبرو په ترڅ کې یې ورته وویل: "د ایران ناپایه شتمني په تاسو پورې اړه لري، پام مو وي که په جګړه کې مو ناغېړي وکړه، نو په سوځنده او وچو دښتو کې به مړه شئ، بله ګټه به ونه وینئ". بیا یې ګبرانو (زرتشتیانو) ته هم وویل: که آیرانیان بریالي شي، نو یو تن به هم ژوندی درپرې نه ږدي، تاسې ټول به تر تېغ تېر کړي.(۱۱)

د افغان پوځ په مورچه کې امان الله خان له ځینو جنګیالیو سره په ښي لاس او نصرالله زرتشتي د بلې ډلې په مشرۍ په کیڼ لاس او شاه محمود د دواړو ډلو په منځ کې ودرېد. د ایرانیانو

له خوا رستم خان او د (حويزه) والي سيد عبدالله د نصرالله خان زرتشتي پر وړاندې ودرېدل.

اعتمادالدوله محمد قلي خان د شاه محمود او د لرستان والي عليمردان د امان الله خان پر وړاندې ودرېدل. جګړه د مارچ د اتمې د مازيګر تر څلورو بجو وروسته د ايرانيانو له خوا پيل شوه، چې د شپې پر ۹ بجو پايته ورسېده. د ايرانيانو کينه ګرې لښکرې له افغاني پوځيانو سره د پرتلې وړ نه وې، داسې ښکارېدل چې برى به د ايران په برخه شي، خو وروسته چې د دواړو خواوو وسلې او پوځونه په کار ولوېدل افغان جنګيانو د صفويانو پر نامنظم او ګڼو لښکرو برى وموند.

د ايران تر ټولو جنګيالى پوځ د رستم خان تر مشرۍ لاندې جنګېده، چې ډېره ښه جګړه يې کوله، خو بيا هم د افغانانو تر تېغونو تېر شول، د تېښتې پر وخت د رستم خان اس پر ځمکه ولګېد، ده غوښتل بيا پر زين کښېني چې پر سر يې يو وار وربرابر شو او د افغانانو د نيزو په ګوزارونو سورى- سورى شو.

عليمردان خان چې بختياري او د کوه ګيلويه ملېشې يې تر لاس لاندې وې، تر همدې مرګونو ګوزارونو لاندې راغى، ورور يې ووژل شو او دى هم سخت ټپي، پر ځمکه ولوېد، که پوليانو يې په وينو لړلى بدن له ځمکې نه او چتولاى، د رستم خان په برخليک به اخته کېداى.

اعتمادالدوله محمد قلي خان چې وليدل د ايراني پوځونو دوو نورو ستونونو هم ماتې وکړه، پر ته له دې چې مرسته يې وکړي، پر خپلو ملګرو يې د شاتګ امر وکړ.

افغانانو صفوي پوځ ته داسې په مخه کړي وو، چې هغوى

ونه شول کړای خپلې توپخانې په کار واچوي. يوه اروپايي توپچي يوازې وکړای شول، وړاندې تر دې چې د افغانانو د اسونو تر ګامونو لاندې راشي، دريو توپونو ته اور ورته کړي او بيا وتښتي.

قزلباشو پوځونو هم د جګړې له ډګر څخه داسې تېښته وکړه، چې کله اصفهان ته ورسېدل ان په ځان پسې يې د ښاري دروازو د تړلو وخت هم نه درلود، که افغانانو هماغه شېبه ايراني پوځيان تعقيبولای، ښايي له هر ډول مقاومت پرته يې اصفهان نيولای او د اصفهان ښاريانو به هم د کلابندۍ له کبله د لوږې ستونزه نه ګاللای. خو افغانان وړاندې رانغلل، دوی د غنيمتونو، خپلو مړو او ټپيانو په راټولولو لګيا وو، په دې جګړه کې د ايرانيانو د تلفاتو شمېره ۵_۶ زره کسان ثبت شوي، حال دا چې د افغانانو تلفات د ايرانيانو په پرتله يو په لس زيات ښوول شوي دي.(۱۲)

يو هالبنډي شرکت د ۱۷۲۲م کال د مارچ پر لسمه په خپل يوه ګزارش کې د افغان بريد کوونکو په وړاندې د صفوي دولت د پوځونو کمزوري داسې رسوا کوي: "نن باوري سرچينو خبر راکړ، چې منشي الممالک انګرېزانو ته وويل: دا هغه وخت دی چې بايد د ايران پاچا ته خپله دوستي اثبات او د افغانانو د ماتې لپاره چې څومره مرستې ته اړتيا لري، هغه ورکړي. انګرېز استازي په ځواب کې وويل: په دې وخت کې خپله دوستي نه شي ثابتولای، ځکه دوی د خپل استوګنځي دفاع هم نه شي کولای، نو د هغه پوځ پر وړاندې به څنګه مقاومت وکړي، چې د ايران ۴۲ زره کسيز پوځ ته يې ماتې ورکړه؟ مازيګر مهال موږ ته

وویل شول چې قورچي باشي او ایشیک اقاسي باشي هم ښار ته راستانه شوي، هغه ټولې اوازې دروا غ وختلې چې ویل کېدل قللراقاسي تر اوسه پورې د افغانانو په وړاندې پر جګړه بوخت دی.(۱۳)

د اصفهان سقوط او د ایران د صفوي لړۍ زوال:

افغان ځواکونو د مارچ پر ۱۲مه د اصفهان پر لوري خپل پرمختګ ته دوام ورکړ. ارامني مېشتې جُلفا نومې سیمه له تلفاتو پرته افغانانو ته په لاس ورغله. محمود پر ارمنیانو داسې مالیات وضعه کړل، چې دوه ځله یې باید ورکړي. ویل کېږي چې له هغوی څخه ۵۰ ارمنۍ نجونې تښتول شوې وې، کله چې شاه محمود ترې خبر شو، امر یې وکړ چې د ېر ژر دې خوشې شي، چې خپلو کورنیو ته ستنې شي.(۱۴)

د مارچ پر ۱۲_۱۷نېټه د شاه سلطان حسین ښایسته ماڼۍ (فرح اباد) چې له اصفهان څخه د باندې ښار ته نژدې جوړه شوې وه افغانانو ته په لاس ورغله. دلته افغانانو ته ۵ عیار شوي توپونه هم په لاس ورغلل.

شاه محمود فرح اباد پر اصفهان باندې د خپلو نورو بریدونو لپاره د اډې په توګه وټاکه، چې د مارچ پر ۲۰مه افغانانو پر ښار برید وکړ. د کروسینسکي په وینا "د نوروز په ورځ شاه محمود پر اصفهان برید وکړ، خو بریالی برید نه و. دوشنبه د وري (حمل) پر دریمه د یوه ستر برید لپاره تیاری ونیول شو، خو افغان جنګیالي بیا پر شا وتمبول شول. نو اعلان یې وکړ چې خبرې اترې ته حاضر دي، له مخورو ارمنیانو یې وغوښتل چې د

منځګړو په توګه له مرکزي دولت سره خبرې وکړي، خو هغوی ونه منل. اخر افغانان سره سلا شول چې اصفهان له کلابندۍ پرته بل ډول له پښو نه شي غورځولای. دا د وري له درېیمې د غويي (ثور) تر نیمایي پورې د مرکزي حکومت پوځونو او پاڅونکو د اصفهان پول په دواړو غاړو کې واړول، چې کومه جګړه ونه شوه. شاه محمود په ښار کې د خپلو مېشتو جاسوسانو په مرسته د ایراني دربار او د ایراني پوځیانو په باب معلومات ترلاسه کول، چې د جګړې لپاره به یې تیاری نیوه. په دې وخت کې یې وغوښتل پلازمېنې ته لار پرانیزي، خو شاته وتمبول شو. خو بل برید له مقاومت سره مخ نه شو، ځکه ګرجي پوځیان چې د پله ساتندویان وو، په درانه خوب ویده وو. سرتېري تر دې ساتندویانو واوښتل او افغان پوځیانو ته یې لار پرانیستله، بیا یې خپلې مورچې ټینګې کړې او له ښاره د وتلو لارې یې بندې کړې. تر دې مهاله ګومان کېده چې افغان پاڅونکي به پر اصفهان برید نه کوي، نو ځکه ایراني پوځ دومره د مرستې غوښتنه نه وه کړې. کله چې یې پام شو دوی تر پله واوښتل او ښار یې کلابند کړ، نو له درانه خوبه پاڅېدل او هڅه یې وکړه چې ښار ته د مرستې زمینه برابره کړي(۱۵)

څرنګه چې کلابندي بشپړه نه وه، خلکو دا وس درلود چې خواړه او نور توکي د ښار له لوېدیځه ترلاسه کړي. دا کلابندي د اپرېل په میاشت کې بشپړه شوه، چې هېڅوک هم ښار ته نه شو دننه کېدای او یا هم بهر نه شو وتای. په اپرېل کې ان تر دې وړاندې هم افغانان د سولې او کرمان ته د مراجعې په سوچ کې شول. دوی پر همدې مهال د حویزه د خان له خوا د شاه په امر

ليکل شوی ليک ترلاسه کړ، په کې ليکلي وو چې له ترلاسه کړو غنيمتونو او شتو سره دې کندهار ته لاړ شي، شاه به نور شته هم ورکړي. افغانانو چې ليک ولوست د دولت پر نورو کمزوريو هم وپوهېدل او ځواب يې وليکه چې شاه دې خپله يوه لور له ۵۰۰۰۰ تومانه جهيز سره يوځای شاه محمود ته ورکړي، دغه راز کندهار، کرمان، سيستان او خراسان دې شاه محمود ته پرېږدي، دغه د سولې لار ده کنه تر بري پورې به کلابندي ختمه نه شي. د ايران لوري ځواب ورکړ چې سني ته د شيعه لور ورکول ناشوني دي، رعيت ته د شاه د لور ورکړه خو بېخي ليرې خبره ده. ستاسو نور شرايط د منلو وړ دي(۱۲)

کاشکې پاچا خپله لور چې وروسته يې محمود ته ورکړه، هماغه مهال ورکولای چې د اصفهان خلک له لوږې دومره نه ځورېدل او نه مړه کېدای. افغانانو چې د شاه دا ځواب واورېد تر غوڅ بري پورې يې د کلابندۍ تصميم ونيو.

کروسينسکي د اصفهان د کلابندۍ پر مهال د خلکو د وضعې په باب کاږي: "تر درېيو مياشتو وروسته په اصفهان کې د خرو او اوښانو غوښې خرڅېدې، خره به په پنځوسو تومانو پلورل کېدل، اخر نه پيدا کېدل. خلکو د سپيو او پيشوګانو غوښې خوړلې. چې څلور مياشتې وروسته د انسانانو خوړل پيل شول، پنځه قصابان په دې کار بوخت وو، نوي مړي به يې چې پيدا کړل، ورنونه به يې غوڅول او خوړل به يې.

د اصفهان خلکو دا عادت نه درلود چې کلنۍ غله دې په کور کې وساتي، ورځنۍ اړتياوې به يې هره ورځ بشپړولې. د ښار د کلابندۍ سوچ خو يې هېڅ وخت هم په ذهن کې نه ورګرځېده،

اخر خبره دې حد ته ورسېده، چې د ونو پوستکي به يې په تاله خرڅېدل، په هاونګ کې به يې کوټل. يا به يې د زړو بوټانو تلې راټولول او اېشول به يې، او به يې څښلې. خلک به په کوڅه او بازار کې چپه کېدل او مړه کېدل، پېغلو نجونو او بې کسه ښځو به چې د لمر مخ يې نه و ليدلى، خپلې لوڅې به يې پر سر اېښې وې او نارې به يې وې، مړې کېدې به، خو چا به د مړو د ښخولو پروا هم نه کوله، ټول ښار د انسانانو په مړو ډک شو..."(۱۷)

دغه راز د دوسرسو په وينا "ځينو کسانو به په بټه د مړو غوښې پرې کولې او خوړلې. کله، کله به خلکو د نويو مړو شويو ماشومانو غوښې خوړلې، ان زيات مهال به ښځو خپل بچي خوړل. په اصفهان کې وضعه دومره خرابه وه چې چا به مړي نه ښخول، بلکې په کوڅه او بازار کې به يې پرېښوول، خلک به پر مړو ګرځېدل، اخر ټولو ته عادي شوه. خلکو مړي سيند ته واچول، چې د سيند اوبه يې خرابې کړې او تر يوه کاله چا ځنې استفاده نه شواى کولاى".(۱۸)

د پولېنهيدي کشيش دا څرګندونې د صفوي دولت بې کفايتي، راتلونکي ته نه پاملرنه او د ايران د خلکو پر وړاندې د هغه حکومت بې پروايي ښيي. که وزيرانو او چارواکو پر خلکو لږ پام کولاى، بايد ښار ته يې تر يوه کاله خواړه برابرولاى، يا يې خلک له کلابندۍ او د هغې له بدو پايلو خبرولاى، چې هر چا خپل او د خپلې کورنۍ غم خوړلاى او يوه چاره يې سنجولاى. خو له بده مرغه چې وزيران او چارواکي يوازې د خپلو جېبونو د ډکولو او د خپلو سيالانو د وېرولو په غم کې وو.

که څه هم افغانان تر حکومتي ګولیو او ګوانښونو لاندې وو. د اصفهان له کلابندۍ راهیسې یو کس یې هم ونه وژل شو. د ایراني سرتېرو د توپونو شمېر ۴۰۰ ته رسېده، سره له دې چې دوی ورڅخه ډزې کړې وې او د کارول شویو ګولیو شمېر یې ۱۲۰ زره توپونو ته رسېده، خو سرتېرو به له دې توپونو داسې استفاده کوله، چې ان ۴۰۰ افغان سرتېري یې هم ونه وژل". (۱۹)

د همدې پولبندۍ کشیش په وینا یو ځل ښاریانو د پاچا مانۍ سنګسار کړه او له هغه څخه یې هیله وکړه چې له مانۍ څخه راووځي او د خلکو پر وړاندې دې حرکت وکړي، چې ځان د ایران د ژغورنې لپاره قربان کړي. خو د شاه دروازه ساتونکو د مانۍ د دروازو تر شا د ګولیو په ډزو سره خلک سره وپاشل. پاچا خلکو ته ځان ښکاره نه کړ، خو د ۱۷۲۲م کال په مې میاشت کې دوه- درې ایراني خانانو د علیمردان خان په مشرۍ (چې مخکې په جګړو کې ټپي شوي و) له څه خوړو او ۵۰۰۰ سپاره پوځیانو سره د اصفهان مرستې ته راودانګل، کله چې شاه محمود له دې موضوع خبر شو، نصرالله زرتشتي یې له ۴۰۰ سپاره پوځیانو سره یو ځای مقابلې ته ولېږه، نصرالله اصفهان ته نژدې د دې پوځ مخه ونیوله او په خپل برید سره یې د هغوی ۱۵۰۰ تنه ووژل، چې پاتې نورو تېښته غوره کړه. (۲۰)

د سپټمبر په وروستیو کې مرکز ته خبر راغی چې د تون او طبس واکمن ملک محمود سیستاني له لس زره کسیز پوځ سره د اصفهان مرستې ته را روان دی. دې خبر د اصفهان خلک خوشحال کړل، خو کله چې شاه محمود افغان دا خبر واورېد، نو ډېر ژر یې د هغه هېوادوال نصرالله زرتشتي د خبرو اترو لپاره د

هغه مخې ته ولېږه. هغه په ګلناباد کې له ملک محمود سره ولیدل. د هغه د ګرانبیه ډالیو تر ورکړې وروسته یې ورته وویل چې اصفهان د تسلیمۍ او صفوي لړۍ د سقوط په حال کې ده، نو له شاه محمود افغان څخه دې د غه ګټل کېدونکی ویاړ نه اخلي.

نصرالله ټینګار وکړ، چې د اصفهان د ژغورنې لپاره دې له هر ډول سوچ څخه لاس واخلي. له هغه څخه یې غوښتنه وکړه چې له افغانانو سره یوځای شي او د هغوی په مرسته دې په غوڅ ډول پر خراسان واکمني وکړي، پرملک محمود سیستاني د نصرالله خان زرتشتي خبرو ډېر اغېز وکړ. نو ډېر ژر خراسان ته ستون شو.(۲۱)

ځینو ویلي چې ځانغوښتونکو او دارنو وزیرانو شاه سلطان حسین له ملک محمود څخه ووېراوه چې که هغه له خپل پوځ سره اصفهان ته ننوت. نبایي د ایران د سلطنت پر تخت کښېني او صفوي لړۍ به ختمه کړي. نو پاچا ملک محمود ته پیغام ولېږه چې له راغلې لارې دې بېرته ستون شي، ځکه ګواکې صفوي دولت دومره توان لري چې د اصفهان او ایراني سلطنت دفاع وکړي. ملک محمود د پاچا په دې ځواب ډېر نهیلی شو، خراسان ته ستون او د خپلې واکمنۍ پر پراختیا بوخت شو.

لنډه دا چې څومره کلابندي ځنډېده، د اصفهان د خلکو وضعه لا پسې خرابېده. د ډاکټر شفا په وینا "د کلابندۍ پر مهال شاه سلطان حسین او سلاکارانو یې هڅه وکړه چې د نذر، دعا، نیاز، چلو، غټو او وړو دعاګانو په مرسته بلاګانې او ناروغۍ دفع کړي. کله به پېریان راغوښتل کېدل کله به افغان

مشرانو ته اجل لېږل کېده، چې د اصفهان له کلابندۍ لاس واخلي. خو د هالېنډ د شرقي هند شرکت د کارکوونکو په وینا په اصفهان کې د اصفهان د پښتو ورځپاڼې ولیکل: له دومره تدابیرو سره- سره کار مخته نه لاړ، په ښار کې دومره قحطي زیاته شوه چې یو من غنم ۲۰زره درهمو ته ورسېدل، وروسته بیا غنم هېڅ نه پیدا کېدل، نه هم وربشې او وریجې. خبره د خره، سپي، اوښانو او موږکانو خوړلو ته وغزېده".(۲۲)

د پلازمېنې تر شپږمیاشتنۍ کلابندۍ وروسته، د قحطۍ، لوږې او مړینې له کبله سلطان حسین اړ شو له سلطنې تخت څخه راکښته او شخصاً د دښمن پوځ ته ورشي، د خپل ژوند او سلطنت برخلیک د شاه محمود پښتو ته واچوي.

د هرات ښاریانو په ۱۷۳۰او د کندهار ښاریانو ۱۷۳۸م د همداسې یوې اوږدمهالې کلابندۍ تریخ خوند د نادر افشار او په ۱۸۳۷_۱۸۵۷م کال هراتیانو د محمد شاه قاجار له خوا وڅکه، خو خلکو د سپي او پیشیو غوښې ونه خوړلې، بلکې مقاومت یې وکړ. حال دا چې د دې دوو ښارونو کلابندۍ ۱۱میاشتې وخت ونیو، خو اصفهان یوازې ۶میاشتې او څو ورځې په کلابندۍ کې و.

په هر حال، لښکرکښیو او لوټونو هر وخت خوار او کم توانه خلک ځپلي، خو شتمنو یوازې د لوږې ستونزه ګالله. اصفهان د اکتوبر میاشتې په وروستیو کې خپلې وروستۍ ساوې کښلې. د عیني شدهدانو په وینا چې لکهارت یې دا لیدنې ثبت کړې "هغه سرتېرې چې د کلابندۍ په ورځو کې (د اکتوبر ۲۳مه) د کلاګانو د ساتنې لپاره ګمارل شوي وو، د دې پرځای چې هلته

استوګنه وکړي، غوره يې ګڼله چې په روغتون کې واوسي".(۲۳)

د انګرېز شرقي هند شرکت د استازو په وينا "د ايران ځواکمن پاچا پر ۱۲ بجو د اکتوبر پر ۲۳مه له کوم جلال او درناوي پرته له خپلې سلطنتي ماڼۍ ووت، د ويده بېوزلي کس جامې يې په تن وې، چې د نوکرانو له خېرې يې خواشيني اورېدله. داسې ښکارېدل لکه د هغه ښاغلي رسمي تشيع مراسم چې ترسره کېږي".(۲۴)

د سیف لودین کتابتون

د رستم التواريخ په روايت: د کلابندۍ په همدې ورځو کې د اصفهان په دمورقاپي کې څلوېښتو زېرورو او يوسل او لس ۱۴_۱۵کلنو شهزادګانو ژوند کاوه چې له اړوندو مېرمنو يا مينزو سره د پاچا د يوځايتوب حاصل و.(۲۵)

پاچا خواشينی او زړه ماتی په خپل کور او د ښار په واټونو کې چې له مړو ډک وو، ګرځېده، غوښتل يې د خپلې خوښې ماڼۍ (فرح اباد) ته ورسېږي، دا ځای اوس د شاه محمود د واکمنۍ ځای و او خپل شاهي تاج د شاه محمود افغان پر سر کښېږدي. د فرانسوي کشيش دوسرسو په وينا: "پاچا له خپله تخته کښته کېدو ته همدومره هيله من و، چې محمود پر سلطنتي تخت جلوس ته تږی و".(۲۶)

له شاه سلطان حسين صفوي سره د شاه محمود افغان د چلند په باب لکهارت د يوه عيني شاهد (د فرانسې د قنسول د ژباړن ژوزف آپي ساليميان) له قوله، چې د صفوي شاه د تسليمۍ پر وخت يې د محمود غلجي دربار ته لار موندلې وه، کاږي:

"محمود د تالار په يوه څنډه کې ناست و، شاه د تالار په بله

څنډه کې کښېنول شو. شاه سلطان حسین وویل د خدای غوښتنه به همدا وه چې زه نوره واکمني ونه کړم. اوس : دې وخت دی چې ته د ایراني سلطنت پر تخت کښېنې. زه خپل سلطنت په ډېره مینه درسپارم او له خدایه دې بریالیتوب غواړم.

تر دې خبرو وروسته یې له خپل دستار څخه د پاچیۍ تاج لیرې او هغه یې محمود ته وړاندې کړ، خو کله چې یې ولیدل شاه محمود انکار کوي او خواشینی دی، نو له تسلیمونکي شخص (امان الله) څخه یې واخیست او هغسې چې ناست و، هغه یې په خپل لاس د محمود پر سر وتاړه او بیا یې ورته د بري غوښتنه وکړه. تسلیم شوی پاچا بېرته خپل ځای ته راغی او ارام کښیناست. وروسته چای او قهوه وڅښل شوه، دا مهال پر سلطان حسین باندې د شاه محمود زړه وسوځېده او ورته ویې ویل:

مه خپه کېږه، د انسان بخت همداسې بې ثباته دی. لکه څنګه چې د خدای اراده وي، یوه ته پاچایي وربخښي او که وغواړي ترې اخلي یې، کله یې له یوه قومه اخلي بل ته یې ورکوي. خو زه ژمنه کوم چې د پلار په سترګه به درته ګورم او ستا له مشورې پرته به یو کار هم ونه کړم". (۲۷)

په دې توګه د شاه سلطان حسین او د صفوي لړۍ اوږد مهالې دوره په ډېر تېتهال سره پایته ورسېده. یو افغان قوماندان امان الله هماغه مازیګر له ۳۰۰۰ افغان سپرو سرتېرو سره اصفهان ته لاړ. د مانۍ پر دروازه یې مهر او لاک ولګاوه او د ایراني سرتېرو پر ځای یې خپل سرتېري ولګول. بله ورځ امان الله امر وکړ چې د ښار له لارو څخه دې سړي ایسته کړل شي، بیا یې یوه لار وسنجوله، چې ښار ته په وړاندازه خواړه راشي او خلکو ته دې

ورسول شي. بله ورځ امان الله د شاه محمد د راتلو لپاره وړ ترتيبات ونيول، د احتياط له مخې يې د لارې په اوږدو کې پر جګپوړو ودانيو او د جوماتونو پر منارو وسلوال سرتېري پر ساتندويۍ وګمارل.

د اکتوبر پر ۲۲مه شاه محمود په ډېر برم او درنښت سره د فرح اباد پر لوري حرکت وکړ او اصفهان ته دننه شو.

د عيني شاهدانو په وينا: "په دې ډله کې لس سپاره منصبداران تر شا يې د ۲۰۰۰ په شاو خوا کې سپاره چې په کې د ايراني دربار مشران هم ليدل کېدل، په حرکت کې وو. وروسته ميراخور افغان له ۱۵ سپرو سره ليدل کېده، چې پر يوه ښايسته شوي او ځانګړې شاهانه اس راروان و، ورپسې ځيني وسلوال او په هغو پسې د نظام ۱۰۰۰ پلي سرتېري په حرکت کې وو.

په لنډه فاصله کې بيا د تشريفاتو د ټولو رئيس د ۳۰۰ سرو جامو لرونکو زنګيانو (تورپوستو) په منځ کې روان و. دا زنګيان د اصفهان له اسيرانو ټاکل شوي وو، چې د افغان فاتح ساتندويي وکړي. په خلوېښت ګامه فاصله کې محمود غلجي پر هغه اس سپور و، چې د عربستان والي په همغو ورځو کې ورډالۍ کړی و. سلطان حسين يې کيڼ خوا ته روان و، په دې دوو مشرانو پسې ۳۰۰ سپاره غلامان په حرکت وو.

وروسته مفتي او امان الله، لومړی وزير (صدراعظم) محمود. ملا زعفران، نصرالله زرتشتي، ملا موسی خزانه دار، محمد اقا ناظر البيوتات محمود روان وو. تر دې وروسته د شاه ځيني اعتمادالدوله او جګپوړي صاحب منصبان له ځينو افغان صاحب منصبانو سره روان وو، چې ورپسې به سل اوښان چې

یو - یو شمخال (زنبورک) توپ بارو روان و. تر ټولو وړاندې به ۷۰۰ سازږغوونکي روان وو، چې ورپسې به ۲۰۰۰ سپاره سرتېري مله وو. د شېراز له پله څخه د اوښتو پر مهال يې شاه حسین د ماڼۍ د باغ له لارې جېل ته ولېږه. داسې ښکارېدل چې شاه محمود د مات شوي شاه حضور د بري په مراسمو کې هم تشخیص کړی وي.

خپل یون ته یې ادامه ورکړه، چې لږه شېبه وروسته د ښار دروازو ته ورسېدل. که څه هم د سیمې اوسېدونکو غمونه او ستونزې لرلې، خو بیا هم خپلې هوساینې ته په سوچ کې وو، ځکه یې د نوي واکمن پر وړاندې درناوی خپل کړ. د اسونو پښو ته یې ګرانبیه توکي وغوړول او هوا یې عطرينه کړه. هغه توپونه چې پر اوښانو بار وو، کله ناکله چلول کېدل او لسو افغانانو چې تر نورو وړاندې روان وو، په نوبت سره یې په لوړ ږغ پر محمد او یارانو يې صلواة او درود وایه. (۲۸)

کله چې سلطنتي ماڼۍ ته د ننوتو مراسم ترسره شول، افغان سرتېرو په لوړ ږغ چیغه کړه (الله اکبر) محمود د ماڼۍ له دروازې څخه تر ننوتو وروسته د ماڼۍ تالار ته لاړ او پر تخت کښېناست. د شاه سلطان حسین ټپوا کله شویو چارواکو او وزیرانو شاه محمود ته د وفادارۍ او درناوي لوړه وکړه. د توپونو په هوايي ډزو سره خلک له موضوع خبر کړای شول. محمود د جلوس تر مراسمو وروسته ټولو حاضرینو ته مېلمستیا ورکړه، په دې توګه پر ایران باندې د افغانانو واکمني پیل شوه. د کروسینسکي په راپور کې راغلي دي: "یو لامل چې د افغان په بري کې یې ستره ونډه درلوده، د پوځیانو

نظم و ښايي په هېڅ ځای کې به هم سردار له داسې ځواک څخه برخمن نه و او فرمان يې نه چلېږي" (سقوط اصفهان، بروايت کروسينسکي، تهران، ۴۹ مخ).

کروسينسکي د افغان جنګياليو د روحيې په باب وايي: "جګړه او وژنه د افغانانو عادت دی، څوک په جګړه کې له دښمن څخه مخ نه شي اړولای، که څوک تر شا شي، ناڅاپه يې وژني. د اصفهان د کلابندۍ پر وخت زه د عباس اباد پله ته نژدې د جګړې نندارچي وم. يو افغان مې وليد چې ښی لاس يې غوځ و، د کتار شاته راغی، ساتندويانو ګومان کاوه چې له جګړې څخه تښتېدلی دی، غوښتل يې مړ يې کړي، هغه خپل لاس وروښود، دوی بيا هم راضي نه شول او ويې ويل: که ښي لاس دې له کاره لوېدلی په کيڼ لاس جګړه وکړه، که دې هغه لاس هم له کاره ولوېد، په خوله جګړه وکړه او پر دښمن نارې تو کړه، چې خدای(ج) لوی اجر درکړي."

که له افغانانو څخه توره، لينده، ټوپک او نورې وسلې ځمکې ته ولوېږي، د هغه لپاره له خپل اس څخه نه راکښته کېږي، په اس ځغلونه کې دومره چابک دي، له شاه څخه يې ځان کښته راغزوي او پر ځمکه خپل لوېدلي شيان راپورته شوي. که به يې هر ښار او هره سيمه نيوله، که په سيمه کې به يې څوک ليده چې د جواهرو يوه پلنډه پر سر لېږدوي، په لښکر کې به د دې سيمې اړوند او سېدونکي شخص هڅه کوله چې دې کس ته څوک زيان ونه رسوي. که به يې اسيران نيول، تر لږې مودې وروسته به يې خوشې کول.

دوی په جګړه کې ډېر کسان ونيول، خو هغوی يې د خپلو

اولادونو په توګه ومنل. په کارونو کې توکل لري، ځانپالونکي نه دي. غنم ډېر کاروي، خواږه ډېر نه سره کوي، د پسه کولمه له اوبو ډکوي، بیا یې پر ملا تړي او د اړتیا پر وخت یې کاروي. د خوړو پر وخت تکلف نه کوي، ډوډۍ او نور خواږه پر ځمکه ږدي بیا یې خوري. له اوبو پرته نور څه نه ځنبي. بېلابېل شالونه، موچنې او نور کالي لري، چې ځانونه له لمر او خپله وسله له باران څخه خوندي ساتي. پراخ او جګ کالي اغوندي، مېرمنې یې هم له ستر پرته کوڅو ته راوځي. ډېرې ښایسته دي، چې د لمر غوندې بې حجابه رابهر کېږي، په غوږونو کې یې د بلوړ او مدنګ غوږوالي ځړېږي". (۲۹)

له دې شرحې څخه ښکاري چې افغانان ساده، کم توقع، خو ډېر جنګیالي، زړور او باانضباطه خلک دي او د خپل بري لپاره تر مرګه جنګېږي.

په ایران کې د شاه محمود پاچهي:

کروسینسکي لکه مخکې هم چې یادونه وشوه، د اصفهان د کلابندۍ پر وخت په هغه ښار کې د خلکو د زړه بوږنوونکې وضعې شاهد و. د محمود په لاس یې تر فتحې وروسته څو ځلې له شاه محمود سره ولیدل، چې د هغه څېره او شخصیت داسې انځوروي:

"هغه منځنی قد درلود، پلنې اوږې، پراخ مخ، ټیټه پزه، تېزې سترګې، تونده کاته، لنډه غاړه، سره ږیره یې وه. هر سهار به یې د خپل پوځ له زورورو سرتېرو سره غېږ نیوله، د ورځې په بهیر کې به یې هم هغه سپورټ کاوه، چې د هغه بدن ته یې قوت

ورکاوه. هره ورځ به یې پنځه پسونه ورته راوړل، چې ده به په خپله توره دوه نیم کول. د لنډو نیزو په وهلو کې ډېر ماهر و، چې نښان به یې نه خطا کېده، پر اس باندې په سپرېدو کې دومره چست او چالاک و، چې له رکاب پرته به یې اس ټینګ کړ او کله چې به یې ښی لاس د اس پر شا کښېښود، نو روانا وه به یې. ډېر لږ خوب یې درلود، چې د لښکرکښیو پر مهال به یې خوب نه کاوه.

د شپې به یې شخصاً د ساتندویانو خبر اخیست او په اصفهان کې به یې خپله ګزمه کوله، په خوړو کې منځلاری و، هرڅه به چې لاسته ورتلل قناعت به یې کاوه. له خپلې مېرمن (د شاه حسین سلطان لور) پرته به یې څه نه ښل. له هغې څخه یې یو زوی درلود، چې دی هېڅ له هغې پرته له بلې هېڅ مېرمنې سره یوځای نه شو.

شاه محمود د شاه حسین خلاف چې عیاش، هوساینه خوښوونکی او مهربان و، ډېر فعال او ځواکمن ښکارېده. د قصاص او تعزیر پر وخت به یې د هېچا شفاعت نه کاوه. د چا زاری یې نه منلې، بلکې یوازې یې شرعي حکم ټینګاوه او د دښمن پر وړاندې ډېر توند و. په جګړو کې اکثره د خپل پوځ په وړاندې روانېده. (۳۰)

په هر حال، شاه محمود درې کاله پر ایران واکمني وکړه. (۱۷۲۲_۱۷۲۵م) نوموړي په پیل کې یو خوښ او منځلاری کس و، چې پر ایران باندې یې د واکمنۍ پر وخت یوازېنی کار او انساني عمل د اصفهان قحطۍ ځپلو خلکو ته د خوړو لېږدول و. د خپلې واکمنۍ په لومړیو میاشتو کې یې په خپل منځلارتوب

او معتدل چلند سره ډېر ایرانیان حیران کړي وو. دومره روغ عقل یې درلود، چې د صفوي سلطنت د پېچلو اداري چارو د نیولو لپاره یې د افغانانو بې تجربه توب تشیخص کړی و. له دې کبله یې وزیران او نور جګپوړي کارکوونکي پر خپلو دندو پرېښودل، د هر یوه تر څنګ یې یو افغان وټاکه. په دې توګه افغانانو ته د اداري فن زده کړه هم اسانه شوه. دوی ایراني کارپوهانو ته ځیر وو. چې د رشوت اخیستلو او فساد لامل نه شي او په پایله کې هغه مهال ایران د محمود د واکمنۍ په پیل کې له داسې حکومت څخه برخمن شو، چې په تېره نیمه پېړۍ کې یې ساری نه درلود.

شاه محمود هغه کسان چې شاه او خپل هېواد ته یې خیانت کړی و، یا یې هم د افغانانو په ګټه ځارګري کړې وه یا اعدام کړل یا یې هم بندیان او په دې توګه یې خاینانو ته د عبرت درس ورکړ. هغه به په څرګنده ویل، له هغو کسانو سترګې نه شي پټولای چې شاه او خپل دولت ته یې خیانت کړی وي. په وړ وخت کې به ده ته هم خیانت وکړي.(۳۱)

تر دې وروسته محمود امر وکړ په ښار کې دې اعلان وشي که ایرانیان، په ځانګړې توګه د اصفهان خلک غواړي له افغانانو سره وګوري، له ځایه دې اوچت شي او پر سینه دې لاس کښېږدي. د افغانانو درناوی دې وکړي، دا دود نن هم په افغانانو کې شته، چې د کلتور یوه برخه یې ګڼل کېږي.

پر دې سربېره محمود ټولنیزې ډلې په اوو درجو ووېشلې، چې افغانان په کې د فاتحې ډلې په توګه په لومړي مغلوب ایرانیان په اوومه درجه کې راتلل. دا چلند شل کاله وړاندې د

ایرانیانو له خوا د کندهاریانو او هراتیانو پر وړاندې ترسره شوی و.

په دې وخت کې د ایران په کمین کې دوه ناست دښمنان یانې روسیې د ستر پطر تر مشرۍ او عثماني ترکیه یو، یو خطر ګڼل کېدل. په ځانګړې توګه چې پطر د دربند مشهور ښار نیولی هم و. دا مهال شهزاده طهماسب صفوي چې وړاندې له اصفهان څخه تښتېدلی و، د ۱۱۳۵هـ د محرم پر ۳۰مه ـ ۱۷۲۳م کال نومبر په قزوین کې خپله پاچایي اعلان کړه. که څه هم دا کار یې افغانانو ته د جګړې بلنه وه، خو د خپلو بې کفایته وزیرانو له خوا ډېر ژر په عیش او نوش او نورو کارونو لګیا شو، چې په اصفهان کې د خپلې راګیرې کورنۍ ژغورون یې هېر کړ.

شاه محمود پر دې مهال امان الله خان، اعتماد الدوله او د خپل تره زوی اشرف له ۳۰۰۰ سپاره پوځ سره یوځای د شهزاده طهماسب پر وړاندې جګړې ته ولېږل، خو شهزاده د افغانانو له مقاومت او مقابلې پرته قزوین پرېښود او کاشان، بیا له هغه ځایه اذربایيجان ته وتښتېد.

قزوین له جګړې او مقاومت پرته د افغانانو لاسته ورغی. په پیل کې خلکو د افغانانو ښه هرکلی وکړ، خو فاتحو سپاهیانو ونه شول کړای د خلکو د مال او ناموس پر وړاندې د خپل بد چلند مخه ونیسي. له دې کبله خلک د افغانانو له دې چلند څخه په تنګ شول او پاڅون یې وکړ.

په دې پاڅون کې هر قزویني خپل افغان مېلمه وواژه او په دې توګه ځیني افغان لښکریان راښکېل، بیا وروسته ووژل شول. امان الله هم سخت ټپي شو، خو پر خپلو پاتو پوځونو یې

امر وکړ چې ځانونه د ښار ارګ ته ورسوي او هلته مقاومت وکړي. افغاني ځواکونو د امان الله خان امر ومانه او ارګ ته لاړل، چې همدغه کار دوی وژغورل. څرنګه چې د ارګ خوراکي توکي پر خلاصېدو وو، امان الله امر وکړ چې د تورې په زور دې د پاڅونکو کتارونه لیرې او د تېښتې لار دې جوړه شي. افغانانو همداسې وکړل او د درنو تلفاتو په ورکولو سره (د ۱۲۰۰تنه مړو) سره پاتې نور له ښاره ووتل. ځینې د کاشان لوري ته لاړل، بیا یې یوه ډله د اشرف په مشرۍ کندهار ته روانه شوه، چې بله ډله بیا د امان الله خان په مشرۍ اصفهان ته ستنه شوه.(۳۲)

د دې پېښې خبر پر شاه محمود ډېر فشار راوړ، ډېر ژر یې امر وکړ چې د اصفهان وزیران، مشران او جګپوړي چارواکي دې (شمېر یې ۳۰۰ تنو ته رسېده) مانۍ ته راشي، چې له تورې تېر شي. په دې منځ کې یوازې اعتمادالدوله محمد قلي خان د دوو غلجیو شفاعت ترلاسه کړ، نور نو ټول ووژل شول او مړي یې په عامه لار کې کښېښودل شول. محمود په دې کار بسنه ونه کړه، د هغوی او ځینو نورو قزلباشانو د وژلو امر یې هم وکړ. په اصفهان کې یې داسې وېره رامنځته کړه، چې خلکو ډېر مهال له کوره بهر د ګام ایښوولو زړه هم نه کاوه، خلکو حق نه درلود چې ښار ته خوراکي توکي راوارد کړي.

اصفهان یوځل بیا له لوږې او قحطۍ سره مخ شو. که نصرالله زرتشتي د اصفهان له ښاو خوا سیمو خوراکي توکي نه برابرولای، له شک پرته چې ډېر خلک به له لوږې مړه کېدل. نصرالله خان زرتشتي د ۳۰۰۰ سپاره پوځ په ملګرتیا د اصفهان

په شمال لوېديځ کې د خوړو په برابرولو پيل وکړ، چې دا کار يې په ښه توګه ترسره کړ او په خوړو (پنځوس زره بار اوښان) يې پلازمېنې ته ولېږل.

د همدان له شا و خوا، ختيځ او شمالي سيمو څخه يې ۴۰۰۰ سني مذهبه خانان اړ کړل چې اصفهان ته کډه شي او هورې استوګنه وکړي.(۳۳)

د نصرالله زرتشتي زامن د اصفهان تر نيولو وروسته سيستان ته ستانه شول او له ۲۰۰ افغان او زرتشتي خانانو سره له سيستان څخه اصفهان ته کډه شول.

پر دې مهال افغان سرتېرو د جنګي غنايمو له کبله لږه هوسايي ترلاسه کړې وه، چې د خپل کور- کلي په سوچ کې شول، ځينې ډلې يې کندهار ته روانې شوې. شاه محمود دوی تګ خپل راتلونکي او اصفهان مېشتو افغانانو ته يو خطر ګانه، د دوی د تېښتې د مخنيوي لپاره يې پر سرتېرو امر وکړ چې خپل کورونه دې اصفهان ته راوړي. کندهار ته اته زره اوښان ولېږل شول، چې په کندهار کې له نورو اوښانو سره يوځای د افغان سرتېرو کډې اصفهان ته بار کړي.

د کروسينسکي په وينا: "لومړی کاروان چې ۳۰ زره اوښان وو، تر درې مياشتني مزله وروسته اصفهان ته ورسېد. په وروسته دوو کلونو کې هم اصفهان ته مهاجرتونه وشول، خو بيا هم د اصفهان د خلکو کموالی جبران نه شو. وروستی کاروان چې د شاه محمود د ژوند په زمانه کې اصفهان ته دننه شو، درې زره اوښان وو، چې له دې کاروان سره د شاه محمود مور هم مله وه.(۳۴)

شېراز دويم ښار و، چې بايد نيول کېدای. د ۱۷۲۳م کال د دوبي په پای کې نصرالله کور (ړوند) د دې ښار په نيولو مامور شو، هغه شېراز ته تر نژدې ځايه پورې له هېڅ ډول مقاومت سره مخ نه شو، خو کله چې شېراز ته ورسېد، نو واکمن يې په مقاومت لاس پورې کړ. نصرالله سم له لاسه له خپل پوځ سره يوځای د هغه ښار نيولو ته يو شول. دا واکمن له لومړنيو کسانو څخه و، چې د ښار ساتونکو وويشت او مړ يې کړ. د نصرالله مړينه د لښکريانو او نورو پلويانو د خواشينۍ لامل شوه، چې محمود دا پېښه نه جبرانېدونکې ضايعه وګڼله، ځکه چې د ده د لښکر له برياليو مشرانو څخه و.

ارمنيانو او په ځانګړې توګه زرتشتيانو د نصرالله په مړينې سره خپل ستر ملاتړ له لاسه ورکړ. د هغه په مړينه ډېر خواشيني شول، ان د اصفهان خلکو هم هغه يو زغم لرونکی کس ګاڼه.

پولېنډي کشيش کروسينسکي په خپلو خاطرو کې ليکي چې نصرالله زرتشتي يو زغم لرونکی کس و. کله چې يې وليدل ځينې ګرجيان د شاه له خوا د خدمت پر وخت د اسلام منلو ته اړ ايستل کېږي، اجازه يې ورکړه چې خپل پخواني مذهب ته واوړي. ان له اصفهان څخه يې ګرجي کشيش ورولېږه. کروسينسکي زياتوي چې په هر حال "هغه عيسويت ته د مينې له کبله نه، بلکې له شيعه مذهب څخه د کرکې له کبله دا کار کاوه".(۳۵)

د نصرالله زرتشتي تر مړينې وروسته، د افغان ځواکونو مشري زبردستخان افغان ته پاتې شوه، چې شېراز فتحه کړي. وايي: زبردستخان يو زړور او بېباک جنګيالی و" پر دې بنسټ

يې هغه ښار کلابند کړ، کله چې ښار تسليم شو، نو د شېراز د خلکو پر وړاندې يې مينه وښووله. څرنګه چې سوداګرو پر خلکو خوراکي توکي بند کړي وو، زياتو اړو خلکو د لوږې له کبله خپل ژوند له لاسه ورکړ. زبردستخان امر وکړ چې ټول دکانونه او د خوړو پلورنځي دې پرانيستل شي، هېڅوک هم حق نه لري چې له ځان سره وسله ولېږدوي.

د ښار وضعه ډېر ژر عادي شوه او له هرې خوا شېراز ته خوراکي توکي راروان شول. خلکو د اوليه توکو په تيارولو لاس پورې کړ. په (تاريخ منظم ناصري) نومي کتاب کې چې د ناصر الدين شاه د استخباراتو وزير ليکلى دى، راغلي: "زبردستخان د شېراز خلکو ته وخت ورکړ، چې يوه ورځ ورباندې بريد وکړي او شېراز ونيسي. کله چې ښار ونيول شو، ويې ليدل چې څو کسان له لوږې مړه شول، يوه سوداګر په کور کې دومره غنم لرل چې د شېراز ډېرو خلکو ته يې څو مياشتې کفايت کاوه، زبردستخان له دې سوداګر څخه پوښتنې- ګروېږنې وکړې او بندي يې کړ، چې ولې يې دا غنم له خوارو خلکو راسپمولي او دومره ډېر خلک مړه شول".(۳۶)

يو ځل يوه ارمني سوداګر شاه محمود افغان ته عرض کړى و، چې د اصفهان- هندوستان پر لار يې جواهرات او دوې بستې الماس غلا شوي دي. شاه محمود خان زبردستخان ته وليکل چې د دې سوداګر مال دې پيدا او خاوند ته يې ورتسليم کړي.

زبردستخان د دې لپاره چې پر ايران باندې افغان واکمنى ته پاى ورکړي، اغېزناکه هڅه وکړه او غلا شوي الماس يې پيدا او خاوند ته ورتسليم کړل. دا کار دا جوتوي چې زبردستخان

باډسپلین شخص او با انضباطه واکمن و. ګنې د ارمني سوداګر د الماسو او جواهراتو پیدا کول دومره اسان کار نه و. (ګوربت مجله: څلورمه ګڼه، پنځم کال، پنځم مخ، د ښاغلي حداد لیکنه).

د شیراز فتحې شاه محمود د ایران د نورو ښارونو نیولو ته هم هیله من او خوشحال کړ. ګله چې زبردستخان د نورو سیمو او بندرعباس په پرانیستنه بوخت و، شاه محمود د یوه لښکر په مرسته د اصفهان د شمال لوېدیځ په سل میلۍ کې پر ګلپایګان برید وکړ او تر لنډې جګړې وروسته یې فتحه کړ او ویې نیوه. بیا یې د زبردستخان په مرسته کاشان هم ونیوه او اصفهان ته ستون شو.

که څه هم د هغه راتلونکي ته دا فتوحات دومره ډاډمن نه وو او یوازې یې د سیمو پراختیا ته لار برابروله، یوځل بیا محمود د یوه ستر پوځ په مشرۍ غوښتل عشایرکوه او ګیلویه ونیسي. د سیمې له جغرافیایي وضعې سره د نه بلدتیا او سړې هوا له کبله د محمود پوځ ته درانه تلفات واوښتل. بری یې په برخه نه شو، محمود چې له کومې ګټې او بري پرته یې خپل زیات ځواک بېځایه لګولی و، ډېر خواشینی و. پر دې مهال امان الله خان د شاه مجمود د دولت یوه مهم شخص د هغه د ظلم له کبله د غنایمو د وېش په وخت کې خوابدی شو او له خپلو ځواکونو سره ظاهراً له اصفهانه د کندهار لوري ته روان شو.

امان الله د شاه سلطان حسین له لور سره واده وکړ، چې په دې توګه د شاه محمود له نژدې دوستانو څخه ګڼل کېده. کروسینسکي د امان الله خان دا اقدام د هغه د مېړنې هڅونه

ګڼي، چې هغه د شاه محمود او خپل خاوند (امان الله خان) ترمنځ له اختلاف څخه خبره وه.

نو لیکي: "امان الله د ۱۷۲۳م کال په لومړۍ لسیزه کې، که څه هم شاهي تاج یې ایسته کړی و، له خپلو سپاهیانو سره له اصفهانه ووت او کندهار ته روان شو، خو د لارې په اوږدو کې له دې پرته چې خپله موخه څرګنده کړي، خپله لاریې د طهماسب تر واکمنۍ لاندې سیمو ته بدله کړه". (۳۷)

دې خبر شاه محمود دومره په غوسه کړ، چې ناڅاپه یې په مان الله پسې ډېر اوږد مزل پیل او پیدا یې کړ. له اس څخه راکښته شو او په غېږ کې یې ونیو، د هغه ټولولې غوښتنې یې ومنلې (د واک او غنیمتونو وېش).

د افغاني دود له مخې دواړو پر راکښلو تورو د وفادارۍ قسم وکړ، وروسته شاه محمود خپل اس امان الله ته ورکړ، چې پرې سپور شي او په ډېر جلال سره اصفهان ته لاړ شي.

کروسینسکي لیکي: "امان الله خان له کابله کندهار ته لاړ او په محمود پورې یې اړه درلوده. هوښیار او ډېر جګړه مار سړی و، اوس نو ډېر مدبر او په اصفهان کې د محمود د ځواک یو لوی لامل و". (۳۸)

شاه محمود، امان الله خان خپل اعتماد الدوله (لومړی وزیر) ګرځولی و.

بوځل امان الله شاه محمود ته یادونه وکړه چې شاه اشرف چې یو زړور او جنګیالی سړی و، له کندهاره راوغواړي او د هغه قدر دې پرځای کړي. شاه محمود همداسې وکړل، هغه یې له کندهاره وغوښت، ظاهراً یې ورته درناوی کاوه، خو په زړه

کې یې هغه ته دا درناوی، نه خوښاوه. اوس نو محمود پر امان الله چې له کندهاره راستون شوی و، ډېر باور نه کاوه. اشرف او امان الله یې بد ابسېدل، خو دې دواړو هم ورسره کینه لرله.

همدا مهال شاه محمود ته خبر راغی چې له کندهاره د اصفهان پر لوري روان افغان کاروان د یزد د اوسېدونکو له خوا لوټل شوی او د دې کاروان ۲۰۰۰ کسان وژل شوي دي. محمود د ۱۷۲۴م کال په نومبر کې د غچ اخیستنې په نیت روان شو، خو په دې جګړه کې یې بری ونه موند. برعکس د هغه پوځ ډېر تلفات ولیدل. د پوځ مشرانو د دې ماتې لامل په محمود پورې وتاړه، اخر یې ځینې سرتېري او کسان کندهار ته روان شول.

دغو پېښو د محمود پر ذهن دومره زور راوړ چې په وېرې او د اعصابو پر کمزورۍ اخته شو. له خوراک او خوب څخه ولوېد. چې لېونتوب او وسوسه یې ملګرې شوه. شا و خوا کسانو یې د خدای د قهر نښه ګڼله او د دې غوسې د ختمولو لپاره ورته لارښوونه وشوه، چې په اعتکاف او عبادت لاس پورې کړي او چله دې ونیسي. دې اعتکاف باید ۴۰ ورځې ادامه لرلای. محمود همداسې وکړل، هغه په چله کښېناست او د اسم اعظم په لوستلو یې پیل وکړ. ۴۰ ورځې یې له چا سره خبرې نه کولې، خوراک او څښاک یې نه کاوه. دې اعتکاف د هغه پر روحیې ناوړه اغېزې وکړې، هغه یې د لېونتوب تر بریده ورساوه. کله چې له چله ځای څخه ووت، رنګ یې الوتی او خوار و زار معلومېده. سکون یې نه درلود، پر خپلو ټولو نژدې ملګرو شکمن و. ګومان یې کاوه هر څوک یې چې ورنژدې کېږي غواړي ویې وژني او هر څه یې لوټي.

له دې کبله يې تر هرڅه وړاندې د خپل تره زوی شاه اشرف زندان ته ولېږه، پر همدې مهال يې خبر ورکړ، چې يو شهزاده (صفي ميرزا) له ماڼۍ څخه تښتېدلی او بختياري ته يې پناه وړې ده. دې خبر لکه چکوش د هغه ماغزه وکوټل، د بېواکه شوي شاه پر کورنۍ يې بريد وکړ، د هغه مېرمنې او ماشومان يې ووژل، والي سلطان حسين د خپلو ماشومانو د چيغو په اورېدلو له کوره ووت او دا وېروونکې صحنه يې وليده. زارۍ يې وکړې، دوه زامن يې چې لاسونه يې تر شاه تړلي وو له جلاد څخه وتښتېدل او د پلار غېږې ته يې پناه يووړه. محمود ورباندې بريد وکړ، شاه حسين خپل لاسونه ورباندې راوګرځول. خو توره د هغه پر لاسونو وربرابره شوه او ټپي يې کړ. محمود د خپل خسر د وينو په ليدو په خود شو او د هغه دوه زامن يې ونه وژل، خو دا دوه ورونه دومره وېرېدلي وو، چې دوې ورځې وروسته دواړه مړه شول. (۳۹)

د سیف لودین کتابتون

پر محمود د دې کار اغېزې ډېر درنې پرېوتې. دې کار د هغه د عقل وروستۍ روغتيا هم واخيسته. په خپله يې د خپل بدن غوښې په غاښونو شکولې او په ځان نه پوهېده. د بدن ټپونه يې ناسورېدل، څرنګه چې محمود نور د واکمنۍ وړ نه و، افغان مشران په ځانګړې توګه امان الله سره سلا شول چې ځايناستی ورته وټاکي. د ۱۷۲۵م کال د اپرېل پر ۲۲مه امان الله خان او يو بل افغان مشر اشرف له زندانه وايست، چې د ۷۰۰_۸۰۰ کسانو په ملګرتيا يې ميدان شاه ته ولېږه. ميدان ته په رسېدو سره يې پر سلطنتي ماڼۍ بريد وکړ، سلطنتي ګارد تر لږ مقاومت وروسته تسليم او اشرف ماڼۍ ته ونيوله. شاه محمود يې زندان ته ولېږه،

درې ورځې وروسته شاه محمود د ناروغۍ یا هم خوارځواکۍ له کبله مړ شو او په دې توګه د شاه اشرف پاچايي اعلان شوه.(۴۰)

پر ایران د شاه اشرف واکمني:

شاه اشرف د میر عبدالعزیز هوتک زوی، چې د شاه محمود همزولی و ۲۶ یا ۲۷ کلن و چې د ۱۷۲۵م کال د اپریل پر ۲۲مه پر ایران واکمن شو. د کروسینسکي په وینا هغه په ډېره ځوانۍ کې زړور او تجربه کاره جنګیالی و، چې د واکمنۍ لپاره یې خپله ورتیا زبات کړې وه. محمود هم د خپلې زړورتیا له کبله پر خپلو پوځیانو او تر لاس لاندې خلکو ګران و، خو زړونه یې د مینې پرځای په وېرې او وحشت کې اچولي و. اشرف- سره له دې چې د محمود غوندې په زړورتیا کې مشهور و، د خپلو پوځیانو د پام وړ مشر هم و، څرنګه چې تر محمود ځیرک و، ډېر احتیاط به یې کاوه.

اشرف په پیل کې غوښتل د ایران پاچايي د ایران مات شوي پاچا (سلطان حسین) ته وسپاري، خو پاچا په دې وخت کې له خلکو لیرې و او له دنیایي چارو یې لاس اخیستی و. دا وړاندیز یې ونه مانه، خو هیله یې وکړه چې د کورنۍ پاتې غړو ته یې باید پام وشي، دغه راز یې خپله یوه لور شاه اشرف ته ورکړه.

اشرف دا ومنله او امر یې وکړ چې د میاشتې د پنځوسو تومانو پرځای دې هره اوونۍ د هغه کورنۍ ته پنځوس تومانه معاش ولېږل شي. اشرف یې له یوې لور سره واده هم وکړ. خو تر هرڅه وړاندې یې امر وکړ چې د شاهزادګانو مړي دې په ډېر

درناوي او ځانګړو مراسمو سره له کاروان سره یوځای قم ته ولېږدول شي او هورې دې خاورو ته وسپارل شي. (۴۱)

طبعاً دا کار يې د ايرانيانو د رضايت سبب شو. د کروسينسکي په وينا د اصفهان خلکو په ژړا سره جنازې د اصفهان تر وروستيو حدودو بدرګه کړې او "دا ځل يې په خپله ځانونو ته ډاډينه ورکوله چې کولای شي په خپلواک ډول پر خپلې بدمرغۍ او سلطنتي کورنۍ اوښکې تويې کړي". (۴۲)

کروسينسکي وايي: "اشرف د اصفهان د کلابندۍ پر وخت ډېر نرم چلند درلود او په دې اند و چې بايد د شاه سلطان حسين د سولې وړانديز دې ومنل شي. ان هغه مهال چې پاچا د غلو او خوراکي توکو له کمښت سره مخ و، شاهي دربار ته يې څلوېښت زره کيلو غنم ولېږل، کله چې محمود د شاه اشرف له دې کاره خبر شو، د يوه ماموريت په پلمه يې ليرې کړ، کله چې محمود د پاچيۍ پر تخت کښېناست، نو اشرف يې زندان ته ولېږه". (۴۳)

د همدې سرچينې په وينا، د محمود په پرتله اشرف څه ناڅه منځلاری او باانصاف کس و، د نصرالله زرتشتي تر مړينې وروسته د افغان پاڅونکو له تر ټولو غوره مشرانو څخه ګڼل کېده. چې توانېدلی و د ګلناباد په جګړه کې بری ترلاسه کړي. کروسينسکي بل ځای اشرف (ماهر سياستوال) ګڼلی دی. (۴۴)

اشرف طهماسب ميرزا ته هم وړانديز وکړ چې په يوه ځای کې دې د روغې لپاره سره وګوري، خو د دواړو غاړو د بدبينۍ له کبله دا کتنه ونه شوه. اشرف د خپلې واکمنۍ په پيل کې نه يوازې د روسيې او عثماني ترکيې د لاسوهنو له کبله تر ګواښ لاندې و، بلکې د ايران د دروغجنې واکمنۍ د مدعيانو له خوا

هم له ګڼو ستونزو سره مخ و. د دې خطرونو پر وړاندې تر مقابلې مخکې هغې توطیې ته متوجه شو چې د امان الله خان په مشرۍ ورته متوجه وه. د کروسینسکي د دې اختلاف سرچینه دلته وه: "د امان الله خان تمه ډېره شوه، په یوه اوونۍ کې یې له قزلباشانو څخه ۹۰۰۰ تومانه واخیستل. اشرف له دې حالته خبر شو او راویې غوښت، هرڅه یې ترې واخیستل".(۴۵)

امان الله خان نه شوای کولای دا سپکاوی وزغمي، په دې هڅه کې شو، چې د ځینو افغانانو په مرسته اشرف ووژني او خپله واکمن شي. پر دې سربېره امان الله خان له شهزاده طهماسب صفوي سره چې دا مهال په اذربایيجان کې و مکاتبه پیل کړه او ویې هڅاوه چې پر اصفهان برید وکړي. اشرف له دې دسیسې خبر او امان الله یې د هغه له ملګرو سره یوځای له منځه یووړ. بیا یې شهزاده طهماسب ته، چې له خپل اذربایيجاني پوځ سره یوځای اصفهان ته روان و، ماته ورکړه او مازندران ته یې وشاړه. د هغه سرلښکر سید الخان ناصر وکړای شول قزوین ونیسي. بل مشر یې زبردستخان تهران ونیوه او د فتح علي خان قاجار اقدامات یې شنډ کړل.

د ایران د بهرنیو دښمنانو پر وړاندې د شاه اشرف دفاع

له طهماسب څخه تر فراغت وروسته، اشرف هغو بهرنیو دښمنانو ته متوجه شو، چې ایران یې تر یرغل لاندې نیوه. دا مهال د ترکیې او روسیې ترمنځ د ۱۷۲۴م کال د جون د ۲۴مې د تړون له مخې ایران وېش، چې روسانو په قفقاز کې د ایران زیاتې سیمې د دربند او بادکوبه ښارونو په ګډون ترلاسه کوي. چې خپل ځینې سرتېري یې د سمندر له لارې جنوبي ساحل ته

پلي کول، چې پر رشت او ځينو نورو سيمو يې منګولې ښخې کړې وې، خو په ۱۷۲۵م کال پطر کبير ومړ، چې ځايناستي يې د په کورنيو چارو کې د اختلاف له کبله ونه کړای شول، د هغه نقشې پلې کړي.(۴۶)

عثماني ترکانو هم د ۱۷۲۴م کال د جون د ۲۴مې نېټې د تړون له مخې د ايران د لوېديځ د نيولو لپاره ققفاز او فارس ته خو لښکرې ولېږلې، څرنګه چې د ايران سيمه ييز واکمنان کمزوري وو، عثماني ترکانو تفليس، ايروان، تبرېز او کرمانشاه ښارونه ونيول. د دې لښکرو مشر د بغداد والي حسن پاشا و، چې د کرمانشاه تر نيولو وروسته ومړ. زوی يې احمد پاشا د هغه ځايناستی وټاکل شو او دنده ورکړل شوه، چې اصفهان ته لښکرې وباسي او ويې نيسي.

اشرف چې په مذهبي لحاظ يې د ايرانيانو په پرتله ځان ترکانو ته نژدې ګاڼه، لومړی يې هڅه وکړه چې له عثماني دولت سره روغه وکړي، نو د عبدالعزيز په نامه د يوه کس په مشرۍ يې يو استازی ولېږه، نوموړي سفير هڅه وکړه چې عثماني دولت پر ايران باندې د اشرف حاکميت په رسميت وپېژني. خو هغه له کومې لاسته راوړنې پرته اصفهان ته ستون شو، ځکه ترکيې له ډېره وخته د ايران د غربي سيمو تصرف غوښته او نه يې شول کولای چې وخت له لاسه ورکړي او له بلې خوا دا کار د هغو قراردادي موادو خلاف و، چې د روسيې او ترکيې ترمنځ د ايران د وېش په باب و.(۴۷)

عثماني ځواکونه چې ۷۰_۸۰ زره کسان او اويا توپونه يې لرل، چې له همدان څخه يې د اصفهان پر لوري حرکت کاوه،

مشر يې احمد پاشا اشرف ته توند ليک ولېږه او په هغه کې يې اشرف ته ګواښ کړی و، چې ايران پرېږدي او شاه سلطان حسين ده ته ولېږي او يادونه يې کړې وه چې د ايران پخواني پاچا به بيا پر اصفهان واکمن کړي.

اشرف په دې پيغام دومره راوپارېد چې امر يې وکړ د مات شوي شاه سر دې له تنه جلا کړل شي، بيا يې له ليک سره يوځای د يوه ريبار په ملګرتيا احمد پاشا ته ولېږه او دا يادونه يې هم وکړه چې ځواب به يې په توره وايي.(۴۸)

ډاکټر فلور، د (اشرف بر تختګاه اصفهان) نومي کتاب ليکوال د هالېنډي شاهدانو له قوله ليکي چې احمد پاشا د يوه ترکي او دوو افغان ملايانو په مرسته اشرف ته دغه پيغام ولېږه:

"اشرفه!

ته بايد عثماني سلطان ته د تسليمۍ لپاره په خپله احمد پاشا ته راشې، سلطان به تا ته د يوه هم مذهبه او بېګلربېګي په توګه د ايران او ځينو نورو سيمو يوشمېر ځايونه دروسپاري. ته بايد ډېر ژر تسليم شې، سکه او خطبه بايد د عثماني سلطان په نوم وويل شي".

شاه اشرف هغه ترکي ملا په دې ځواب سره احمد پاشا ته ولېږه:

"که عثماني سلطان له صفوي امپراتور سره کړي، تړونونه نه تجديدوي، زه د خپلې پاچايۍ يو امتياز هم نه تسليموم، ځکه زياتې سيمې ما خپله ګټلې دي، زه تر خپلې وروستۍ سلګۍ پورې د هغو دفاع کوم".(۴۹)

احمد پاشا د اشرف په پيغام ډېر په غوسه شو او د پرمخيون

امر يې وکړ. د همدان په ۸۰ میلۍ کې ترکي ځواکونه د اشرف له ځواکونو سره چې شمېر يې ۱۷۰۰۰ کسانو ته رسېده مخ شول. دواړو ځواکونه په لنډ واټن کې سره مخامخ ودرېدل او د لښکرو وضعه يې مطالعه کړه، اشرف په ترکي لښکرو کې د لارموندلو لپاره ځيني کسان ولېږل، چې لږ تر لږه د جګړې له صف څخه کردان وباسي. په عين وخت کې احمد پاشا خپل ۶۰۰۰ سرتېري د شپې په تياره کې د يوه بريد لپاره د اشرف د لښکر پر لوري ولېږل. خو لارښود دوی د شپې په تياره کې داسې ځای ته بوتلل، چې تر وروستي کسه پورې د افغانانو د توري ښکار شول. احمد پاشا په دې خبر ډېر په غوسه او حيران شو، پر همدې مهال څلور افغان ديني پوهان د ترکانو پوځ ته ننوتل او له جګړې څخه يې د لاس اخيستلو تبليغ پيل کړ، تر ټولو مشر يې احمد پاشا ته وويل چې د خپل پاچا (اشرف) له خوا ورته راغلی او له ترکانو څخه غواړي له خپلو هم مذهبه سنيانو سره دښمني ختمه او په ګډه د شيعه ايرانيانو پر وړاندې جهاد وکړي. افغان پوه په دې حملې سره چې احمد پاشا به د خپلو هم مذهبه کسانو په وژلو سره خواشيني وي، خپله خبره پايته ورسوله. همدا مهال چې احمد پاشا له افغان پوه سره پر خبرو لګيا و، د اذان ږغ اوچت شو، افغان پوهان سم له لاسه د لمانځه لپاره د ترکانو په صف کې ودرېدل. په دې توګه يې له هغوی سره يوځل بيا خپله هم مذهبي وښووله، تر لمانځه وروسته يې يوځل بيا ټينګار وکړ، چې بايد له وژنو لاس واخيستل شي او پر خپلو اسونو سپاره او خپل پوځ ته ستانه شول. پر همدې مهال ځيني ترګان ورپسې روان شول.

احمد پاشا چې دا وضعه ولیده، نو چاره یې په بېړني برید کې ولیده، سم له لاسه یې امر وکړ چې پر افغان پوځونو دې برید وشي. خو دا هغه وخت و چې د اشرف تدابیرو کار وکړ. نه یوازې د ترکي پوځ زیاتو کسانو له برید څخه ډډه وکړه، بلکې ۲۰۰۰ کردانو د بېګ سلیمان اوغلو تر مشرۍ لاندې له ترکانو بېل او له اشرف سره ملګري شول. احمد پاشا د خپل پوځ پاتې برخه سره منظمه کړه او پر اشرف یې برید وکړ، خو شا ته وتمبول شو. ترکانو دوه ځله بیا بریدونه وکړل، خو دواړه ځله له ماتې سره مخ شول. احمد پاشا پر افغانانو خپل بری ناشونی ولید، پر دې بنسټ یې د شاتګ امر وکړ، پوځیان یې داسې ژر تر شا شول چې په همدان کې هم تم نه شول، بلکې سیده یې ځانونه بغداد ته ورسول، خو ۱۲۰۰۰ مړي یې له توپخانو او نورو جګړه ییزو وسایلو سره یوځای پر ډګر پرېښي وو.

کردانو له دې اله ګولې څخه په استفادې سره د ترکانو د پاتې شویو توکو په لوټنې لاس پورې کړ، افغانانو جګړه ییز وسایل او ټولې توپخانې ونیولې.(۵۰)

فرهنګ د دې پېښې مهال د ۱۷۲۲م کال د نومبر ۲۰مه ګڼي او د ترکانو د تلفاتو شمېر یې ۱۷زره تنه قید کړی دی.(۵۱) خو ډاکټر ویلیم فلور د دې جګړې نېټه د ۱۷۲۲م کال د نومبر اتمه او د ترکانو تلفات ۳۰۰۰۰ تنه ګڼي، چې ګواکې ځینې جګړه ییز وسایل هم ځنې پاته شوي او د اشرف تلفات یوازې ۱۴کسه ګڼي. بیا زیاتوي چې اشرف د ۱۷۲۲م کال د نومبر پر ۱۷مه په برې سره اصفهان ته ستون شو، خو هالېنډي سوداګریز استازی (اسخارو) له هغو کسانو څخه و، چې د ښار په یو میلۍ کې د

اشرف هرکلي ته ورغلی و.(۵۲)

تر دې جګړې وروسته چې ترکانو له اشرف سره سولې ته غاړه کښېښوده او د دواړو غاړو ترمنځ یو تړون لاسلیک شو، چې په ترڅ کې یې اشرف ومنله چې تر واک لاندې سیمو کې به یې په لومړۍ خطبه کې د سلطان عثماني نوم د اسلام د خلیفه په توګه یادېږي، وروسته دې د اشرف نوم اخیستل کېږي. په مقابل کې سلطان عثماني شاه اشرف د ایران د پاچا په توګه په رسمیت وپېژاند او موافقه یې وکړه چې د اشرف په نوم دې سکه ووهل شي. که څه هم اشرف دا کار په هماغه پیل کې کړی او د سرو- سپینو سکې یې ډېرې ارزښتمنې وې او د (اشرفۍ) په نامه یې په افغانستان او ایران کې زیات پېرېدونکي لرل، بله دا چې د ایران لوېدیز ولایتونه لکه کرمان شاهان، همدان، سنندج، خرم اباد او د اذربایجان ځینې برخې چې وړاندې ترکان پرې واکن وو، د ترکانو تر واکمنۍ لاندې پاتې شوې.

تر دې تړون وروسته عثماني دولت رشید افندي په ۱۷۲۸م کال په اګست کې د سفیر په توګه شاه اشرف ته (اصفهان ته) ولېږه. شاه اشرف هم محمد خان بلوڅ چې په بلوڅانو کې یې ډېر نفوذ درلود، د سفیر په توګه استانبول ته ولېږه. عثماني دربار د محمد خان بلوڅ ډېر تود هرکلی وکړ او امر یې وکړ چې د افغان سفیر ټوله لار دې سپینه شي. ترکانو (خان سیواسي) یانې سپین کاري خان وباله.(۵۳)

شاه اشرف چې له عثمانیانو بېغمه شو، نو روسانو ته یې پام واړاوه. روسانو مخکې د ستر پطر تر مشرۍ لاندې دربند او بادکوبه ښارونه نیولي وو، په هغه وصیتلیک کې چې د ستر

پطر ګنل شوی، راغلي دي: "هند او قسطنطنیې ته نژدې کېدل غوره دي، که څوک دا سیمې په لاس کې ولري، د ټولې نړۍ خاوند به وي، نو دې موخې ته د رسېدو لپاره باید دایمي جګړو ته لمن ووهل شي. نه یوازې په ترکیه کې، بلکې په ایران کې هم د تور سمندر پر شا و خوا د کښتۍ جوړونې د کارځایونو جوړونه او د دې سید تدریجي تصرف چې د بالتیک د سیند په شان زموږ د طرحو د اجرا په برخه کې ډېر ضروري دي، دغه راز د فارس تر خلیج پورې نفوذ، د ایران کمزوري کول او د امکان په صورت کې له شرق سره سوداګریز اړیکي غزول. وروسته بیا د هند پر لوري پرمختیون چې د نړۍ د خزانو انبار دی، د هغه تر نیولو وروسته به د انګرېزانو سرو زرو ته اړتیا نه لرو.(۵۴)

په دې توګه تودو اوبو ته د رسېدو مفکوره د روسانو په مغزو کې دننه شوه. پطر په ۱۷۲۵م کال ومړ. پاتې کسانو یې دومره وړتیا نه درلوده، چې د هغه پلانونه تر تودو اوبو پورې ځان رسول عملي کړي. خو په قفقاز کې یې خپلې نیول شوې سیمې وساتلې. له بله پلوه شاه اشرف دومره ځواک نه درلود چې روسان د قفقاز له نیول شویو سیمو وباسي. د سید الخان ناصر تر مشرۍ لاندې یو لښکر یې د روسانو پر وړاندې مبارزې لپاره ولېږه، د افغان او روسي ځواکونو ترمنځ څو وړې جګړې ونښتې، چې سید الخان ناصر په کې ټپي شو. تر دې وروسته د ۱۷۲۹م کال د فبرورۍ ۳ یا ۲۴مه د سید الخان ناصر او جنرال لواشف ترمنځ په رشت کې یو تړون لاسلیک شو، چې د دې تړون له کبله شاه اشرف له هغو سیمو صرف نظر وکړ، چې وړاندې طمهاسب میرزا صفوي او استازي یې اسمعیل بېګ

روسانو ته سپارلې وې. په مقابل کې روسانو شاه اشرف د هغه تر واک لاندې سيمو او ايران د پاچا په توګه وپېژانده. دواړو هوکړه وکړه، چې تجارتي چارو ته به اجازه ورکوي، په اصفهان کې به روسي سوداګر استوګنه کولای شي او له هغه ځایه به هند ته تلای شي. **(۵۵)**

پر صفوي ايران باندې د روسانو او ترکانو د يرغلونو له کبله ايران پر ځلورو برخو ووېشل شو. لوېديز او شمال لوېديز ولايتونه يې عثماني دولت، شمالي دا يې په روسي دولت پورې وتړل شول، غربي خراسان او ځينې نورې شمالي سيمې يې طهماسب ميرزا صفوي ته پاتې شوې، چې د خپل پلار تر مړينې وروسته يې ځان د ايران د پاچا په توګه اعلان کړی و او شاه اشرف پر اصفهان، شيراز، قزوين، تهران، کرمان، سيستان او د ايران پر ځينو نورو لوېديزو برخو واکمن و. کندهار چې د اشرف پلرنی ټاټوبی و، د شاه محمود تر مړينې وروسته د محمود د ورور شاه حسين په لاس کې و، چې د اشرف واک نه پرې چلېده، ځکه شاه حسين ځان خپلواک اعلان کړی و. اخر شاه اشرف له خپل هېواد څخه مرسته ترلاسه نه کړه، اړ شو چې د ايران پر سني مذهبه اجيرو پوځيانو تکيه وکړي، چې دا يو کمزوری بنسټ و.

د سلطنت د مدعيانو پر وړاندې د شاه اشرف جګړې:

شاه اشرف نه يوازې اړ و چې د روسانو او ترکانو پر وړاندې د ايران د ګټو دفاع وکړي، بلکې بايد هغه پاځونونه يې هم ځپلای، چې د صفوي دولت د دروغجنو وارثانو او مدعيانو له خوا کېدل.

د سلطنت یو بل مدعي سید احمد کرماني و، چې ګواکې نیکه یې میرزا داود د امام رضا د کورنۍ غړی و، چې د شاه سلیمان صفوي له لور سره یې واده کړی و او ګواکې پاچایي د ده حق کېده.

نوموړي په پیل کې له شهزاده طهماسب سره همکاري کوله، خو کله چې یې ولیدل طهماسب یې خبرې نه اوري او په خپل عیش او نوش اخته دی، اړیکې یې ورسره وشلول او په کرمان کې یې د خپلې خپلواکۍ بیرغ اوچت کړ، ځان یې پاچا وباله. طهماسب هڅه وکړه چې منحل یې کړي، خو بریالی نه شو. اخر شاه اشرف د ۱۷۲۸م کال ـ ۱۱۴۰هـ هغه له ماتې سره مخ کړ.

په بلوڅستان کې بیا بل کس سر را اوچت کړ، چې ډېر ژر یې کار مخته لاړ. دا سلطان محمد نومېده، څرنګه چې یې د خره له سورلۍ سره ډېره مینه لرله، په (سلطان محمد خرسوار) باندې ډېر مشهور شوی و.

سلطان محمد خرسوار یو ځل سید احمد کرماني ته ماتې ورکړه او په لوټ و تالان یې هم لاس پورې کړ. خو شاه اشرف دا کس هم له ماتې سره مخ کړ او اړ یې ایست چې هند ته وتښتي.(۵۷)

د بختیاري په غرنۍ سیمه کې هم یو کس پیدا شو چې لومړی یې ځان معصوم میرزا ونوماوه بیا یې پر ځان صفي میرزا نوم کېښود، خلکو تصور کاوه چې دا به هماغه صفي میرزا وي، چې په ۱۷۲۵م کال یې غوښتل د شاه محمود له زندان څخه وتښتي. ډېر ژر یې د هغه بلنه ومنله او د طهماسب تر نوم وروسته یې د هغه نوم په خطبه کې واخیست، خو طهماسب

میرزا یې له اصلیت څخه انکار وکړ. خو دی په شوشتر کې یوځل بیا پر خپلو ساده پلویانو برلاسی شو، چې په ۱۱۴۰_۱۷۲۷م کال ووژل شو.

په ۱۱۴۳هـ (۱۷۲۹م کال- اګست) یو بل مدعي محمد علي رفسنجاني هم ځان صفي میرزا ونوماوه او د شوشتر پر خلکو یې رغ وکړ، خلکو ویل چې د ده سترګې د صفي میرزا سترګو ته ورته دي، حال دا چې هېچا هم د مانۍ په حرم کې د مېشت صفي میرزا سترګې نه وې لیدلې، خلکو یې ملاتړ وکړ، خو د شوشتر واکمن یې له ملګرتیا انکار وکړ، هغه یې تر فشار لاندې ونیوه، تر دې چې نوموړی له هغه ځایه وتښتېد او بین النهرین ته لاړ، وروسته بیا قسطنطنیې ته ورسېد.

د لاهي جان له خلکو یوه بل تن زینل بن ابراهیم هم په طغیان لاس پورې کړ او ځان یې د شاه سلطان حسین زوی اسمعیل میرزا وباله او مدعي شو چې د شهزادګانو تر مړینې وړاندې له زندان څخه تښتېدلی و. زینل تر یوې جګړې وروسته د طهماسب میرزا له پلویانو سره له روسانو سره د روغې لپاره ګیلان ته لاړ، روسانو هغه د ترکانو تر واک لاندې سیمو ته په تېښتې اړ ایست.

که څه هم په پیل کې یې کار ښه روان و، خو اخر ونیول شو او یا ووژل شو. دوو نورو کسانو هم ځانونه اسمعیل میرزا وبلل، یوه په بختیاري سیمه کې پاڅون وکړ، خو ډېر ژر پوپناه شو، بل تن یې په اصفهان کې د طهماسب میرزا تر جلوس وروسته له درباره سر رااوچت کړ او طهماسب میرزا یې د خپلې دعوې تر اغېزې لاندې راوست، کله چې طهماسب پوه شو چې دی یې د

تاج او تخت د لوټلو خیال لري، ویې نیوه او ویې [illegible] ادعاوې او پاڅونونه دا څرګندوي چې خلکو پر خپل هېواد د پردیو واکمني نه غوښتله او په داسې کس پسې وو چې دوی د پردیو یرغلګرو له منګولو وساتي.

اخر داسې یو کس پیدا شو، خو دا کس شهزاده طهماسب صفوي نه و، بلکې یو زړور جنګیالی و، چې د واک غوښتنې په موخه د ۷ـ۸ کلنو جګړو له بهیر ځخه تېر شوی و. دا کس د شهزاده طهماسب د ځواکونو اصلي قوماندان نادرقلي و. تاریخ کښونکي په دې باور دي چې په خراسان کې د ملک محمود سیستاني په حکومت کې د نادرقلي جګړه ییزې زده کړې د هغه په روښانه راتلونکي کې مهم رول درلود. نادر په پیل کې د ملک محمود سیستاني په چوپړ کې و، څرنګه چې یې په ځان کې یو ډول غرور درلود، د ملک له خدمت ځخه یې اوږې تشې کړې او په غلا یې پیل وکړ. د هغه د نیولو لپاره د ملک محمود هڅې ګټورې تمامې نه شوې، د زړورتیا اوازه یې تر شهزاده طهماسب پورې ورسېده، هغه چې له خدایه همداسې یو کس غوښت د نادر د لیدو لپاره له مازندران ځخه خراسان ته راغی او په قوچان کې یې ورسره ولیدل، نادر هم په ذهن کې ځینې خیالونه درلودل، نو خپلو موخو ته د رسېدو لپاره یې د شهزاده طهماسب شتون ښه چانس وګانه او د صفوي سلطنت د مدافعینو په لیکه کې ودرېد. د طهماسب میرزا ځواکونو د نادرقلي او فتح علي خان قاجار تر مشرۍ لاندې د ملک محمود سیستاني پر وړاندې جګړې ته چې هغه مهال د خراسان شاه ګڼل کېده، ځانونه چمتو کړل، له څو جګړو وروسته یې مشهد

ونیو او ملک محمود یې تسلیم کړ، چې ټول خراسان د طهماسب لاسته ورغی.

نادر په ۱۷۲۹م کال وکړای شول د هرات ابدالیانو ته ماته ورکړي او هرات هم د طهماسب تر واکمنۍ لاندې راولي. نادر چې ابدالي مشران او جنګیالیان په خپل پوځ کې شامل کړل او شاه اشرف ته متوجه شو، د ۱۷۲۹م کال په سپټمبر کې نادر خپل ځواکونه اصفهان ته ولېږل. اشرف چې د نادر برید ته په تمه و، د مقابلې لپاره خراسان ته روان شو.

دواړو د همدې میاشتې پر ۲۹مه نېټه د مشهد - تهران پر لار د دامغان په ختیځ مهماندوست نومې سیمه کې سره مخ شول، نادر د جګړه ییزو اسانتیاوو له مخې تر اشرف بډای و او د هرات د ابدالیانو پر وړاندې یې د جګړو له کبله د افغانانو جنګي چلندونه او تخنیکونه زده وو. د ایراني ځواکونو پر شا و خوا یې خپله توپخانه د نیمې دایرې په بڼه راوګرځوله، که افغانانو له هر لوري برید کاوه، د توپخانو له ډزو سره به مخ کېدل، په دې توګه د افغانانو ټول ډله ییز بریدونه شنډ کړای شول. افغانان د ګڼو تلفاتو په منلو سره شاتګ ته اړ شول.

په دې جګړه کې ۱۲۰۰۰ افغانان مړه شول، حال دا چې د نادر د تلفاتو شمېر ۴۰۰۰ تنو ته ورسېده.

بله مهمه جګړه په مورچه خورت نومې سیمه کې وشوه، افغانانو د خپلو تجربو له مخې ټینګه مورچه نیولې وه، خو نادر اصفهان ته د خپل پوځ د یوې برخې په لېږلو سره دوی د مورچو پرېښوولو ته اړ کړل. اشرف چې د اصفهان د دفاع لپاره ډېر نهیلی و، ښار پرېښود او خپل پاته پوځ یې شېراز ته ولېږه. نادر

د نومبر پر ۱۲مه اصفهان ته دننه شو، د هغه په امر ټول هغه افغان چې په ښار کې پاته وو، یا پټ شول یا هم په ډله ییزه توګه ووژل شول. د محمود د قبر سپکاوی هم وشو. د ډسمبر پر ۹مه طهماسب میرزا هم له تهران څخه اصفهان ته راغی او د خپل پلار پر تخت یې جلوس وکړ، خو په اصفهان کې د طهماسب له واکمنۍ یوه اوونۍ نه وه تېره، چې د نادر له خوا امر وشو: "د هغه ټولو پوځیانو ته دې له خلکو پیسې راټولې شي، دا پیسې په زوره واخیستل شوې، ځینې کسان د مرګ تر بریده د لرګیو تر ګوزارونو لاندې راغلل، ان ځینې مړه هم شول. د نادر سرتېرو په رښتیا هم خلک لوټل، ان ځینې کسان به یې د غلامانو په توګه پلورل، خلک ډېر ژر متوجه شول، چې د افغانانو تر واکمنۍ لاندې یې غوره ژوند درلود". (۵۷)

نادر د پاچا پر ټینګار سربېره نه غوښتل په اشرف پسې روان شي او د هغه کار ختم کړي. تر دې چې شاه نادر ته د خراسان، کرمان او مازندران تسلیمي لاسلیک کړه او نادر ته یې اجازه ورکړه چې څنګه یې خوښه وي، هغسې مالیه دې وضعه کړي، په دې توګه نادر د طهماسب په پاچایۍ کې ورشریک شو، وروسته نادر حاضر شو، چې په اشرف پسې شېراز ته حرکت وکړي.

اشرف په شېراز کې د یوه غوره پوځ په جوړولو لګیا شو، چې په شېراز کې له مېشتو افغانانو او د عربو له نورو سني مذهبه او سېدونکو څخه یې جوړ کړ. له ټولو ستونزو سره- سره یې ۲۰ زره کسان د نادر مقابلې ته چمتو کړل. د ډسمبر پر ۲۴مه نادر د شېراز پر لوري روان شو، چې ښار ته نژدې په زرقان نومې

سیمه کې له افغان ځواکونو سره مخ شو. جګړه ونښته- نادر یوځل بیا پر افغانانو خپله برتري څرګنده کړه، اشرف له ټول مقاومت سره- سره د نادر په لاس ماته وخوړه او شېراز ته پر شا شو.

نادر ښار کلابند کړ، څرنګه چې د اشرف کورنۍ په قزوین کې د دښمن له خوا کلابنده وه، نود سپهسالار سید الخان ناصر او ملا زعفران په مرسته یې د نادر له پوځ سره خبرې اترې پیل کړې. نادر شرط کښېښود چې په بدل کې به د اشرف کورنۍ ورپرېږدي چې دوی ورتسلیم شي. شاه اشرف د صفوي مشرانو له ډلې دوې مېرمنې د سید الخان او ملا زعفران په مرسته د خبرو اترو لپاره نادر ته ولېږلې، چې له قزوین څخه یې کورنۍ خلاصه کړي. نادر چې د شېراز کلابندۍ او نورو اوږدو جګړو ته اندېښمن و، نه یې غوښتل پر اشرف ډېر زور واچوي. غوښتل یې اشرف له جګړې پرته تسلیم کړي، خو بل پلو بیا اشرف نه غوښتل د دښمن ته ژوندی ورتسلیم شي، یا هم د خپلې کورنۍ ښځینه ورپرېږدي، کله چې یې له قزوین څخه کورنۍ ورسېده، څرنګه چې د شاه محمود، شاه اشرف او پاتې کورنۍ ښځینه غړي ۱۵ تنو ته رسېدې او پر اس د ټولو وړل ناشوني وو، له بلې خوا دا مېرمنې د افغاني دود د دښمنانو په لاس کې وې. نو هغه مېرمنې یې چې نه شوای وړلای، غوښتل ویې وژني، خو زړه یې نه کېده. نو یوه خواجه سرای ته یې وویل چې ۱۳ مېرمنې ووژني. خپله یې درې ځوانې مېرمنې د صفوي کورنۍ له دوو مېرمنو سره راواخیستې او د خپل سرلښکر سید الخان ناصر او ۲۰۰ افغان سپرو جنګیالیو په مرسته د شپې له خوا له ښاره ووت

او د تورې په زور يې په دښمن کې ځان ته لار پرانيستله. په ډېره بېړه يې ځان ختيځ ته ورساوه. د نادر پوځ ډېر ژر ښار ته دننه شو. هغه افغانان يې اسيران کړل چې په شېراز کې پاتې وو او د تېښتې لار پرې بنده وه. ټول يې اصفهان ته ولېږل، چې د اصفهان د اوسېدونکو پر وړاندې اعدام شي. خو ملا زعفران (د پښتو ادبياتو شاعر او اديب) له سيند څخه د تېرېدو پر وخت ځان اوبو ته واچاوه، چې د دښمن له اسارت څخه وژغورل شي. (۵۸)

د نادر ځواکونو اشرف تعقيباوه، په پل فساد نومې سيمه کې ملا پير محمد (مشهور په مياجي) له خپلو ځينو ملګرو سره يو ځای ځارونکي ونيول او د هغوی پر وړاندې يې مبارزه وکړه. تر دې چې خپل سر يې بايلود. خو شاه اشرف او د هغه ملګرو ته يې دا زمينه برابره کړه، چې د دښمن له منګولو ځانونه وژغوري.

په هر حال، وروسته تر دې چې اشرف د نادر له خوا ماته وخوړه، نور يې ونه شول کړای چې د نادر په وړاندې د مقابلې لپاره پوځ تيار کړي. د ۱۷۳۰م کال په فبرورۍ کې اړ شو چې کندهار ته لاړ شي. وروسته تر دې چې له کرمان او لوت دښتې څخه واوښت، ځان يې د نادر له ځارګرو په امن وليد، خو له بده مرغه چې د خپل تره د زوی شاه حسين له خوا تر ځارنې لاندې ونيول شو. کله چې په هلمند کې (لکي) او (صفار) سيمو ته ورسېد، خبر شو چې شاه حسين يې د وژلو نيت لري، نو هڅه يې وکړه چې بلوڅستان ته پناه يوسي، خو وخت يې ونه موند او ۱۷۳۰م کال په مارچ کې د شاه حسين هوتک له خوا د ګمارل شوي شخص ابراهيم په ګولۍ ووژل شو. ګواکې شاه حسين د

خپل وررور شاه محمود غچ څنې واخیست.

فرهنګ، د جهانګشای نادري نومي کتاب د لیکوال میرزا مهدي خان له قوله لیکي چې د اشرف تر وژنې وروسته د ملا زعفران په نوم یوه کس په سنندج کې د شاه حسین له لوري نادر ته یو لیک راوړ، چې په کې غوښتنه شوې وه د شاه محمود کورنۍ پاتې غړي چې په شیراز کې دي، باید کندهار ته ولېږدول شي او د خپلې دوستۍ د زبات لپاره یې د شاه اشرف وژنه یاده کړې وه، ګواکې کله چې د هلمند له غاړې د بلوڅستان پر لوري روان شو، شاه حسین یې د څارنې لپاره په ګرمسېر کې قلعه لکي ته دننه شو. ابراهیم خان بلوڅ خپل یو ملازم د هغه څارنې ته وګماره. په دې وخت کې شاه اشرف د شورابک د سفلای په زرد کوه کې و. ابراهیم نومي کس د ګولۍ په ډز سره وواژه، وروسته شاه حسین هوتک د صفوي شاهي کورنۍ غړي د شاه محمود هوتک د کورنۍ له ۱۴ غړو سره چې د نادر افشار په واک کې وو، بدل کړل(۵۹)

څه موده وروسته په خپله شاه حسین هوتک هم د نادر له خوا په کندهار کې ماته وخوړه او مازندران ته په تېښتې اړ او هورې ووژل شو.

د شاه اشرف شخصیت او ځانګړتیاوې:

پولېنډي کشیش کروسینسکي چې د اصفهان د کلابندۍ او فتحې پر مهال هورې حاضر و او څو ځله یې له شاه محمود او شاه اشرف سره لیدلي دي، د شاه اشرف په باب وایي:

"اشرف له محمود سره له کندهاره راغلی و. جنګیالی او تجربه کاره انسان و، یوه ډله پوځ یې په خبره عمل کاوه. عاقل او

د نظر خاوند، دغه راز زړور، مدبر، د خلکو خیرغوښتونکی، متواضع او زړه سواندی و. له دې کبله خپل پوځ ورسره ډېره مینه لرله. په ګلناباد کې د سولې غوښتونکی و. خو د محمود په دماغ کې د پاچایۍ هوس غزونې کولې. کله چې اشرف ورته د سولې وړاندیز وکړ، محمود ترې خپه شو.

کله چې اشرف له دې موضوع خبر شو، خامخا یې په زړه کې وېره پیدا شوه، د اصفهان د کلابندۍ پر وخت چې په شاهي سرای کې خواړه نه وو، اشرف له موضوع څخه په خبرېدو سره شاه ته زر منه خواړه ولېږل او لیک یې هم ورته ولیکه، چې په کې یادونه شوې وه دا خواړه دې شاه خپلو تابع پوځیانو ته ورکړي.. کله چې محمود له دې خبرې خبر شو، د دې لپاره چې اشرف یې د نیت په بدلون پوه نه شي، نو هغه یې څو ورځې وروسته اصفهان ته ولېږه او د هغه د ځپلو لپاره یې مرستندوی لښکر د اصفهان شا و خوا ته ولېږه.

کله چې اصفهان فتحه شو، اشرف یې راوغوښت او هیله یې ترې وکړه چې ایا شاه سلطان حسین ته یې خواړه ولېږل؟ بیا یې زندان ته ولېږه، خو بیا یې هم په بند کې درناوی کاوه، ځکه محمود د اشرف، امان الله خان او افاغنه شیخ (ملا پیر محمد) د تدبیرونو له کبله د دولت مشر شوی و. اشرف د خپلې واکمنۍ پر وخت د نرمۍ، تواضع او عدالت لار خپله کړه، شا و خوا سیمو ته یې خلک ولېږل، لیکونه یې ولیکل، چې تر دې وروسته باید د ایران خلک اباد وي- نه خراب.(٦٠)

په ایران کې د شاه اشرف یو له مهمو کارونو څخه د یوه ارزښتمن او مهم کتاب (تذکرة الملوک) پاتبدل دي، چې د هغه

په امر د صفوي حکومت د اداري سازمان په باب د هغه د پاچايۍ په دويم کال (۱۷۲۲م- کال) ليکل شوی او ظاهراً پر ايران باندې د واکمنو افغانانو لپاره د حکومت او اداره کولو فن څرګندوي. دا کتاب همداسې يو تاريخي ارزښت لري، چې پوهاند مينورسکي يې اړ کړ چې په لمنليک او اوږدې سريزې يې بيا خپور کړي. پوهاند مينورسکي په دې سريزه کې د اروپايي ليکوالو لکه شاردن، کمپفر، سانسون، ډوبرين او نورو له خوا د ارزښتونو د تاکنې په باب وايي: "د هغوی ليکنې يوازې شرحه او ستاينه ده، حال دا چې تذکرة الملوک د صفوي ادارې د دستګاه رښتينې اروا موږ ته راښيي".(۲۱)

بله موضوع په اصفهان کې طلايي او د سپينو زرو اشرفۍ ضربول دي، چې اشرف پر اصفهان باندې له واکمنېدو سره دا سکې ووهلې. په افغانستان او ايران کې يې ډېر ارزښت درلود، چې تر اوسه يې خپل شهرت ساتلی دی. پر ځينو سکو دغه بيت لوستلای شو:

به اشرفي اثر نام ان جناب رسيد
شرف ز سکۀ اشرف به افتاب رسيد

يوې افغان مېرمنې (بي بي زينبو) د شاه اشرف په باب وايي:

که زمری دی، شاه اشرف د جنګ زمری دی
اشرف ته کام رانغی، ځکه نادر پر اشرف بری دی

دغه راز هغه دولت چې ميرويس نيکه يې بنسټ کېښېود او د کندهار په هوتکي دولت سره مشهور شو، څه کم دېرش کاله يې دوام وکړ، خو د فيوډالي ځانګړنو له مخې د اکا د زامنو او نظامي مشرانو ترمنځ اختلاف پيدا شو، چې اخر يې دا دولت ړنګ کړ.

ارزونه او پایله:

د هېواد د تاریخ د دې پړاو پېښو ته په کتنو سره دا پایله اخلو:

۱. افغانان جنګیالي او خپلواکۍ غوښتونکي خلک دي، کله چې بهرني، یرغلګر پرې ورشي، دوی ډېر ژر د یرغل درد نه زغمي، خو تر پایه نه شي کولای چې د ذلت او تېتهال، بردګۍ او غلامۍ کړۍ په غاړه کې یوسي. اخر راپاڅي او له بهرنیانو څخه د ځان د نه درناوي، سپکاوي او ظلم غچ اخلي.

۲. د صفوي ظالمې واکمنۍ پرضد د محمود افغان له پاڅون څخه باید بل عبرت واخلو. هغه دا چې که څه هم محمود د ایران غوندې ستر هېواد د اداري لپاره ډېر ځوان و او په حکومتدارۍ کې یې یوازې (دوه- درې کاله) تجربه لرله، خو خپلو خلکو ته یې دا ثابته کړه، چې د افغانانو غرنې ځوانان که وغواړي کولای شي یو ستر پاڅون او د پردیو پرضد یو غورځنګ راوپاروي او پر دښمن بری ومومي.

۳. درېیم ټکی چې باید نغوته (اشاره) ورته وشي، دا دی چې تاریخ ته وا د محمود پر اوږو درونند تاریخي رسالت ایښی، چې د هغه صفوي دولت پرضد پاڅي چې غوښتل یې د شیعه مذهب په رسمي کولو سره یې د نورو مذهبونو د پلویانو په وړاندې دښمني راواخیستله او په دې تور یې په سلګونو بېګناه خلک ووژل.

شاه محمود په خپل دې کار سره د زرګونو ایرانیانو او افغانانو له ګرېوانونو څخه د صفوي بېرحمه او بې کفایته شاهانو منګولې د تل لپاره لیرې کړې.

دا هغه رژيم و چې په خپله ۲۲۵ کلنه واکمنۍ کې يې له سره تر پايه وينې وبهولې، بېرحمي، ورور-وژنه، عناد او ريا يې زياته کړه. هغه رژيم چې انسانان به يې ژوندي کباب ول، انسانان به يې په دېګ کې اېشول، ښځې يې ورڅيرلې، خسيانول يې او يا يې معيوب ول. هغه رژيم چې شاهانو به يې د مرشدۍ او پېشوايۍ دعوه کوله، خو په بېرحمۍ او ورور-وژنه کې دومره توند وو، چې خپلې مېرمنې او اولادونه به يې وژل.

دغو ټولو فسادونو، ناروااوو، ظلم او مذهبي، سياسي او کلتوري ستم ته په پام سره بايد د ايران خلک په ځانګړې توګه مذهبي لږکيو د صفوي دولت پر وړاندې د محمود پاڅون په ښه فال نيولای، ځکه چې د ايران د ملت له وسه دا نه و پوره، چې ايران د صفوي دولت له دې مذهبي استبداد څخه وژغوري. که څه هم د شاه سلطان حسين د حکومت په ټوله دوره کې به هر ځای پاڅونونه کېدل، خو اصلي ژغورون ستونزمن و. لکه څنګه چې نن هم له شيعه روحانيت څخه د ايراني ملت ژغورنه اسانه کار نه دی او د يوې پېړۍ ربع کېږي چې د ايران روښاندي هڅه کوي په ايران کې اخندي رژيم د وخت غوښتنو ته ځواب ووايي. د وينا ازادۍ، د ښځو او نارينه وو د حقونو برابري، د ملګرو ملتونو مدني قوانينو او د بشري حقونو ميثاقونو ته درناوی وکړي، واکمن رژيم داسې نه وي.

د سيف لودين کتابتون

له شک پرته زيات ايراني روښاندي د زياتو خپلواکۍ غوښتونکو ځوانانو سره داسې شېبې ته لار څاري چې له ورکې څخه يو لاس راشي او دوی وژغوري. که داسې يو لاس پيدا شي او د ايران ملت لپاره کار وکړي، خلک يې بايد مننه وکړي.

۴. موږ دا نه وایو چې له اصفهان څخه واکمنو افغانانو پر کندهار، هرات او جلیسن باندې تر صفوي واکمنانو ښه کارونه کړي، خو دا باید هېر نه کړو چې د اصفهان تر سقوط وروسته کله چې د شاه محمود په امر کوڅې او ښارونه له مړو ډک او ښار ته خوراکي توکي راوړل شول، دغه راز پر اداري کارکوونکو څارنه پیل شوه، چې له خلکو رشوت وانخلي، دې کارونو د اصفهان د خلکو خوښي وپاروله او ویل کېدل چې نوی حکومت تر زاړه- ښه کارونه کوي. خو فاتحو واکمنو لا پر کندهاریانو باندې د صفویانو له خوا شوي ظلمونه نه وو هېر کړي، د دې ترخه وخت په یادولو سره به یې د غچ اخیستنې حس راوپارېد، چې دوی یې زیاتي او خشونت ته هڅول، چې د اصفهان د فتحې د لومړیو وختونو هغه تمه یې له منځه یوو وړله، چې په دې توګه د افغانانو پر وړاندې د ایرانیانو کینه لا پسې زیاتېده او دوی هم په مقاومت لاس پورې کاوه، چې اخر یې یرغلګرمات کړل.

باید هېر نه کړو چې د سني روحانیت تبلیغاتو هم پر ایران باندې د واکمنو افغانانو په چلند کې خپله ونډه لرله، ځکه چې سني دیني پوهانو د شاه محمود پلار میرویس نیکه ته فتوا ورکړې وه:

که یو مسلمان- یو مسیحي پوځي ووژني، یو ثواب یې کړی، خو که څوک یو ایرانی (شیعه) ووژني- دومره ثواب یې کړی چې اجر یې اویا برابره زیات دی". (سقوط اصفهان، بروایت کروسینسکی، تهران چاپ، ۳۲مخ).

د دې شرعي فتوا له مخې که فاتحو ځواکونو د خلکو مالونه د غنیمت په توګه وړي، وژنې وکړي او غلا یې کړي، په حقیقت

کې يې پر خپلو مذهبي لاربښوونو عمل کړی، لکه څنګه چې قزلباشو سرتېرو د خپل مرشد اعظم شاه اسمعيل او شيعه روحانيت د فتوا له مخې چې حکم يې ورکړ: "د يوه سني وژل دومره ثواب لري، لکه ۵ پوځي کافران دي چې وژلي وي، له سني سره نکاح روا - نه ده، وينه او مال يې حلال دي، واجب ده چې د اميندوارو مېرمنو خېټه يې وڅيرې او نارينه اولادونه يې بايد په نيزه ووژل شي، د سنيانو د مالونو پلورل او رانيول حلال دي، ځکه چې له اسلامي ازادۍ څخه بې برخې دي..." (پس از هزارو چهارصد سال، ۷۲۲مخ).

د سنيانو خېټې يې وڅيرلې او يا يې په تبر دوه نيم کړل، په اېشېدلو اوبو کې يې واچول، يا يې ژوندي پوست کړل...

اجازه راکړئ وپوښتم چې د دې فقهي فتواوو په کوم ځای کې اسلامي عدالت او خدايي قاف په پام کې نيول شوی، کوم سليم عقل او وجدان دا منلای شي چې د يوه مسلمان له خوا د بل وژل او په خېټه کې د ماشوم وژل شرعي امر او ترسره کوونکی به يې جنت ته ځي؟

موږ د روڼاندو انسانانو غوندې ډېره موده کېږي چې د ډيموکراسۍ په منځ (غرب) کې اوسو، دلته هرڅوک که هره عقيده، دين او مذهب ولري د يو بل تر څنګ ژوند کوي. هېڅوک ځان ته دا حق نه ورکوي، چې بل څوک د دين، عقيدې، جنس، ملت يا هم د سترګو د رنګ له مخې سپک کړي. که پر موږ دغسې يوه فتوا صادره شي، چې د ثواب لپاره که هرځای سني يا شيعه وينئ- هغه ووژنئ، چې جنت ته لاړ شئ، ايا دا مذهبي لاربښوونه به ومنو؟

فکر کوم هېڅکله هم نه، که چېرې رواني ناروغ واوسو، وبه يې منو، ځکه د صفويانو پر مهال په ايران او عثماني ترکيه کې د شيعه مذهب تر رسمي اعلانېدو وروسته دا ډول وژنې وشوې، خو ولې کوم مذهبي يا ديني مخکښ د دې کار مخنيوی ونه کړ؟

حقيقت دا دی چې (د دين دکاندارانو) چې خپل پايښت يې د مذهبي اختلافونو په تودوالي کې ليده، دغه ډول غيرانساني عمل او دښمنۍ کړې دي.

د اسلامي مذهبونو تاريخ ته په کتو سره جوتېږي، چې د مذهبونو د پيدايښت په بهير کې د هر مذهب مشر هڅه کړې چې يوازې خپل پلويان رښتيني مسلمانان وګڼي او نور کافران.

کله چې پر خپله مخالفه ډله بريالي شوي، هر ډول وحشيانه عمل يې ورباندې کړی او مجازات کړي يې دي، نو د دې وينې تويونې او اختلافونو يو لوی لامل د مشرانو او د اسلامي مذهبونو بېلابېلوالی دی. د ورورۍ، انساندوستۍ او متقابل درناوی وکړي او ووايي: هغه خلک چې پيغمبر يې يو دی، ټول مسلمان او په خپلو کې توپير نه لري، برعکس يې د نورو ډلو پر وړاندې نفاق، کينه او دښمني خپله کړه، چې ساده خلک يې په خپلو کې سره واچول، خو ګټه دوی وکړه.

تر نن ورځې پورې د اختلافونو پر اور تېل ورشيندل کېږي او عقيدوي بېلابېلوالی موجود دی، واکمن روحانيت (شيعه او سني) د خپلو ګټو لپاره له دين څخه يو غټ پلورنځی جوړ کړی، چې په کې جنت ته د تللو لپاره غيرانساني، تروريستي کارونه ښوول کېږي او د بېلابېلو اسلامي ډلو ترمنځ کرکه زياتوي، نه

پرېږدي چې پوه او هوښيار خلک د يو بل تر څنګ عزتمن ژوند ولري او د خپل ژوند د لوړوالي او ښه والي لپاره خپله انرژي وکاروي.

ايراني پوه، ډاکټر شفا د خپلو پراخو څېړنو پر بنسټ، چې د دين او مذهب په برخه کې يې لري، په دې اند دی:

شيعه مکتب له هماغه پيله له سنيانو سره چې د حکومتي دستګاه مذهب و، دښمني پيل کړه، خو دا دښمني، ښکنځل، سپکاوی او اهانت د خلفای راشدينو تر درېيو خليفه وو هم وغزول شوه، خو سنيانو هېڅکله هم څلورم خليفه (علي بن ابي طالب) ته سپکاوی نه دی کړی. ان د علي کورنۍ ته چې امامت ته به يې قايل نه وو، ښکنځل نه کول. دا ښکنځل د هغو کسانو له خوا چې "پرې يې نه ښوول پيغمبر او دين يې يو وي" په ايران کې د صفوي دولت په راتګ سره ډېر زور واخيست، صفوي واکمنانو د خپلو سياسي موخو د پرمختګ لپاره د دين د دکاندارانو له دغه ډول نفاق څخه ګټه اخيستې ته اړتيا لرله (نو ځکه يې شيعه د حکومت رسمي مذهب اعلان کړ او پر سنيانو يې د پلي کولو لپاره سرغوڅول، خېټه څيرل او غيرانساني شکنجې پيل کړې).

شاه اسمعيل په دوو شپو ورځو کې ۲۰زره سنيان په تبرېز کې، چې لومړيو درېيو خليفه وو ته يې ښکنځل نه وو کړي، په تبر دوه نيم کړل. په مقابل کې د عثماني ترکيې قاضي القضات د شيعه ګانو لپاره احمقانه او زشتې فتواوې ورکړې، چې د سنيانو پر وړاندې د صفويانو تر فتوا کمې نه وې. په ترکيه کې ۴۰ زره شيعه ګان د شيعه توب په ګناه ووژل شول.

نوموړی پوه زیاتوي: د "اصول کافي" له لیکلو او خپرولو وروسته تر نن پورې د شیعه ګانو د حدیثونو په کتاب کې په زرګونو کوچني او غټ حدیثونه ورزیات شوي، چې د سنیانو معتقداتو او مقدساتو ته یې سپکاوی کړی دی. د سینانو پر وړاندې د مبارزو اتل شیخ الاسلام ملا محمد باقر مجلسي، د شاه سلطان حسین صفوي پر مهال، چې په خپل ټول عمر یې د ایران سنیان ځورول په یوازې سر د سنیانو پرضد په زرګونو حدیثونه راوایستل. البته دغو دښمنیو او تورونو خپل مقابل غبرګون هم درلود. د عثماني ترکیې روحانیت هم تر شیعه ملایانو ډېرې توندې فتواوې ورکړې (توضیح المسایل، ۲۵۹_۲۶۰ مخونه)

زموږ د سیمې د اسلامي فرهنګ مخکښانو د دې دوه رنګۍ په باب ژورې لیکنې کړې، چې لوستل او اورېدل یې ډېر خوند کوي، د مولانا یو بیت دی:

رویي از خود برون کردم، یکي دیدم دو عالم را
یکي جویم، یکي گویم، یکي دانم، یکي خوانم

یو بل ادیب، طوسي بیا وایي:
مسجد اگر بنام خدا شد دکان شیخ
ویرانه اش کنید که دارالعباد گشت

ناصر خسرو بلخي وایي:
ای امت بدبخت، بدین زرق فروشان
جز از خري و جهل، چنین بنده چرائید؟

خواهم که بدانم که مراین بیخردان را
طاعت ز چه معني و ز بهر چه نمائید؟

حیکم سنایي د دین د دکاندارانو په باب وایي:
وین گروهي که نورسید ستند
عشوه جاه و زر خرید ستند
ماه رویان تیره هوشانند
جاه جویان دین فروشانند
گشته گویا زِ بغض یک دیگر
کین فلان ملحد ان فلان کافر
همه از راه صدق بیخبرند
امدي صورتند و لیک، خرند
معني دیو چیست؟ بیدادي
توبه بي دادیش چرا شادي؟
داده فتوا بخون اهل زمین
از سر جهل و هم از سر کین...

۵. وروستۍ خبره دا: افغان نسلونه باید دېته پام وکړي، چې د میرویس نیکه ځیناستی د دې پرځای چې په هېواد کې ملي واکمني ټینګه کړي، یوازې یې د خپلې ځوانۍ او مذهبي احساساتو او پښتونولۍ له مخې له دقیقې محاسبې پرته د یوه تاریخي او ستر هېواد د اداري ټینګښت لپاره هڅه کړې، چې د افغانانو حاکمیت پراخ کړي. حال دا چې د پلازمېنې فتحه یو څه او د یوه هېواد د څو ولایتونو اداره یو څه او د یوه ستر هېواد (لکه ایران) اداره بل څه و، چې په داسې یوه کړکېچن حالت کې

د ځينو جنګياليو له توانه د يوه داسي هېواد اداره کول ناشوني وو ، له همدې کبله هغو افغانانو چې د ايران د نيولو لپاره يې ملا تړلې وه، له هغې ورځې چې له کندهاره ووتل، د ژوند تر پايه يې يوه ارامه ورځ ونه ليده، خو ټول (د ۲۰ زره يرغلګرو او ۳۰ زره کورنيو غړو سره چې د شاه محمود په امر له کندهاره اصفهان ته کډه شوي وو) د ايرانيانو - په ځانګړې توګه د نادر افشار په امر په ډله ييزه توګه ووژل شول، چې په ۱۷۳۸م کال نادر افشار د کندهار د هوتکي دولت ټغر پسې راټول کړ او د غليمو هوتکيانو خانان او مشران يې له کندهاره مازندران، بخارا ، بلخ او نورو سيمو ته وشړل، يا يې له منځه يوړل.

د ميرويس نيکه له پېر (عصر) څخه د افغانستان د خپلواک دولت تر تاسيس پورې (۱۷۴۷م) چې ۳۰ کاله يې دوام وکړ، د احمدشاه بابا غوندې يو شخصيت راڅرګند شو ، هغه وکړای شول د افغان مجربو اشخاصو په همکارۍ د افغانانو واکمني نوره هم تلپاتې او غښتلې کړي، چې تر ننه دوام لري.

سرچینې:

۱ تاریخ سیاح مسیحي: د فقیر محمد خیرخواه لمنلیک او زیاتونې، کابل چاپ، ۱۳۲۳ل کال، ۱۰_۱۲مخونه

۲. لکهارت: انقراض دولت صفوي، ۵۵۵مخ.

۳. تاریخ سیاح مسیحي: ۲۸مخ.

۴. لکهارت: هماغه اثر، ۱۵۱مخ.

۵. محمد خلیل مرعشي: مجمع التواریخ، ۴۴مخ (د لکهارت په حواله، د ۱۳۱مخ لمنلیک).

۶. لکهارت: هماغه ځای ۱۵۱مخ.

۷. لکهارت: هماغه ځای، ۱۵۰_۱۵۲مخونه

۸. کروسینسکي: هماغه اثر، ۲۳مخ.

۹. لکهارت: هماغه اثر، ۱۵۱_۱۵۷مخونه

۱۰. ایران، کلده وشوش: د مادام ژان ډیولافوا اثر، شوالیه لژیون، دونور، د پاریس د پولیسو اکاډمي، ۱۸۸۷مخ، د اروانښاد علمي محمد فره وشي ژباړه، د ډاکټر بهرام فره وشي په زیار، ۱۳۷۱ل کال د تهران پوهنتون چاپ، ۲۵۲_۲۵۷مخونه

۱۱. هماغه اثر: ۲۵۷مخ.

۱۲. لکهارت: هماغه اثر، ۱۲۳_۱۲۴مخونه

۱۳. قدرت الله حداد٭کیوان (مردم) ۸۱مه ګڼه، دریم مخ، د تاریخ منظ ناصري په حواله

* جُلفا، په اصل کې (چُل پا) دی، چې موخه یې مذهبي لږکي دي، لکه ارمنیان، یهودیان او زرتشتیان چې اړ وو په خپلو پښو کې یوه ټوټه (ټوکر ړوځړوي، مسلمانان یې وپېژني او لاس ورنه کړي. دا فاشیستي عمل پر ایران باندې د واکمن اخند ذهن او روحانیت محصول و.

۱۴. لکهارت: هماغه اثر، ۱۵۲مخ، د تاریخ سیاح مسیحي سره دې پرتله شي، ۴۰مخ.

۱۵. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۵۱مخ.
۱۶. تاريخ سياح مسيحي: ۳۹مخ، لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۱مخ.
۱۷. تاريخ سياح مسيحي: ۴۲مخ، لکهارت: ۱۹۳مخ.
۱۸. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۵۹مخ.
۱۹. هماغه اثر: ۶۰مخ.
۲۰. جي، پي، تيت، سيستان: لومړی ټوک، د ډاکټر سيد احمد موسوي ژباړه، تهران چاپ، ۱۳۷۴ل کال، تر ۱۵۴مخ وروسته تاريخ سياح مسيحي: ۴۲مخ.
۲۱. لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۷_۱۹۵مخونه
۲۲. ډاکټر شفا: پس از هزار و چهارصد سال، دويم ټوک، ۷۶۰مخ.
۲۳. لکهارت: هماغه اثر، ۱۸۷_۱۹۵مخونه
۲۴. لکهارت: ۱۹۸_۱۹۹مخونه
۲۵. شفا: هماغه اثر، رستم التواريخ: د محمد هاشم اصف ليکنه، تهران چاپ، ۱۳۴۸مخ.
۲۶. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۶۱مخ.
۲۷. لکهارت: ۲۰۰_۲۰۱مخونه، تاريخ سياح مسيحي: ۴۹_۵۰مخونه
۲۸. فرهنګ: افغانستان در پنج قرن اخير، لومړی ټوک، ۹۴مخ، لکهارت: مخکښنی اثر، ۲۱۹مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۶۳مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۷۶_۷۷مخونه
۲۹. تاريخ سياح مسيحي: کابل چاپ، ۱۲_۱۳مخونه، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۴۶مخ.
۳۰. لکهارت: هماغه اثر، ۲۲۱مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۶۳مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۶۳مخ.
۳۱. تاريخ سياح مسيحي: ۵۱مخ، لکهارت: ۲۳۲مخ.
۳۲. لکهارت: ۲۳۳مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۵۱مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۷۷مخ. (کروسينسکي د ځينو وژل شويو کسانو شمېر سلګونو زره ليکلی دی).

۳۳. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۲۸مخ.
۳۴. لکهارت: ۲۳۴مخ، کروسينسکي: ۵۳مخ.
۳۵. تاريخ سياح مسيحي: ۵۷مخ.
۳۶. ګوربت مجله: پنځم کال، څلورمه ګڼه، پنځم مخ، د زبردستخان ليکنه د ښاغلي حداد په قلم
۳۷. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۷۲مخ.
۳۸. لکهارت: هماغه ځای، ۲۳۹_۲۴۰مخونه، تاريخ سياح مسيحي: ۲۰_۲۱مخونه
۳۹. لکهارت: ۳۱۷مخ، تاريخ سياح مسيحي: ۲۴مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي، ۷۵مخ.
۴۰. هماغه سرچينې: هماغه ځای.
۴۱. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۸۰مخ، فرهنګ: هماغه اثر، ۹۵مخ.
۴۲. تاريخ سياح مسيحي: ۲۲مخ، سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۸۲مخ.
۴۳. سقوط اصفهان بروايت کروسينسکي: ۸۰مخ.
۴۴. هماغه اثر: ۷۷مخ.
۴۵. هماغه اثر: ۷۹مخ.
۴۶. فرهنګ: هماغه اثر، ۹۵_۹۲مخونه لکهارت: ۳۲۲_۳۲۸مخونه
۴۷. د لا زياتو معلوماتو لپاره دې د روسيې او ترکيې ترمنځ د ايران د وېش تړون وکتل شي، کتاب: انقراض سلسله صفويه: اوولسم څپرکی، ۲۶۹مخ.
۴۸. لکهارت: ۳۳۲مخ.
۴۹. ډاکټر فلور، اشرف افغان بر تختگاه اصفهان: ډاکټر ابوالقاسم سري ژباړه، تهران، ۱۳۶۷ل کال، ۱۸_۱۹مخونه
۵۰. لکهارت: هماغه ځای، ۳۳۳_۳۳۴مخونه
۵۱. فرهنګ: هماغه اثر، ۹۲مخ.

۵۲. اشرف افغان بر تختگاه اصفهان: ۱۹مخ.

۵۳. لکهارت: هماغه ځای، ۳۳۲مخ. د خان محمد بلوڅ په باب باید ووایو چې نوموړی د بلوڅ قوم یو مخور شخصیت و، کله چې نادر افشار اصفهان ونیوه او اشرف افغان هم ماتې وخوړه، نو افغانستان ته ستون شوی و. نوموړی چې کله له ترکیې څخه راستون شو او ویې لیدل چې پاڼه اوښتې ده، بلوڅستان ته روان شو. په ۱۷۳۴م کال د خلیج له یوه عرب شیخ احمد مدني سره یوځای یې د نادر پرضد پاڅون وکړ. په څو جګړو کې یې د نادر ځواکونه شا ته وتمبول، خو اخر په یوه جګړه کې نادر ماتې ورکړه او زندان ته یې واچاوه.

محمد خان بلوڅ د نادر په لاس بند د ځان لپاره یو سپکاوی ګاڼه، له دې کبله یې ځان په خنجر له منځه یووړ. لیکوال (سیستاني) د بلوڅ قوم د دې مېړني شخص او د نادر پرضد ګڼې لیکنې کړي، چې د ملګرو قومونو په مجله کې (کابل کې) په ۱۳۶۵ل کال چاپ شوي، مینه وال یې لوستلای شي.

۵۴. رقابت روس و انگلیس در ایران و افغانستان: داکټر پیو- کارتولونزیو، د ډاکټر عباس اذرین ژباړه، ۲۲_۲۳مخونه، تهران، ۱۳۵۹.

۵۵. فرهنګ، ۹۷مخ، د لکهارت له کتاب (انقراض سلسله صفویه) سره دې پرتله شي، ۳۴۰_۳۴۱مخونه

۵۶. لکهارت: ۳۴۴_۳۴۵مخونه

۵۷. لکهارت: ۳۷۲_۳۷۳_۳۸۳مخونه

۵۸. غبار: لومړی ټوک، ۳۳۵مخ.

۵۹. فرهنګ: لومړی ټوک، ۱۰۰_۱۰۱مخونه

۶۰. کروسینسکي: هماغه ځای، ۲۳مخ.

لکهارت: انقراض سلسله صفویه، ۵۲۸مخ.

څلورم څپرکی

د هند بابري واکمنۍ پرضد
د کابل رود په سرچینو کې د پښتنو پاڅون
(۱۵۵۷_۱۲۳۷م کال)

پیل:

د هند د ګورګاني دولت بنسټ ایښودونکي بابر، په ۱۵۰۱م کال له ماورالنهر څخه افغانستان ته راغی او په ۱۵۰۵م کال یې د کابل تر نیولو وروسته په ۱۵۰۲م کال د ګورګاني شهزادګانو د مرستې لپاره هرات ته لاړ، چې له هغوی څخه د ماورالنهر د ازبکانو (چې مشر یې محمد خان شیباني و) د ګواښ پر وړاندې استفاده وکړي، خو ژمی راغی او محمد خان پر هرات برید ونه کړ.

بابر، چې له کابل څخه ناوړه خبرونه وررسېدلي وو- کابل ته ستون شو او په ۱۵۰۷م کال د کابل تر کرارولو وروسته پر غزني ورغی او د غلجیانو د پښونو په غلا کولو سره یې د ځان پر وړاندې د خلکو کرکه راوپاروله. تر دې وروسته کابل ته ستون

شو- په ۱۵۰۸م کال بابر د ختیځ پر لوري لښکرې وایستې او ننګرهار یې له کابل سره یو کړ. تر دې وروسته یې د بدخشان نیولو ته ملا وتړله او دا ولایت یې له (زبیر راعي) څخه ونیو. چې د ایران د صفوي دولت په مرسته د محمد خان شیباني په وژل کېدو سره یې د ماورالنهر نیولو ته زړه ښه کړ، چې سمرقند او بخارا یې ونیول (۱۵۱۱م کال) په ۱۵۱۲م کال ازبکان یو شول او پر بابر یې برید وکړ، چې صفوي پوځونه یې دړې وړې او سمرقند او بخارا مسترد کړل. بابر بیا افغانستان ته راغی او په ۱۵۱۸م کال وتوانېد چې پوځ جوړ کړي او د هند د نیولو لپاره له سند څخه تېر شي او پنجاب ونیسي او بېرته راستون شي. په ۱۵۲۰م کال بابر خپل زوی همایون بدخشان ته ولېږه او خپله یې پر کندهار یرغل وروړ، چې له شاه بېګ ارغوني څخه یې ونیو او خپل بل زوی میرزا کامران ته یې وسپاره او خپله کابل ته لاړ. دا مهال د هندوستان د لوري دولت مخ پر ځوړ روان شو او د کورني نفاق لمبې بلې شوې، چې د سلطان ابراهیم لودي اکا علاوالدین عالم خان د خپل وراره پرضد د بابر دربار (کابل) ته لاړ او د پنجاب واکمن والي دولت خان لودي یې د هندوستان نیولو او د ډیلي سلطنت ړنګولو ته وهڅاوه. بابر د دې لپاره چې پر هند د لښکرکښې پر مهال تر شا ډاډمن وي، نو د یوسفزیو دم یوه خان منصور خان له لور سرهٔ یې واده وکړ، چې د لنډ وخت لپاره ډاډمن شو. (۱)

همدا و چې بابر په ۱۵۲۳م کال پر پنجاب لښکرې وایستې او په دې ترڅ کې د لاهور مدافع پښتانه وځپل او دا ښار یې ونیو، بیا یې میرزا عبدالعزیز ته وسپاره او خپله ستون شو، به

سیالکوټ کې یې واکمن عالم خان د ډیلي د پاچا اکا و. چې له پردیو سره د معاملې پر ځای یې د دولت خان لودي له زوی غازیخان سره یې ډیلي ته سرتېري ولېږل، چې له سلطان ابراهیم څخه یې یې ماتې وخوړه او بېرته سیالکوټ ته ستون شو.

دوه کاله وروسته بابر له **۲۱** زره سپاره پوځ سره یوځای کابل، بدخشان او کندهار ته درانه ګوزارونه ورکړل، وروسته ډیلي ته لاړ. ابراهیم لودي د پاني پت په جګړه کې له خپلو زړورو مدافعیونو سره ووژل شو، چې شاهي خطبه د ظهیرالدین محمد بابر په نوم ولوستل شوه. (**۱۵۲۵م**)

تر دې وروسته بابر د کابل پاچا او د هندوستان شهنشاه شو. د غزني او زابل حکومت یې خواجه کلان بېګ او د کابل او بدخشان حکومت یې شهزاده همایون او کندهار یې شهزاده کامران، وروسته یې د هغه په وکالت میرزا عسکري ته وسپارل شو.

بابر په **۱۵۲۹م** کال په هندوستان کې له دې نړۍ سترګې پټې کړې او د هغه له خپل وصیت سره سم یې جنازه کابل ته راوړل شوه، چې په بابر بڼ (باغ بابر) کې ښخ دی، قبر یې په **۱۵۴۶م** کال جوړ شو. کله چې بابر اګره ونیوله او د لودي دولت خزانې یې خپلې کړې، د کابل هر اوسېدونکي ته یې یوه اندازه پیسې د بخشش په توګه ورکړې. (۲)

په افغانستان کې د هند بابري دولت د ایران او ماورالنهر په نسبت پراخ بنسټ درلود، په افغانستان کې کابل، بلخ، بدخشان او کندهار د دوی په لاس کې وو. که څه هم دا تشکیلات دایمي نه وو، ځکه بلخ ډېر ژر د ازبکانو لاسته

ورغی، وروسته بدخشان هم خپله خپلواکي اعلان کړه او کندهار هم په صفوي دولت پورې وتړل شو، یوازې کابل تر ۱۸مې پیړۍ د بابري دولت په لاس کې و.

هر ولایت یو والي (صوبه دار) درلود چې د هغه له خوا به اداره کېده. ملکي او نظامي چارې به یې په لاس کې وې، چې تر ۱۲کروړ دام پورې معاش به یې درلود. د دې والي تر لاس لاندې به دغو کسانو کار کاوه: کومکي (لندمهالی مرستیال یا افسر) قلعه دار- تعینات (تلپاتی پوځي افسر) پوځدار (د لوی نظامي افسر مرستیال) کوتوال (قلعه دار) تهانه دار (پوله ساتونکی) کله- کله به یو ولایت په غوښ ډول د یوه مشر یا شهزاده په واک کې و، چې هغه ته به یې (تیولدار- جاګیردار) وایه، یانې (هغه فیوډال چې کرنیزې ځمکې یې په واک کې وې او د سیمې مشر ګڼل کېده) پېښه لیکونکی (د استخباراتو مامور او د پېښو خوندي کوونکی) هرکاره (پټ جاسوس یا څارګر) د دولتي مامورینو منصوبه به د "زرو- هزاري" په حساب ډلبندي شوې وه، چې په همدې حساب به معاش ورکول کېده، چې دا منصوبه له "ده باشي" څخه پیل او په "ده هزاري" باندې پایته رسېده او ۶۴ نورې رتبې یې هم لرلې، یوه لس زریز مامور به ۷۰۰ اسونه، ۲۰۰فیلان، ۲۰۰ باروړونکي حیوانات او ۳۲۰ اربه لرله، چې د میاشتې ۲۰۰۰۰ روپۍ معاش به یې و. د شاه جهان پر مهال د کابل ولایت معاش او لګښت په کال کې ۱۲۰ ملیون دام، یانې د کابلستان د عایداتو درې په څلورمه برخه وه.(۳)

اروانباد علامه حبیبي د عبدالحمید لاهوري له قوله لیکي: "د شاه جهان په پېر کې د جهانګیر زوی د بابر تر واک لاندې

سیمو له ۲۲ ولایتونو څخه څلور ولایتونه یانې کابل، کندهار، بلخ او بدخشان په افغانستان کې وو، چې له کابل څخه به ۱۲ کروړه دام (هر ۵ دام له دوو انو سره مساوي و) عایدات لاسته ورتلل.(۴)

د بابري هند پاچایانو د ایران د صفوي پاچایانو پر خلاف په افغانستان کې تر خپل واک لاندې سیمو کې د ځینو تفریحي ځایونو په رغونې لاس پورې کړ. لکه په کابل کې باغ بابر، شهرارا، د جلوخانې باغ، چهارباغ، اورته باغ، صورت باغ، مهتاب باغ، اهوخانه باغ، په جلال اباد کې نمله باغ، په پروان کې استالف باغ، په کندهار کې جهان ارا او چهارباغ، د کندهار په سرپوزه کې د چهلزینې مانۍ او په کابل کې د بالاحصار بیارغونه، دغه راز د شوربازار او د بابر باغ د مرمرین جومات جوړونه، د شاه جهان له جوړونې څخه وو او کندهار ښار چې نادر افشار په ۱۷۳۸م کال ورأن کړ، د شاه جهان له خوا په اته لکه روپیو جوړ شو او په کابل کې علیمردان خان باغ او د چهارچتې باغ، چې علیمردان خان جوړ کړي وو او ډېرې ښکلې نقاشۍ یې لرلې.(۵)

د غور ځنګ ټولنپوهنه:

که څه هم په افغانستان کې د فیوډالي اړیکو عناصرو تر اسلام وړاندې هم غښتلتیا موندلې او په ۱۷مه او ۱۸مو پیړیو کې اوج ته رسېدلې، خو د افغانستان د پښتنو په ټولنه کې چې دوی له لرغونو زمانو د لوېدیز هندوکش په کلیو او غرنیو سیمو کې لکه غور، زابلستان او د سلیمان او سپین غره شا

خوا کې سره پاشلي وو، د فیوډالیزم وده نامتوازنه او ډېره ورو وه.

له بلې خوا دوی په لسګونو قبیلو وېشل شوي وو، لکه: ابدالي (دراني) غلجي، ترین، بړېڅ، ناصر، وردګ(۶)، مومند، اپرېدي، شینواري، ورکزي، یوسفزي، اتمانخېل، بنګښ، ختک(۷)، ځاځي، توري، عیسی خېل، وزیر، مروت، خوستیان، دولت خېل، ګنده پور، میان خېل، ګګیان، بابړ او نور...(۸) چې تر نورو سیمو ډېر وروسته د فیوډالیزم پړاو ته دننه شوي دي.

د سلیمان غره په غرنیو سیمو کې تر ډېرې مودې پورې فیوډالي لرغوني اړیکي او د "جرګې" دود روان و، چې په ټولیز ډول د ژوند نظام د "جرګو" په زور اداره کېده. "جرګې" په بنسټیزه توګه یو "قومي سازمان" دی او "د پلار سالارۍ" په دورې پورې اړه لري، چې په پرمختیایي (مخ په وده ټولنو) کې د قومي شخړو د اوارۍ لپاره (له مرکزي دولت پرته) جوړېږي.

زموږ د هېواد په ځینو قبایلو کې اوس هم جرګې یو مهم رول لري، دوی پخوا ساده او لومړنی حالت درلود، چې د قومي "سپین ږیرو" د مشورې بڼه یې لرله، وروسته په یوه اشرافي او د قبیلې په فیوډالي شورا بدله شوه. ان تر اتلسمې پېړۍ وروسته (د میرویس نیکه پېر) د افغانستان دولتونو پر مهمو مسایلو د دې جرګو جوړونه بیا پیل کړه.(۹)

د روایتونو له مخې د مغول تر ړنګېدو وروسته، په ځانګړې توګه د تېمور تر مړینې وروسته د شاهرخ حکومت له هماغه پېر څخه چې د ښاري ژوند لپاره زمینه برابره شوه، د سلیمان غره د

شا و خوا ابدالیانو، وزیرو، غلجیانو او نورو کوچیانو کډوالي پیل شوه، چې دوی به په کلیو کې مېشتېدل او په نویو سیمو کې به یې د کرنې له کبله اقتصاد ته وده ورکوله. تر ټولو مهمې کډوالۍ له څوارلسمې میلادي پېړۍ څخه پیلېږي، چې غلجیانو، ابدالیانو، وزیرو، اپریدیو، خټکو، مومندو، شینوارو، ورکزیو، کاکړانو او نورو قبایلو پیل کړې.(۱۰)

ابدالیانو (درانیانو) د ارغنداب، ارغسان، هلمند او هرات په شنو سیمو کې واړول، دغه راز غلجیان په ترنک، زابل او اسکان کې مېشت شول، دې قبایلو په اتلسمه پېړۍ کې دومره ځواک پیدا کړ، چې پراخ ملي او فیوډالي دولتونه جوړ کړي.

په پنځلسمه میلادي پېړۍ کې لودیان او په لسګونو نور قبایل هند ته ورسېدل، چې له یوسفزیو او غوریاخېلو سره یوځای له خیبره واوښتل او د پېښور شمالي سیمو ته لاړل، چې تر سوات او بنیر پورې یې په شنو درو کې واړول.(۱۱)

مروت قبیلې بنو سیمه ونیوله، وروسته بنګښو، خټکو، اتمانخېلو، داودزیو او نورو قبایلو د سند سیند راسته سواحل د خپلې استوګنې لپاره غوره کړل.(۱۲)

دغو کډوالو د نویو سیمو په نیولو سره ځینې پخواني ځایي خلک یا وشړل، یا یې هم تر خپل تابعیت لاندې راوستل، چې کروندګري به یې ورباندې کوله. کله-کله به یې د بېلابېلو قبایلو ترمنځ د ځینو سیمو پر نیولو کومه ستونزه رامنځته شوه، د دې موضوع په تړاو به د دوی ترمنځ ځینې نورې ستونزې هم رامنځته شوې، چې د یوه ټولنیز واحد په توګه به یې د قبیلې موقعیت کمزوری کاوه. یوسفزیو به دا وړ ستونزې د

مشهور وېشونکي (شيخ ملي) په مرسته حلولې، ظاهراً کله چې د شپاړسمې ميلادي پېړۍ په پيل کې يوسفزيو او ملاتړو يې پر دلازاکانو يرغل وروړ، دا ډول وېش د يوه روحاني مشر (شيخ ملي) له خوا ترسره شو، چې د دې قبيلې د مشر ملک احمد له خوا په سيمه کې تطبيق شو.(۱۳)

د شيخ ملي د وېش سيمه ټولې هغه ځمکې وې چې د کابل رود له سرچينو رانيولې د اباسين (سند) تر لوېديځ پورې دوام مومي، په شمال کې يې سوات، بنير او پنجکوره راځي، ياد شوي قبايل مخکې په کې مېشت وو.

د دې وېشليک له مخې د يوسفزيو قبيلې هر يوه غړي او متحدينو لکه مندرو، اتمانخېلو، ګدون او نورو ته يوه- يوه ټوټه ځمکه ترلاسه کړه، چې ساداتو او نورو ملګرو روحانيونو ته يې هم ځمکې ورکړې. هغه ځمکې چې روحانيانو ته ورکړل شوې (سيري) نومېدې او داسې جوړه شوې وه چې د ستونزو د اوارۍ لپاره د هرو دوو ټوټو ترمنځ يوه ټوټه ځمکه (سيري) راتله.

دا وېش له ټوليز مالکيت څخه د شخصي مالکيت پر لوري د نومړو مشرانو د انتقال لومړنی ګام و، چې تر دې وروسته ډېر ستر مشران او فيوډالان رامنځته شول.

په هغو سيمو کې چې فردي مالکيت وده وکړه، نو تر هرو څو کلونو وروسته د وېش اصول بدل شوي، چې يوازې په ليرېو پرتو سيمو او درو کې چې طبيعي اقتصاد يې درلود، پر خپل پخواني حالت پاتې شول.(۱۴)

پوهاند حبيبي د وېش ډ دې سيستم (د شيخ ملي دفتر) په

باب په زړه پوري معلومات راکوي او وايي: شیخ ادم مشهور په شیخ ملي بن یوسف د بني پښتون له عشیرې، چې د پېشوایي مقام یې درلود او "دوتر شیخ ملي" نومی کتاب یې په پښتو په (۸۲۰هـ - ۱۴۱۷م کال) ولیکه، چې د یوسفزیو ټولنیز قوانین بیانوي.

هغه د ځمکې، استوګنځي او څړځایونو د وېش په برخه کې د عدالت له مخې ځینې قوانین وضعه کړل، چې له مخې یې زراعتي او بلنې ځمکې د کورنیو د نفوس له مخې وېشل کېدې، چې تر لسو کلونو وروسته به د کورنیو غړو د شومره والي او د ځمکې د نوعیت له مخې دا وېش نوی کېده. د ذې وېش له مخې د یوسفزیو ټولې اړوندې ځمکې په شپږو ډولونو وېشل کېدې:

۱. یوسفزي.
۲. محمدزي.
۳. ګګیاني.
۴. خلیل.
۵ مومند.

د ځمکو دا هره برخه به پر دفتر، برخه او پټې وېشل کېده، چې په کرنیزه ځمکه کې د هرچا برخې ته به یې "وند" او په څړځایونو کې رسېدلې برخې ته به یې (ورشو) ویله، چې د "هیسک" یانې پچې په مرسته به تر عام نظر لاندې "جرګه" دایرېده، تر وېش وروسته به یوه برخه ځمکه د سیري په نامه ساتل کېده او حاصلات به یې ټولګټو کارونو ته ورکول کېدل، لکه ډول وهل، مطربي، نایي توب او پخلی، چې دېته یې د هوجرې مصارف ویل، دا مېلمستون به په کلي کې و، د کلیو او

د سیف لودین کتابتون

نورو سیمو د وېش لپاره هم د شیخ ملي په دفتر کې همدا ترتیب په پام کې نیول شوی و، چې هر ګلی به په نورو سیمو وېشل کېده او (چم) به یې ورته وایه، هر چم به ډېر سرایونه لرل، چې (کندر) به یې ورته وایه، هر کندر به څو کوټې لرلې او د غولي په نامه به یې حویلي لرله، هر چم به یو چومات، یوه هوجره او د سیل لپاره یو برج درلود. چې تر دوو کلونو پورې به د یوې کورنۍ په واک کې و.

یوه کس ته رسېدلې ځمکه به یې (بګري ونډ) نوموله، چې په لسو کلونو کې رسېدلې برخې ته به یې (موتي) ویله د وېش تر سیستم وروسته چې شیخ ملي کوم کار وکړ، هغه د زراعتي سیستم او ټولنیز سمون و، چې نورو افغان قبایلو هم دا سیستم پلی کړ. په دې توګه ډېرې ځمکې سمسورې شوې، چې (بانډه) به یې ورته ویل.(۱۵)

د تاریخ ریاست سوات نومي کتاب لیکوال محمد اصف خان وایي: "له څوارلسمې پېړۍ څخه تر ۱۹۲۴م کاله پورې د سوات په اړوندو سیمو کې (دوتر وېش) یانې د شیخ ملي دفتر عملي کېده، چې د ځمکو د وېش په برخه کې معیاري سیستم و، په دې مانا چې په ځینو ځایونو کې به په تر پنځو په ځینو کې تر ۷ او په ځینو کې به تر لسو کلونو وروسته نوی کېده.(۱۲).

له شک پرته د ځمکو د وېش دا سیستم په ټولو پښتون مېشتو سیمو کې په لږ توپیر سره موجود و.

اکاډمیسین عبدالشکور رشاد د خپلې یوې ګټورې لیکنې په ترځ کې د کندهار د شورابک د برېڅ قبیلې د وېش پر سیستم یې لیکلي وایي:

د وېش سیستم: د شوراوک د تولید وسایل مالداري او کرنه ده. په مالدارۍ کې د پسونو، وزو او اوښانو ګلې راځي چې د خلکو شخصیت ملکیت دی، دغه راز ځمکه بیا د قبیلې عمومي ملکیت دی، چې تر یوې ټاکلې مودې لپاره د کروندګر په واک کې وي، د وخت تېر پوره کېدو وروسته بیا په قبیلې پورې اړه پیدا کوي.

په یوسفزیو، باجوړ، شیګل او شینوارو کې هم د وېش دا سیستم دود و. چې په ځینو قبایلو کې اوس هم شته. د کندهار د شوراوک قبیله برېڅ یوازېنۍ قبیله ده چې تر اوسه پورې یې د وېش دا سیستم ساتلی دی.

په شوراوک کې د ځمکې د وېش لپاره دا پنځه ارونه په پام کې نیول کېږي:

۱. نیکه ګنۍ.
۲. پلرګنۍ.
۳. کهول.
۴. کورنۍ.
۵. کور.

د نیکه ګنۍ برخه تر نورو دا ډېره او د (کور) برخه کمه وي. هر کال د قبیلوي واحد یوه اندازه ځمکه د قرعې یا پچې له مخې ټاکل کېږي، د هر واحد نارینه (حاضر او غایب) په کې ونډه لري. که د یوه خېل تله درنه وي، نو ټولو غړو ته یې (زی) وایي، چې بل وارث یې د تصرف حق نه لري. په شوراوک کې د ځمکې د وېش سیستم درې ډوله دی:

۱. د "خوله وېش" سیستم: د برېڅو په زکوزیو او هندوزیو کې

د "خوله وېش" سیستم دود دی او هر کال د قبیلې پر ژوندیو نارینه وو ځمکه وېشل کېږي.

ان که دا نارینه یوه ورځ مخکې هم پیدا شوي وي خو ښځې په دې وېش کې د ونډې حق نه لري.

۲. د ملاتړ دود: په بدلزیو کې د ملاتړو وېش په نامه یو بل سیستم دود دی، یانې کله چې ماشوم ۱۲کلن شي، د تورې یا ټوپک د اوچتولو توان پیدا کړي، نو باید چې د خپلې قبیلې د ګټو د دفاع لپاره ملا وتړي. د برېخو په بدلزیو کې نارینه وو ته تر ۱۲کلنۍ وړاندې حق نه ورکوي، چې ښځې هم ترې بې برخې دي.

۳. د اس دود: پخوا به له پردیو یرغلګرو څخه د قبیلې د ساتنې لپاره پنځوس اسونه بېل ساتل کېدل، که د قبیلې هر کس به یو اس ساته نو په ځمکو کې به حق ورکول کېده، که به ده خپل اس خرڅلاوه، نو د اس برخه به نوي خاوند ته ورکول کېده، چې دا دود اوس نه شته.(۱۷)

یو شوروي ختیځپوه (ال، پ، ګوردون) په "مناسبات زراعتي در سرحد شمال مغرب هند" نومي کتاب کې لیکي: د قبیلې د اشتراکي ملکیت له کبله د ټولنیز جوړښت ورانول او د فیوډالي اړیکو وده ده، د ۱۴_۱۹مې میلادي پېړۍ په بهیر کې یې ادامه وموندہ. په ځینو نورو پښتون مېشتو سیمو (خټکو، د پېښورو ځینو نورو قبیلو کې) دا بدلون ګړندی او په ټولیز ډول د ۱۸مې پېړۍ په پای کې پایته رسېدلی و، په ځینو نورو قبایلو: بنوڅیانو، یوسفزیو، مومندو، ورکزیو او د دامان په ځینو نورو سیمو کې یې لږه وده وکړه، چې د ۱۹مې پېړۍ تر

نیمایي پورې یې ادامه وموندهٔ".(۱۸)

په دې توګه په ټولو قبایلو کې ټولنیزه وده متوازنه وه، څرنګه چې په ۱۵مه میلادي پېړۍ کې (لودي) قبیلې دا توان درلود، چې تر اوسني افغانستان دباندې په هند کې یو دولت جوړ کړي، چې تر ۱۲مې پېړۍ (۱۴۵۰_۱۵۲۶م=۸۵۵_۹۲۱هـ) او وروسته په ۱۵۴۵م کال سوري دولت د شېرشاه سوري تر مشرۍ لاندې په هند کې دولت جوړ کړ.(۱۹)

تر دې مهاله پورې په پښتون مېشتو ازادو قبایلو کې فیوډالي اړیکو لار پرانیستلې وه، چې په ځینو قبایلو کې (قبیلوي او قومي جرګه) د خانانو د لاس الـه شوه، چې وروسته غلجیانو او ابدالیانو د هېواد په جنوب لوېدیځه کې دا دود په پراخ جوړښت کې وکاراوه.

د غور ځنګ ټولنیز او سیاسي شرایط:

په پښتنو کې د (فیوډالیزم) ګډوډ بهیر تونـد قومي اختلافونه رامنځته کړل، په ځانګړې توګه چې د هند ګورګاني امپراتورۍ د قبیلوي خانانو د پرسولو او په تمه کولو له لارې دغه تضادونه زیاتول او له بلې خوا فیوډالي خوی هم دا تقاضا کوله چې په قبیلې پورې اړونده ځمکه باید د رئیس په شخصي ملکیت کې وشمېرل شي.

وړاندې په پښتنو، په ځانګړې توګه سوات کې چې په یوسفزیو پورې یې اړه درلوده د "وېش" سیستم د شیخ ملي له دفتر سره سم ترسره کېده، چې له مخې یې په ځینو قبایلو کې تر هرو پنځو کلونو وروسته او ځینو کې ۷ یا هم ۱۲ کاله وروسته

باید له سره نوی کېدای. (۲۰)

خو د قبیلې خانان چې ښې ځمکې یې په واک کې وې، په دې سیستم خوښ نه وو، غوښتل یې دا ځمکې د تل لپاره د دوی شي، حال دا چې د قبیلې خلکو د دې سیستم پلوي کوله. (۲۱)

لکه څنګه چې وړاندې ورته اشاره وشوه، ګورګاني شاهانو دغو اختلافاتو ته لمن وهله، طبعاً د ټولنې بېوسه خلکو غوښتل یوه چاره پیدا کړي، په همدې تړاو د خلکو له خوا د فیوډالانو پرضد د ۱۲مې پېړۍ په منځ کې یوه قوه رامنځته شوه، چې مشر یې بایزید روښان و، چې د مذهب، پیرۍ او مرشدۍ تر سیوري لاندې یې د فیوډالي استبداد پرضد مبارزه پیل کړه.

څېړونکو څرګنده کړې چې روښاني غورځنګ په هند کې د لودي او سوري دولتونو تر ړنګېدو وروسته د افغانانو د خپلواکۍ غوښتنې مهم غورځنګ و. څکه بایزید روښان شخصاً د یوې قبیلې مشر و، چې دې ستر ارمان ته د رسېدو لپاره یې له تصوف او عرفان څخه د ډیوې درنې وسلې په توګه کار واخیست او د پردیو یرغلګرو (د هند د ګورګانیانو) پرضد یې خلک مبارزې ته راوبلل. (۲۲)

په منځنیو پېړیو کې به د واکمن استبداد پرضد مخالفت د عرفان او مذهب په جامه کې څرګندېده. (۲۳) پر دې بنسټ روښاني غورځنګ د جوړښت له مخې عرفاني او تصوفي، خو د مضمون او محتوا له مخې د خپلواکۍ غوښتنې غورځنګ و. (۲۴) چې د کابل رود په سرچینو کې یې مېشت خلک د استبدادي ځواکونو او واکمن فیوډالي سیستم پرضد مبارزې

ته هڅول او د هندوکش په جنوب کې (له غزني تر پېښوره يې) نيمه پېړۍ نه ستړې کېدونکې مبارزه وکړه.(۲۵)

ځينې شوروي څېړونکي چې د مارکسيزم او لنينزم د نظريو تر اغېز لاندې راغلي، د روښاني غورځنګ په باب يې ويلي چې له يوې خوا يې ملي ماهيت درلود، له بلې خوا يو بشپړ طبقاتي غورځنګ و، چې د مخالفينو پر وړاندې به يې په جګړه کې له مخالفو خانانو شتمني اخيستله، بيا به يې په غورځنګ کې پر ګډونوالو وېشله. په دې توګه يې عمده ملکيتونه له منځه وړل او کوچني کرنيز ملکيتونه يې زياتول.(۲۶)

حال دا چې د مذهبي جګړو يوه عمده ځانګړنه د جهاد اعلان او د مجاهدينو ترمنځ د غنيمتونو وېش دی، چې له طبقاتي سوچ سره هېڅ تړاو نه لري.

خو اخر د هند بابري دولت ذ وسلو او پيسو په زور له روحانيونو او فيوډالانو سره د يووالي په سيوري کې دا غورځنګ وځاپه، چې تر هرڅه وړاندې يې ملا دروېزه ننګرهاري (چې د مخزن الاسلام او تذکرة الابرار والاشرار) کتابونو ليکوال او پير بابا (سيد علي ترمذي) په دې مبارزه کې لوی لاس درلود، چې پراخه تبليغاتي ونډه يې وه او د غورځنګ پر مشر يې د کفر او الحاد ټاپه ولګوله، بايزيد روښان ته به يې (پير تاريک) وايه.(۲۷)

روښاني غورځنګ د ګڼو خلکو هرکلی ترلاسه کړ، چې د هند بابري دولت به يې هم په وړاندې خپل غبرګون او مبارزې تېزولې، د شپاړسمې ميلادي پېړۍ له پيله- کله چې بابر پر کابل واکمن شو، په ۹۱۳هـ=۱۷۰۵م کال له قوي پوځ سره يې

يوځای د زابلستان پر غلجيانو ودانګل، چې د خلکو تر وژنې او د مړو له سرونو د کله منار تر جوړونې وروسته يې د هغوی رمې او نور ځاروي (سل زره پسونه) ولوټل.(۲۸)

بل کال ۹۱۴ = ۱۵۰۸م کال اپرېديان (د غبار په وينا مومندو) چې د بابر واکمني يې د خپلو ګټو په زيان ګڼله او له خيبر درې څخه يې حق العبور اخيستل خپل حق ګانه، له بابر سره ونښتل، چې ډېرې جګړې يې وکړې.(۲۹)

په ۹۲۵هـ ۱۵۱۹م کال يوسفزيو هم د اپرېديو غونډې د بابر په وړاندې ورته چلند خپل کړ، چې څو زره غړي يې مړه او يرغمل ونيول شول.(۳۰)

د اخوند درويزه په وينا د ګورګيانو د وژنو له کبله يوسفزيان له خپلو سيمو بېځايه شول، چې له ډېرې لوږې او فقر سره مخ شول، ان چې غريب خلک مړه هم شول او ښخول يې د چا په وس نه وو پوره. لنډه دا چې د ظلم له کبله زوی له مور، پلار له ماشوم او ښځه له مېړه څخه بېل شول.(۳۱)

د پير روښان په مشرۍ د غورځنګ پيل:

وروسته تر دې چې په هند کې بابري دولت جوړ شو، د شپاړسمې ميلادي پېړۍ په منځ کې بايزيد انصاري (مشهور په بايزيد روښان) د وزيرستان د کانيګرام سيمې اوسېدونکی د شيخ عبدالله انصاري زوی، د سراج الدين انصاري له اخلافو څخه و، چې په ۹۳۲هـ کال د پنجاب په جالندهر کې يې د بابري دولت پرضد د غورځنګ په جوړونې پيل وکړ.

ده د ځوانۍ له پيله په سيل او ګرځندويۍ، د نفس په تزکيه لاس پورې کړ، چې تر کندهار، هند، ماورالنهر او سمرقند

پورې يې سفرونه وکړل، له پوهانو او د نظر له خاوندانو سره يې وليدل، عربي او نور دوديز علوم يې زده کړل، په ادب، فلسفه او تصوف کې يې مطالعې وکړې، چې د اسونو د تجارت لار يې هم خپله کړه، له سمرقند څخه به يې ښه اسونه رانيول او هند ته به يې وړل. ده دا سفرونه له ۱۵ کلنۍ څخه (۹۴۷هـ-۱۵۴۰م څخه پيل کړل، چې تر ۹۶۰هـ-۱۵۵۲م کال پورې يې دوام وکړ) دغو سفرونو ورڅخه جهانديده، متفکر او عاقل انسان جوړ کړ.

بايزيد روښان يو متفکر او د تصوف د ځانګړې لار خاوند و، چې ډېر مذهبي کتابونه يې هم ليکلي، لکه: خيرالبيان، صراط التوحيد، فخرالطالبين، مقصود المومنين، مکتوبات روشاني او نور... چې په پښتو، دري او عربي ژبو دي.(۳۲)

هغه کندهار ته د يوه سفر په ترڅ کې وليدل چې د هندي دولت والي بيرم خان ساتندويانو يوه ښځه له وښتو ونيوله او د هغې وښته يې په ژرندې پورې وتړل، بيا يې وڅرخول. دی دومره اغېزمن شو، چې تر مرګه يې دا خاطره په ذهن کې پاته وه.(۳۳)

د داسې يوې دردوونکې پېښې په ليدو سره دا شريف احساس هر غيور انسان دردوي، اخر يې د روښاني غورځنګ جوړېدو ته لار پرانيستله. تذکرة الانصار په دې باب ليکي: مغول مشرانو پر افغانانو ډېر ظلمونه وکړل، تر دې چې يوه ورځ يې د يوه شخص ښځه ونيوله، د سر وښتان يې د ژرندې په پله پورې وتړل، کله چې ژرنده چالان او پل يې وڅرخېد، نو د ښځې چيغې او نارې پورته شوې...(۳۴)

د همدې سفر په ترڅ کې بايزيد روښان بيرم خان ته ورغی او

د خپل تجارتي کاروان د ځینو ملګرو د ورکاوي په باب یې ورته شکایت وکړ، خو چا یې په خبرو سر ونه ګرځاوه. ده هم له سوداګرۍ لاس واخیست، کله چې یې په افغانستان کې د ګورګیانو ظلمونه او تیري ولیدل، نو په دې تکل کې شو چې خلک د پردیو له واکمنۍ څخه وژغوري. څرنګه چې دی د قبیلې مشر نه و، نو د تصوف له لارې یې د دین په جامه کې هڅه وکړه خلک د مغول او شیمه ییزې واکمنۍ او استبدادي دستګاه په وړاندې راوپاروي.

نو تر پنځه کلن ریاضت وروسته یې د صراط التوحید په لیکلو لاس پورې کړ، وروسته تر دې چې یې ډېر پلویان پیدا کړل، نو ټول یې د تبلیغ لپاره د هند دربار ته (سید علي ترمذي- مشهور په پیر بابا او د هغه شاګرد اخوند درویزه ننګرهاري، دغه راز غزني او کندهار ته) ولېږل.(۳۵)

دې ځکه د پیر بابا او اخوند درویزه له توند مذهبي غبرګون سره مخ شو، چې د ډیلي واکمنو هم ورسره مخالفت وکړ. (تر ۱۵۵۷م کال وروسته) پیر روښان چې د دې غبرګون اټکل کړی و، لومړني تشکیلات یې پیل کړل، خپل ځینې پلویان یې په وسلو سمبال کړل او د قوم اړو خلکو ته یې یوه خزانه برابره کړه. څرنګه چې هغه د مذهب او تصوف په جامه کې دا کارونه کول، نو خلکو یې ډېر هرکلی کاوه، د یوسفزیو قبیلې هم خپل کلنی خراج او عشر د بایزید خزانې ته ورکړل.(۳۶)

د اخوند درویزه په وینا، بایزید ادعا لرله چې لښکر به جوړوي، چې هند فتحه کړي، هر څوک چې اس لري، د ډیلي پر اکبر پاچا دې ورشي او له هغه دې خزانه ولوټي، ځکه چې دا

هرڅه زموږ دي. (۳۷)

بایزید په دې تصمیم او احساساتو سره د هند د بابري دولت پرضد جهاد اعلان کړ، چې ډېر ژر یې ځان تر پېښوره ورساوه. د کابل بابري واکمن میرزا محمد حکیم (د همایون زوی او د بابر لمسي) وکړای شول بایزید اسیر کړي، خو بایزید له قاضي خان (د کابل قاضي القضات) سره د خبرو په مرسته تهول تورونه رد او پر خپلو مخالفینو بریالی شو، چې خوشې کړای شو او له کابله جلال اباد ته لاړ. له هغه ځایه (تیراه) ته لاړ، چې له څو زره کسیز پلي او سپاره پوځ سره مل یې پر جلال باد برید وکړ (۹۷۹هـ ۷۲_۱۵۷۱م کال) (۳۸).

بایزید چې د خپلو تبلیغاتو په مرسته یې خلک د بابریانو د واکمنۍ پرضد هڅول، پوهېده چې پر جلال اباد یې برید نه شي کولای د هندوستان واکمنه امپراتوري رنګه کړي، خو غوښتل یې عملاً خلکو ته د خپلواکۍ لپاره مبارزه وښیي، ان که پر دې لار قربان هم شي. همداسې هم وشول، د کابل والي محسن خان د هند د ګورګاني دولت په امر د روښاني غورځنګ د ځپلو لپاره پاڅېد او د شینوارو د توررا غه په جګړه کې یې بایزید ته سخته ماتې ورکړه. روښاني ځواکونه دړې وړې شول، په خپله بایزید روښان د نګو غرونو ته وخوت، خو په همدغو کې ناروغ او د اشنغر په کالاپاني کې ومړ. ۹۸۰هـ ۱۵۷۲م کال. (۳۹)

د غورځنګ ادامه:

د هند ګورګاني حکومت فکر کاوه چې د بایزید روښان له مړینې سره به خلک هم غلي شي، خو داسې ونه شول، د خلکو پاڅون لا پسې زورور شو او ډېر ژر ۲۵ زره پلي او ۵ زره سپاره د

بایزید روښان د زامنو: شیخ عمر، نورالدین او خیرالدین پر شا و خوا راټول شول، چې د هند د بابریانو پر ضد جګړې ته تیار او پر پېښور یې برید وکړ او د هغه ځای واکمن (حامد خان بخاري) یې وواژه.(۴۰)

د هند بابري ځواک له خوا (جلال الدین اکبر) د دې پاڅون د ځپلو لپاره مامور شو، چې مومند، غوریاخېل، یوسفزي، اپرېدي او ورکزي په دې دوه کلنه جګړه کې د مبارزینو په لیکه کې درېدلي وو، وروسته د هند ځواکونه د کورمان سنګ او زین خان کوکه په مشرۍ د مشرانو په څارنې او ځپلو پسې ووتل، چې د اپرېدیو او ورکزیو ځینې کسان یې یرغمل ونیول، خو د بایزید روښان زامن ګوتو ته ورنغلل.(۴۱)

د هند دولت په هر چل او نیرنګ چې و، د بایزید مشر زوی او ځایناستی شیخ عمر سره اړیکي وغزول، چې حمزه خان الکوزی (یوسفزی) او ملا درویزه ننګرهاری د تورې او قلم په ډګر کې د روښانیانو پرضد پاڅېدلي وو. روښانیان په یو دوو جګړو کې پر دښمن بریال شول، خو په درېیمه کې حمزه خان الکوزی بریالی شو، چې شیخ عمر، خیرالدین او نورالدین د لازکانو په لاس (۹۸۹هـ ـ ۱۵۸۱م کال) ووژل شول او د بایزید روښان کشر زوی جلال الدین چې ۱۴ کلن و، ونیول شو، چې اکبر پاچا ته ولېږل شو، خو هغوی وبانبه او څه موده وروسته بېرته د خپل پلار مریدانو ته ستون شو، چې د ګورګیانو پرضد یې یوځل بیا مبارزه پیل کړه.(۴۲)

په ۱۰۰۷هـ ـ ۱۵۹۸م کال جلال الدین او نورو مبارزینو پر غزني برید وکړ، چې د یو څه مودې لپاره یې دا ولایت په لاس کې و،

د سیف لودین کتابتون

خو په ۱۰۰۹هـ ۱۲۰۰م کال په یوه تونده جګړه کې چې د غزني ولایت د هندي ځواکونو په وړاندې وشوه، جلال الدین ټپي بیا مړ شو.(۴۳)

د جلال الدین تر مړینې وروسته د شیخ عمر زوی احداد د خپل اکا پرځای مشر شو، چې د مبارزانو مشري یې کوله. په ۱۰۲۰هـ - ۱۲۱۱م کال احداد پر کابل برید وکړ، چې له هندي ځواکونو او جهانګیر سره ونښت. د کابل په کوڅو کې تونده جګړه روانه وه، چې د دواړو غاړو تر تلفاتو وروسته احداد لوګر ته تر شا شو.(۴۴).

په ۱۰۲۴هـ ۱۲۱۵م کال د لوګر په څرخ ولسوالۍ کې د بابري ځواک له یرغل سره مخ شو، چې درې زره تنه مړي یې ترې پاته شول او کندهار ته لاړ. تر څه مودې وروسته بېرته راستون شو.(۴۵).

په ۱۰۲۹هـ ق- ۱۲۱۹م کال د کندهار په سنګ پوزه کې یې د بابري مغول په وړاندې سخته جګړه وکړه، چې بابري ځواکونو ته یې ماته ورکړه او د هغوی ۵۰۰۰ اسونه یې د غنیمت په توګه خپل کړل.(۴۶)

په ۱۰۳۵هـ - ۱۲۲۵ کال د احداد ځواکونه د (لواغر) په غرونو کې د ه: د د بابري ځواک تر یرغل لاندې راغلل، چې احداد په کې و وژل شو.

د احداد لور چې نه یې غوښتل د دښمن په لاس ورشي، ځان یې د کلا له برج څخه لاندې غورځار کړ او مړه شوه. د احداد مېرمنې (علایي) د جلال الدین لور چې یوه پوهه او د ښو اخلاقو لرونکې مېرمن وه، د روښاني غورځنګ د پرمخیون په

برخه کې يې له خپل خاوند سره ډېره مرسته کوله، د خاوند تر مړينې وروسته له خپل زوی عبدالقادر سره تېراه ته لاړه.(۴۷)

په ۱۰۳۷هـ - ۱۶۲۷م کال عبدالقادر د پښتنو د بېلابېلو مبارزو قبايلو په مشرۍ پېښور کلابند کړ، خو د مومندو، داودزيو، ګګيانو، يوسفزيو، سوريانو او خټکو ترمنځ د اختلاف له کبله ډېر ژر کلابندي د يوسفزيو او ګګيانو له خوا ماته شوه او د هند بابري ځواکونو پر افغان مبارزينو برى ترلاسه کړ، چې پېښور د شاه جهان لاسته ولوېد.(۴۸).

په ۱۰۴۳هـ - ۱۶۳۳م کال عبدالقادر او مور يې (علايي) د شاه جهان د واکمن سعيد خان له خوا ونيول شول، چې د هند دربار ته ولېږل شول، دوه کاله وروسته ۱۰۴۵هـ - ۱۶۳۵م کال عبدالقادر ظاهراً د زهرو د خوړلو له کبله ومړ.(۴۹)

د جلال الدين زوی کريمداد چې د دې کورنۍ وروستی سړی و، دی د بنګښ قبيلې په مشرۍ د ورکزيو او اپرېديو د هغو خانانو پرضد راپاڅېد چې د هندي دولت په خدمت لګيا وو، خو په ۱۰۴۷هـ - ۱۶۳۷م کال بنګښ قبيله د شاه جهان د پوځ له خوا ماتې وخوړه، چې کريمداد په خپله اسير او بيا ووژل شو.

دغه راز د جلال الدين زوی الهداد چې د خپل نيکه په ټولو غونډو کې به يې ګډون کاوه او ملي ډلې يې رهبري کولې، هم ونيول شو، چې هند ته ولېږل شو.(۵۰)

په دې توګه د روښانيانو تر مشرۍ لاندې د خلکو ۶۰کلنې مبارزې د ۳۰کلونو لپاره غلې وې. په ۱۶۶۶م کال دوه تنه مبارزين اخند چالاک خټک او باکوخان يوسفزي د مبارزينو په مشرۍ د خپلواکۍ جنډه هسکه کړه او د اورنګزېب د ځواکونو پر

وړاندې يې توندې جګړې وکړې، خو دا غورځنګ هم وځپل شو.(۵۱)

دغه راز بل پاڅون د اېمل خان په مشرۍ وشو، چې د خوشال خان خټک په مرسته يې د هند د ګورګاني دولت پرضد د مبارزې لار ونيوله، چې دواړو ډېرې مېړانې وکړې او په کابل کې پر بابري والي او محمد امين په ۱۰۷۷هـ ۱۶۶۸م کال يې يرغل وروړ، خو وروسته وځپل شو.(۵۲)

خوشالخان خټک او د پښتنو غورځنګ:

په پښتنو کې خوشالخان خټک (۱۶۱۳-۱۶۹۱م کال) د شعر او ادب- هم د تورې او قلم په ډګر کې جنګيالی سړی او ستر مشر و، چې ډېره زړورتيا او مېړانه يې لرله. د خټک قوم مشر او د اورنګزېب د پاچايۍ پرضد مخکښ مشر و.

خوشالخان په ۱۰۵۰هـ- ۱۶۴۱م کال د خپل پلار شهباز خان تر مړينې وروسته د خټکو مشر شو او تر ۱۰۶۹هـ- ۱۶۶۰م کال يې د هند له دولت سره همکاري کوله او د هند د ګورګاني دولت په ګټه يې په جګړو کې ونډه اخيستله، خو په ۱۰۷۳هـ- ۱۶۶۳م کال د اورنګزېب د واکمنۍ پر مهال له ګورګاني هند سره د خوشالخان خټک اړيکي خراب شول.(۵۳)

فرهنګ ليکي: د شاه جهان زوی اورنګزېب يو متعصب انسان و، چې غوښتل يې د شريعت احکام لکه څنګه چې خپله خوښه وي په خپل هېواد کې پلي کړي. په دې ترخ کې نوموړي ناشرعي ماليات او محصولات او د لارې محصول لغوه اعلان کړل، څرنګه چې خوشال خټک محصول اخيستل، د پېښور

واکمن دی ونیو او د پاچا په امر یې دوه کاله د راجپوتانه په ۱ رنتپور زندان کې بندي کړې.

که څه هم تر ازادۍ وروسته خوشالخان خټک بیا هم د دربار له خوا د باور وړ شخص و، خو ده دا سپکاوی هېر نه کړ، چې له مغول دولت سره یې د مخالفت یوازېنی لامل همدا و.

فرهنګ زیاتوي: په ۱۲۷۰م کال په کونړ کې ځینو دولتي سپاهیانو د ساپي قبیلې پر یوې نجلۍ برید وکړ، چې ساپیانو دا سپاهیان ونیول او ویې وژل. په دې توګه یې د دولت پرضد پاځون وکړ، د دولت ځینې ځواکونه د دوی د ځپلو لپاره کونړ ته روان شول، چې ایمل خان مومند او ورپسې خوشالخان هم له سپاهیانو سره ملګري شول، چې د ساپیانو پاڅون ډېر غښتلی شو، د جګړې په ترڅ کې خوشالخان خټک د اپرېدیو په مرسته د نوښار پر کلا برید وکړ، چې ډېر غنیمت لاسته ورغلل.(۵۴)

تر دې وروسته خوشالخان خټک د هند مغول واکمنۍ پرضد له نورو پښتنو مبارزینو سره مل شو، چې قلم او توره یې راوکښل، هېوادني او حماسي شعرونه یې ولیکل:

لا تر اوسه یې ماغزه په کرار نه دي
چا چې ما سره وهلی سر په ځنګ دی

هغه مهال چې خوشالخان په زندان یا په جګړو کې و، تل یې د پښتنو د ملي یووالي، ویښتیا او مبارزو لپاره د هند د زورواک دولت پرضد شعرونه لیکلي دي، چې د ژوند تر پایه د تورې او قلم په ډګر کې کرار کښېنناست.

هغه هر تولنیز او شخصي بهیر ته د شعر په ژبه ځواب ویلی او د ژوند او وخت ټول واقعیتونه یې د شعر په هنداره کې

منعکس کړي دي.

داسې ښکاري لکه دی چې له کندهاره تر اټکه د پښتنو د ملي او پراخ دولت غوښتونکی وي. خو د ده هڅې ځکه ناکامې شوې، چې په پښتنو کې یوه واحده اتحادیه نه وه، چې د هند د مغولي واکمنۍ پرضد مبارزه وکړي، په دوی کې د خانانو رقابتونه او بې اتفاقي ډېره وه، ځکه دی له شکایت او ګیلو څخه ډک دی، ان چې له خپلو زامنو هم سر ټکوي.

له بده مرغه د خوشالخان خټک زامنو لکه بهرام هم د هند ګورګاني دولت په دسیسو وغولېد او د خپل پلار او قوم پرضد راپاڅېد. اشرف خان د خوشالخان خټک بل زوی د هند دربار ته لاړ او هورې ومړ.(۵۵)

د افغان په ننګ مې وتړله توره
ننګیالی د زمانې خوشال خټک یم

احتیاج د زمانې هسې بلا ده
و دلاک ته پاچا کښېښنوي سر تور

د سیف لودین کتابتون
د کتاب پرلیسې شمېره

په هر حال، خوشالخان د پښتنو ستر مبارز او نامتو شاعر دی، چې د ۷۸ کلنۍ په عمر د ۱۱۰۰_۴_۲۸هـ ۱۶۹۱م کال کې په خپل هېواد، د ختکو په غرونو کې ومړ. وروستۍ وینا یې دا وه: "ما په داسې ځای کې ښخ کړئ، چې د دښمن د اسونو د پښو دوړې مې پر قبر خپرې نه شي".(۵۶)

په دې توګه د خلکو د خپلواکۍ غوښتنې مبارزې چې د افغانستان په شرق کې د هند د بابري دولت پرضد د ۱۲مې پېړۍ

له لومړيو پيل شوې، د ۱۷مې ميلادي پېړۍ تر پايه روانې وې، که څه هم په شرق کې اوږدمهالې مبارزې له ماتې سره مخ شوې، خو د افغانستان په لوېديځ (کندهار او هرات کې) دا مبارزې د ۱۸مې ميلادي پېړۍ په پيل کې د افغانستان په شرق کې افغانانو ماته جبران کړه.

د ژباړې نېټه:
د زمري لسمه، کندهار،
د سورغر اوونيزې دفتر
۱۳۸۴ل کال.

د سيف لودين کتابتون

The Revolution of Kandahar and the Downfall of Safawi Empire of Iran

By:
Candidate Academician M.A.Sistani

Traslated By:
Salih Muhammad Salih

د سیف لودین کتابتون

د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه ـ جرمني
VEREIN ZUR FORDERUNG DER
AFGHANISCHEN KULTUR E.V
د خپرونو لړ (۷۶)